

БІСМІ АЛЛАГІ АР-РАГМАНІ АР-РАГІМ

БАЏРАМ

ТАТАРЫ НА ЗЕМЛІ БЕЛАРУСІ

Квартальнік

Беларускага згуртавання татароў-мусульман

"АЛЬ-КІТАБ"

№ 4

Менск 1994

БАЙРАМ

ТАТАРЫ НА ЗЯМЛІ БЕЛАРУСІ

КВАРТАЛЬНІК

**БЕЛАРУСКАГА ЗГУРТАВАННЯ ТАТАРАЎ-МУСУЛЬМАН
«АЛЬ-КІТАБ»**

№ 4

Менск 1994

Рэдактарская група: І.Александровіч, Я.Гучок, І.Канапацкі,
В.Садыжава, Я.Якубоўскі (адказны рэдактар)

Беларускае згуртаванне татарцаў-мусульман "Аль-Кітаб" выказвае падзяку за надзвычай шчодрыя падарункі, якія перадалі для нашага згуртавання:

- браты Рафіс і Нафіс Кашапавы і Набірэжных Чауноу,
Пётр Краўчанка - дэпутат Вярхоўнага Савета Рэспублікі Беларусь, прэзідэнт фонду эканамічнага і палітычнага прагназавання "Стратэгія",
- Адам Мальдзіс - Дырэктар нацыянальнага навукова-асветнага цэнтру імя Францішка Скарыны,
- Ганна Сурмач - Старшыня Рады Згуртавання беларусаў свету "Бацькаўшчына".

Вялікую маральную і матэрыяльную падтрымку для нашага згуртавання аказалі спадарыня Таміна Бекцімірава - нам.старшыні Асацыяцыі жанчын "Ак-Калфак", спадары Анатоль Грышкевіч - прафесар Універсітэта культуры, Абілау Кахін - кіраўнік добрачыннага тагартства "Бабек", Аляксандр Лакотка - доктар архітэктуры, Леанід Лыч - прафесар Педагагічнага ўніверсітэта, Сцяпан Рафаловіч - нам.начальніка юрыдычнага аддзела Нацыянальнага Банка Рэспублікі Беларусь, Індус Тагіраў - акадэмік АН Татарстана, Старшыня выканкама Сусветнага кангрэса татарцаў, Ядвіга Грыгаровіч - рэктар Беларускага ўніверсітэта культуры, Аляксандр Смолік - прарэктар Беларускага ўніверсітэта культуры, Віктар Мацюхенка - намеснік старшыні Менскага гарадскога фонду культуры, Генадзь Мішуроў - прафесар Беларускага ўніверсітэта культуры.

"Аль-Кітаб" і ўсе прысутныя на татарскай вечарыне, што адбылася 23 снежня 1994 г. у Менску, выказваюць сардэчнае ўдзячнасць усім артыстам і выступоўцам на гэтай незабыўнай імпрэзе.

АССАЛЯМУ АЛЕЙКУМ, СПАДАРЫНІ І СПАДАРН,
СУПЛЯМЕННІКІ-ТАТАРЫ, УСЕ МУСУЛЬМАНЕ !

Найвялікшая каштоўнасць, якую Аллаг дае чалавеку – гэта жыццё. А як пра жыццё жыццё, не змарнаваўшы яго у дробных, часам непатрэбных справах – пра гэта вучыць нас Свяшчэнны Кур"ан і Сунна.

За перыяд паміжыхадам у свет трацяга нумара "Байрама" і нумара чэцвёртага за 1994 г. прайшло нямала часу. У шчаслівых бацькоў нарадзілася дзіця, у другой сям"і дзіця пайшло сваімі ножкамі, а яшчэ у некага дзіцятка сказала першае слова. Навучэнцы надзельных школак напісалі першыя словы і фразы арабскімі літарамі, і вядома, гэта словы Аллаг, Іслам, Іман, Мухаммед.

Вярнікі лічаць, што самае галоўнае для чалавека – гэта вера ў Бога, Бога адзінага, Усемагутнага і Міласэрнага. Сваю веру у Аллага бацькі перадаюць сваім дзецям. Усё астатняе у паўсядзённым жыцці – гэта праца (просім Аллага, каб праца была не марная), імкненне пракарміць сваіх родных і блізкіх, неяк апрагнуцца і абуцца, неяк сагрэць сваю нору.

Напрыканцы 1994 г. улады вырашылі, што цяпленне народа яшчэ не трэснула, дык трэба выпрабаваць людзей на яшчэ адным – шматразовым падаражаннем платы за вадзі, ацяпленне, электраэнергію. Трэба усёж цешыцца, што не павялічваець падатак за паветра, дык нашы пенсіянеры могуць дыхаць і дыхаць, пакуль дыхаецца, бо пахаванне нябожчыка каштуе даражэй за жыццё. Дык жывіце, мусульмане, пакуль жывецца, пакуль яшчэ маеце час, каб спаўняючы ўсе абавязкі верніка-мусульманіна заслужыць у Аллага райскага жыцця пасля Апошняга суда.

У грамадскім жыцці нашых татар адбыліся у 4-м квартале значныя падзеі. Баранавіцкія татары-мусульмане вырашылі стварыць у горадзе мусульманскую абшчыну. Цікавай была і татарская вечарына, якую у будынку бібліятэкі арганізавалі нашы беларускія сябры па ініцыятыве Міхася Маліноўскага. Значнай падзеяй быў таксама в"езд літоўскіх татару, які адбыўся у Літве у Рэйках, куды былі запрошаны прадстаўнікі польскіх і беларускіх татару, якія маюць з літоўскімі татарамі агульнае паходжанне.

З вялікім задавальненнем адзначаем, што удалася нам татар-

ская вечарына, якую у Палацы вэтэранаў (вул. Янкі Купалы, 31) правялі беларускія татары і беларусы, прадстаўнікі іншых народаў, што населяюць Рэспубліку Беларусь. На ёй прысутнічалі высокія госці з Татарстана: акадэмік, дэкан гістарычнага факультэта Казанскага ўніверсітэта, старшыня выканкама Сусветнага кангрэса татар Індус Тагіраў, намеснік старшыні асацыяцыі жанчын "Ак-Калфак", кандыдат гістарычных навук Таміна Бекцімірава, прадстаўнік гандлёвага дома братоў Кашапавых Фаніс Шахутдзінаў, з Беларусі дэпутат Вярхоўнага Савета Рэспублікі Беларусь, прэзідэнт фонду эканамічнага і палітычнага прагназавання "Стратэгія" Пётр Краўчанка, дырэктар нацыянальнага навукова-асветнага цэнтра імя Ф.Скарыны Адам Мальдзіс, старшыня Рады Згуртавання беларусаў свету "Бацькаўшчына" Ганна Сурмач, доктар гістарычных навук, прафесар Леанід Лыч, доктар архітэктуры Аляксандр Лакотка, прафесар Тэхналагічнага ўніверсітэта Сямён Лебедзь, супрацоўнік Нацыянальнага Банку Рэспублікі Беларусь Сцяпан Рафаловіч.

Пра цікавы канцэрт, пра цікавыя выступленні, пра бласцённыя падарункі, якія зрабілі Беларускаму згуртаванню татараў-мусульман "Аль-Кітаб" можна расказаць вельмі многа.

Пасля вечарыны, на наступны дзень была праведзена канферэнцыя "Аль-Кітабі", на якой абмяркоўваліся мерапрыемствы, прысвечаныя 600-годдзю пасялення татараў-мусульман на землях былой Беларуска-Літоўскай Дзяржавы. Былі таксама абмеркаваны бегучыя пытанні, выказана засмучанасць беларускіх татараў тымі падзеямі, якія адбываюцца на Каўказе.

Завяршаючы ўступ да гэтага нумара "Байрама" трэба адзначыць, што парадаваў нас наш казанскататарскі сябар паэт Фаяз Файзаў, які даслаў нам свой паэтычны твор – Сказанне пра Кундуса, а у беларускім перакладзе белым вершам гэтае сказанне перадаў нам паэт Яўген Гучок (друкуем паданне у гэтым нумары "Байрама").

Вельмі цешыць нас тое, што цікавасць да нас праявляюць нашы сусляменнікі з Татарстана. Гаспадары Гандлёвага Дома братоў Кашапавых з Набярэжных Чаўноў, вядомых мусульман-мецэнатаў, даслаў нам багаты падарунак – мусульманскую татарскую літаратуру.

Ассаламу алейкум ! Мір вам !

Пішыце на адрас: 220086, г. Менск, вул. Славінскага,
д. 21, кв. 3 Якубу Якубоўскаму

Аб спакушэньні чалавека шатанам

і аб анёльскай апецы

у мукиддime кнiтабе так пише || а ви лечби
дней в году йесть триста и шестьдеса́те дней
спо́лна | у чо́лови́ка йесть триста и шестьде
са́т су́ставов спо́лна | у чо́лови́ке йесть
триста и шестьдеса́т жи́л спо́лна |

у чо́лови́ке йесть триста и шестьдеса́т шета́но́в спо́лна |
у чо́лове́ке йесть триста и шестьдеса́т анге́лсе́й спо́лна |

о́то́ж чо́лови́че ви́дай | и́ж те́ шета́ни́ у чо́лови́ке
што́ йе́сть | чо́лове́ке зводи́т | и пре́води́т гре́х |
и ви́шито́ зло́йдо́ чини́ти || де́н и но́ч анге́ли
я́м шета́но́м то́го брoна́т и з́ними спо́р вели́кий
ма́йу́т || де́н и но́ч чо́лове́к упо́мнина́ю́т | што́б
чо́лове́к гре́х не́чини́л | при́каз бо́жий спо́лна́ли |
а шета́ни́ о́д то́го чо́лове́ке о́твода́т || о́то́ж
чо́лови́че ко́жний | ста́рейсе́ и ма́йсе́ до то́го |
што́би́ анге́ли радо́вали́се́ | а шета́ни́ сму́тны́
бы́ли | гре́х не́чини́ли | при́каз бо́жий по́лни́ли ||
гди́ увесе́лиш анге́ли | то́би́ до́бре | се́бе приве́деш

до́ райу́ и до́ ла́ски бо́жойи́ || гди́ шета́ни́ увесе́лиш |
гре́х бу́деш чини́ти | се́бе пре́ведеш до́ пе́кла в не́ла
ску́ бо́жйу́ || ко́нец ||

Сура пята — Аль-Маїда
(Трапеза — Застаулені стол)

1. У імя Аллага Міласливага і Міласэрнага.

2. О вы, вернікі!

Выконвайце свае абавязкі. Дазволена вам спажыванне свойскіх жывёл, акрамя таго, аб чым чытаецца вам тут. Але мяса дзіч-ны вам забаронена, калі (палыванне) на святчэнным месцы, і вы у вопратцы пілігрыма. Сапрадцы, Аллаг вырашае усё па (мудрасці) Свайго жадання.

3. О вы, вернікі! Не парушайце святасці абрадаў Аллага, — ні месяца забароненага, ні прызначаных для ахвіры жывёл, ні упрыгожанню, што павешаны на іх (каб адрозніць іх ад звы-чайных), ні тых людзей, што імкнуцца да забароненага (для зла) Святога Дома, каб выпрасіць бласлаўлення і шчодрасці Уладыкі. Калі ж вы (здымаю адзенне пілігрыма, пакінуўшы мес-ца пакланення) і да стану звычайнага вернецца, вы можаце палываннем заняцца, і ваша непрыязнь да тых, хто не пусціў (калісьці) вас да Забароненай (для граху) Мячэці, няхай вас не пабуджае для граху, — адзін другому лепш памагайце ў спра-вах добра і набожнасці, а ў злачынствах і варажнечы адзін аднаму не аказывайце дапамогу. Бойцеся Аллага, — Ён у нака-ранні моцны!

4. Забаронена вам ёсці мерцвячыну, кроў і свініну, і усякае тв-вое стварэнне, якое з імем іншым, а не Аллага, было зарэ-зана (для ежы), мяса задушанай жывёлы, або паўшай ад удара, ці ад падзення з кручы, або забітай (рагамі), ці заедзенай якім-небудзь драпежным зверам, акрамя таго выпадку, калі (у ле яшчэ цёплай кроў) і вы ачышціце яе па патрэбнаму звычай. Забаронена вам (таксама ў ежы) тое, што на ахвярным месцы (капішчы) забіта, а таксама дзеляцца па стрэлах. Гэта — бяз-божна. Сёння ты, хто вайай верай пагарджаў, знаходзяцца ў адчаі. Але іх не бойцеся, а бойцеся толькі Мяне.

5. Сёння Я завяршыў для вас вашу рэлігію, завяршыў для вас Маю міласць, і задаволіўся для вас Ісламам як рэлігіяй. Каго ж голад змусіць да гэтай ежы (без бязбожжа і схільнасці да

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ وَمَا
 أُهِلَ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ وَالْمُنْخَنِقَةُ وَالْمَوْقُوذَةُ وَالْمُتَرَيِّسُ
 وَالنَّطِيحَةُ وَمَا أَكَلَ السَّبُعُ إِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ وَمَا ذُكِّفَ
 عَلَى النَّصِيبِ وَأَنْ تَتَّقِسُوا بِالْآزِلَامِ ذَلِكَمْ فَسَقُ
 الْيَوْمَ يَيْسَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ فَلَا تَحْشَوْهُمْ
 وَاحْشَوْنِ الْيَوْمَ أَكَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتِمَمْتُ عَلَيْكُمْ
 نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا فَمَنِ اضْطُرَّ فِي
 مَخْبَصَةٍ غَيْرِ مُتَجَانِفٍ لِإِثْمٍ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٥﴾

граку) - дык жа Аллаг, сапрауды, даравацьны і літасцівы.

6. І пытаюць яны у цябе: што (у ежу) ім дазволена? Скажы: "Уся ежа добрая, і тое, што вам упалюе драпежнае стварэнне (накшталт сабак ці птушак), якіх вы (для палявання) прывучылі, дрэсіруючы іх так, як указаў вам Аллаг. Вы яшчэ тое, што вам яны упалююць, і заклікайце імя Аллага над гэтым. Бойцеся Аллага (набожнымі будзьце), сапрауды, з адплатай. Ён не марудзіць".

7. Сёння уся добрая ежа дазволена вам. Дазволена вам таксама ежа тых, каму было даравана Пісанне і вам іх ежа дазволена.

Дазволена вам за жонку браць не толькі цнатлівых, якія вераць у Аллага, але таксама і цнатлівых з тых, каму паслана Пісанне да вас, калі вы дасяце ім (дашлюбны) дарунак, пры гэтым сцініласць блюдучы, не упадаючы у юр і не бяручы любоўніц. А хто ад веры адрачацца, то яго імкненні будуць марнымі і будзе ён у жыцці будучым сярод тых, хто панясе страты (цэнкія).

8. О вы, вернікі! Калі рыхтуецеся да малітвы, памыйце свае твары, рукі та лакцей і абатрыце галаву і ногі да шыкалатак.

9. А калі вы нечыстыя, то абмыйцеся. А калі вы хворыя або у дарозе, ці выходзілі па патрэбе і вярнуліся, ці з жанчынай мелі аносіны, і вы пры гэтым не знайшлі вады, сухім пяском ці чыстаю зямлёю вы твар і рукі абатрыце, - Аллаг не хоча вас абцяжарыць, Ён толькі ачысціць жадае вас, каб спаўна Сява вам міласць праявіць - быць можа, будзеце вы удзячнымі.

10. Дык памятайце міласць Аллага да вас, і дэмову, якую заключыў Ён з вамі, калі казалі вы: "Мы чулі і падпарадкаемся Табе!" Набожнымі будзьце, - Ён ведае, што у грудзях у вас схавана.

11. О вы, вернікі! Будзьце стойкімі перад Аллагам, павінны пільнавацца вы строга справядлівасці. Няхай вашае непрыязнасць да (некаторых) людзей не пабуджае вас на благое, не адхіляе вас ад рашэнняў справядлівых. Пільнуйцеся (строга) справядлівасці, бо гэта бліжэй да дабрачыннасці (стаіць). Бойцеся гневу вашага Уладыкі! Сапрауды, Ён Усёвед у тым, што робіце вы.

12. Тым, хто увераваў і робіць дабро, Аллаг абыдаў дараванне і выпэйшую ўзнагароду.
13. А тым, хто не увераваў у Аллага і выдае за зман знаменні Нашыя, быць таму лямбцом пекла.
14. О вы, вернікі! Вы прызавіце да памяці міласць Аллага да вас, калі задумалі іншыя з людзей вас адолець сваімі (паганымі) рукамі і Ён ад вас іх рукі адхіліў. Дык будзьце ж набожнымі, — увераваўшы ў Аллага, толькі на Яго надзеі ўскладайце!
15. Аллаг у Дамону уступіў з сынамі Ізраіля. З іх Мы вылучылі 12 правіцеляў, і Аллаг сказаў ім: "З вамі Я!", калі будзеце вы тварыць малітву, і даваць міласціну ачышчэння, і верыць у Маіх пасланнікаў, паважаць і дапамагаць ім, і Аллагу прадастаўляць цудоўную пазыку. І я ачышчу вас ад вашых парушэнняў веры. У Сады увяду, дзе ўнізе шлюць рэкі. А хто з вас пасля гэтага застанеца няверным, той збіўся з сапраўднага шляху.
16. І вось за тое, што свой заповіт парушылі яны, Мы наклалі на іх пракляцце, і сэрцы іх зрабілі жорсткімі. Яны словы (Пісанняў) скажваюць, перастаўляючы іх п месца, і забываючы частку таго, аб чым іх навучалі. І безупынна ты будзеш сустракацца са здрадай іх ці новай хітрасцю, за выключэннем нямногіх. Ты ім прабач і не карай, — сапраўды, Аллаг любіць тых, хто добры (да людзей).
17. Заповіт Мы ўзялі таксама з тых, хто кажа: "Мы — хрысціяне". І яны забылі частку таго, аб чым да гэтага іх навучалі. За гэта Мы выклікалі ў іх варожасць і нянавісць адзін да аднаго да Дня Апошняга Суда. Тады скажа ім Аллаг, чым на зямлі яны грашылі.
18. О людзі Кнігі! Ад Нас прыйшоў пасланнік да вас, каб указаць вам многае з Кнігі, што вы (так старанна) утойваеце, а таксама многае з таго, што можна папускаць. Ад Аллага вам Святло і яснае Пісанне з'явілася, якім Аллаг накіроўвае тых на шлях выратавання і міру, хто ідзе паводле Яго ласкі; і воляю Сваёй Аллаг з цемры да святла іх выводзіць, сцэжкай праведнай вядзе.

19. І зневажанць Аллага ўсе тыя, хто кажа, што Аллаг - Месія, сын Маріям. Скажы: "Хто можа што-небудзь учыніць перад Аллагам, калі Ён хацеў Ён пагубіць Месію, сына Маріям і маці яго, і усіх, хто на зямлі?"
20. Вы уладзе Аллага зямля і неба, а таксама ўсё, што паміж імі. Робіць Ён тое, што жадае, - Ён падуладна ўсялякая рэч!
21. І іудзеі кажуць, і хрысціяне: "Мы - сыны Аллага, улюбёныя Ім". Скажы: "Чаму ж Ён карае вас за вашыя грахі?" О не! Вы ўсяго толькі людзі з (мноства) такіх, каго Ён стварыў. Даруе Ён, каму захоча, карае таго, каго вызначыць. Валодае Ён зямлёй і небам, і тым, што ёсць паміж імі. І у Яго - рубеж апошні, (калі вы вернеццае ўсё да Яго)!
22. О людзі Кнігі! Ад Нас прыйшоў пасланнік да вас, каб растлумачыць вам (ісціну Аллага), пасля так працяглай адсутнасці прарокаў, каб не казалі вы: не прыходзілі да нас ні вяртун добрага, ні асцярожнік (ад благага). Цяпер прыйшоў да вас вяртун добра і асцярожнік (супроць дрэннага). Сапраўды, Аллаг мае ўладу над усім!
23. Вось Муса сказаў свайму народу: "О мой народ! Вы ўспомніце Міласць Аллага да вас: з вашага асяроддзя паставіў Ён прарокаў, вольнымі вас зрабіў. І вам даў тое, што не даваў ні адному з усіх народаў.
24. О мой народ! Ідзіце на святую зямлю, што Аллагам прызначана для вас, (зняслаўленыя) назад не вяртайцеся, каб не асудзіць сябе на (цяжкую) згубу".
25. І мовілі яны: "О Муса! На гэтай зямлі - народ вялізнага росту, мы ніколі не уступім на яе, пакуль яны адтуль не выйдуць. А калі яны не пакінуць, мы (у той жа час) туды ўвойдзем.
26. Але двое набожных сярод іх, якіх міласць Аллага ахапіла, казалі: "Увайдзіце праз гэтыя вароты да іх. Як толькі вы ўвайдзіце да іх, вы атрымаеце перамогу над імі; і калі вы вернікі, то спадзявайцеся на Аллага!"
27. "О Муса!" - мовілі яны. "Мы ніколі ўвайсці туды не зможам,

покуль яны там застаюцца. Ідзі! ты і твой Аллаг, і там удва-
іх змагайцеся, а мы тут пасядзім (і пачакаем").

28. І ён сказаў: "О мой Уладыка! ■ магу распараджацца толькі
над сабою і братам (Ааронам) — Дык аддзялі нас ад гэтага
распуснага народу!"
29. Адказаў Аллаг: "На сорок (доўгіх) гадоў яна будзе вам ім
недаступнай. Блукаць ім няспынна па зямлі. Ты ж не бядуі
аб гэтым надобрым народзе."
30. Прачытай ім сапраўдны расказ пра двух сыноў Адама. Бо са-
мі ж абое яны прынеслі ахвяру Аллагу, але прынятая яна бы-
ла ў аднаго, адкінутая — другога. І той другі сказаў: "Ужо
напэўна, я заб"ю цябе!" Але (брат) адказаў: "Ад праведных
толькі бярэ Аллаг (ахвяру)."
31. І калі ты падымеш на мне сваю руку, каб забіць мяне, я на
цябе сваёй рукі не падыму. Барся я Аллага, Гаспадара су-
свету!
32. Хачу, каб ты сам узяў на сябе ўсю адказнасць за мае і сваё
грахі, і стаў бы разам з жыльцам! пяхельнага агню — што бу-
дзе адплатай для грэшных!"
33. Душа ж яго (пад цяжарам дрэнных) імкненню схіліла да за-
бойства брата, — І ён забіў яго і стаў сярод тых, хто асу-
джаны на цяжкія пакуты.
34. І вось паслаў Аллаг яму крумкача, які стаў драпаць зямлю,
каб паказаць яму, як схваць цэла брата. І ён сказаў: "О
гора мне! Няужо я стаў такі слабы, што не магу нават падоб-
на гэтаму крумкачу, каб закапаць цэла свайго брата?" І тут
ён стаў у ліку тых, хто пакаўся (перад Аллагам).
35. І таму Мы загадалі дзецям Ізраіля: той, хто заб"е жывую ду-
шу не за душу, і не за ваяўнічасць нявернікаў, той як бы
усіх людзей загубіць. А той, хто гэтую душу зберажэ, ён
як бы усіх людзей зберажэ ад смерці.
36. Да іх з выразнымі знакамі ад Нас яўляліся Нашыя пасланнікі.
Але нават услед за гэтым многія з людзей да зямных уцехаў
нястрыманымі заставаліся.
37. І адплата для тых, хто супроць Аллага і пасланніка Яго

зако, шчыруючы паганства пасеяць на зямлі, - смяротная кара ці ўкрыжаванне, ці адсячэнне накрыв рук і ног, або выгнанне з краіны. Гэта - бласчэсце для іх бліжэйшага жыцця, і найвялікшая кара - у другім (жыцці).

38. Акрамя тых, якія пакаюцца, перш чым вы атрымаеце над імі ўладу, - і ведайце, што Аллаг усёдаравальны і міласцівы.

39. О вы, вернікі! Богабоязнымі будзьце, шукайце шляху да Яго ласкі, змагайцеся упарта на Яго шляху, і, можа быць, тады вы знойдзеце шчасце і супакой (душы).

40. А тыя, хто не уверавалі, - то, хай будзе у іх усё тое, што на зямлі, і нават удвая больш, каб гэтым адкупіцца ад кары у Дзень Уваскросання, ад іх не будзе нічога не прынята, іх чакае пакутлівае пакаранне.

41. Хаданнем іх будзе выйсці з пякельнага агню, але з яго ім ніколі не выйсці, - іх мукі будуць доўжыцца вечна.

42. Злодзею і злодзеям адскакайце рукі у адыхату за тое, што яны зрабілі. Гэта будзе наглядным пакараннем ад Аллага, бо Ён, сапраўды, Вялікі і Мудры!

43. А хто, будучы да гэтага часу грэшным, выправіцца і звернецца да Аллага, то сапраўды і Аллаг звернецца да яго. Сапраўды, Аллаг ёсць Прабачлівы і Літасцівы.

44. Няжэ не ведаеш ты, што Аллагу належыць улада над зямлёй і небам. Карэе Ён, каго захаце, даруе таму, хто Яму мілы. І мае ўладу Ён над усім і над усімі!

45. О пасланнік (Аллага)! Няхай не засмучаюць цябе тыя, якія спяшаюцца ў нявер'е, - ні тыя з іх, хто толькі вуснамі кажа: "Мы верым!", а у іх сэрцах веры той няма, ні тыя з іудзеяў, якія вераць мане, і слухаюць другіх, якія да цябе не прыходзілі. Яны словы (Пісанняў) скажваюць, перакручваючы іх, пасля (прыдаючы ім скажоны сэнс надаюшы) кажуць: "Калі вам дадзена пісанне, бярэце, а калі не -

асцерагайцеся!" Калі Аллаг хоча людзей выпрабаваць спакусай, то ты нічым ім не дапаможаш перад Аллагам. Бо гэта тыя, каторых сэрцы Аллаг не захачеў ачысціць. На гэтым свеце іх чакае ганьба, і вялікая кара – у жыцці другім!

46. Яны пастаянна прыслуховуюцца да ілжы, яны жаруць (з прагавітасцю) забароненае (Аллагам). Але калі ж яны да цябе (на суд) прыйдуць, ты рассудзі між імі або адварніся, і калі адвернешся, яны шкоду табе не учыняць. А калі ж іх судзіць станеш, па справядлівасці судзі, – Аллаг (толькі) справядлівае любіць.

ГІСТОРЫЯ ДЗЯРЖАВЫ І ДЭЛЬ – УРАЛ

Чацвёрты раздзел

На д у л а д а й б а л ь ш а в і к о у

Спачатку бальшавікі, нягледзячы на абвешчанае "самоопрэделение национальностей, вплоть до отделения от России", меркавалі абмежавацца ў нацыянальным пытанні арганізацыяй так званых камісарыята па нацыянальных справах (у адносінах цюрка-татар гэтыя камісарыяты называліся "мусульманскімі") і ўпраўляць шматлікімі нацыянальнасцямі Расіі з цэнтра. Але моцны нацыянальны рух народаў Расіі і радыкальнасць іх патрабаванняў вымусілі бальшавікоў пайсці на ўступкі гэтым патрабаванням. Бальшавікі вымушаны былі прыступіць да ўтварэння нацыянальных рэспублік, а цэнтральны свой орган, камісарыят нацыянальнасцей, замяніць саветам нацыянальнасцей. Такія нацыянальныя рэспублікі бальшавікамі, пачынаючы з 1920 года, былі ўтвораны для цюркаў, шляхам раздзялення і расцягнення гэтага народа на столькі нацыянальнасцей, колькі існуе цюркскіх плямён. Бальшавікі, выходзячы з агульнавядомага прынцыпу – "падзяляй і ўладай", – кожнае асобнае цюркскае племя, нягледзячы на агульнасць мовы, літаратуры, школы і бытавыя ўмовы, трактуе як асобную нацыянальнасць.

На цюркалагічным з'ездзе ў 1926 г. у Баку афіцыйны дакладчык "арыенталіст" Якаўлеў вылучыў сярод цюркаў Расіі 27 нацыянальнасцей (часопіс "Револуционный Восток", № 2). На гэтым жа з'ездзе была прынята пастанова аб замене арабскага алфавіта ла-

цінським. Дарэчы, зазначым, што стары рускі ўрад з мэтай русіфікацыі царкаў, праектаваў замяніць арабскі алфавіт, якім карысталіся ўсе царкі, рускім і увесці яго ў мусульманскія школы і літаратуру. З мэтай практычна ажыццявіць гэты праект міністэрства народнай асветы ў 1906 г. выдала так званыя абавязковыя правілы ЗІ сакавіка 1906 г. Але дзякуючы адзінадумнаму пратэсту ўсіх мусульман Расіі ўрад вымушаны быў адмяніць гэтыя правілы. Цяпер бальшавікі гэтыя пачынанні "ненавіснага старога рэжыму" прыняліся самі праводзіць у жыццё, пры гэтым пайшлі значна далей, стварыўшы для царкаў столькі новых алфавітаў, колькі існуе плямён, або, як яны называюць, царкскіх "нацыянальнасцей". Праўда, колькасць новых алфавітаў не даходзіць да 27, як гэтага б жадаў бальшавіцкі "арыенталіст", але ўсё ж гэта колькасць даходзіць да дзесятка. Добра разумеючы значэнне і прадбачачы наступствы гэтага бальшавіцкага мерапрыемства, некаторыя нацыянальна свядомыя камуністы на царкалагічным з'ездзе ў Казані ў 1928 г. выказалі прапанову аб уніфікацыі новага лацінскага алфавіта. Але такая прапанова бальшавікамі была павячана як контррэвалюцыйная і, аразумела, адхілена. Інакш і не магло быць, бо асноўная сутнасць гэтага, без сумневу, чыста палітычнага мерапрыемства бальшавікоў, зводзіцца да таго, каб шляхам стварэння шэрагу алфавітаў падзяліць царкаў духоўна так, каб яны ў далейшым не маглі ствараць адзінай школы, літаратуры і наогул развіць агульную для ўсіх царкаў культуру. Рускі ўрад і місіянеры, якія на працягу стагоддзю змагаліся з царкамі, дабіваліся менш та гэтага. Але тое, чаго не змаглі зрабіць рускія місіянеры, цяпер робіцца бальшавікамі. І вось чаму савецкая ўлада на тэрыторыі Ідэль-Урала ўтварыла цэлы шэраг рэспублік і аўтаномных абласцей: Татарскую, Башкірскую, Чувашскую, Немецкую рэспублікі; Марыйскую, Вотскую (Удмурцкую) і іншыя аўтаномныя вобласці. Такі стан як на унутранаму змесце, так і знешняму выглядзе не можа задаволіць патрабаванні царка-татарскай нацыі, якая імкнецца да самастойнага дзяржаўнага існавання. Такое становішча не задаволіла нават камуністаў царка-татараў, якія былі супраць утварэння асобнай Татарскай і асобнай Башкірскай рэспублік, па-першае, таму, што рэспубліка была так пакроўна, што 64% царка-татараў апынулася за межамі нацыянальнай рэспублікі, а па-другое, таму, што да рэформы 1781 г. сучасная Башкірыя цалкам уваходзіла ў межы Казанскай губерні.

Цюрка-татары Ідэль-Ўрала, якія на працягу амаль чатырох стагоддзяў змагаліся з рускім урадам за свая самастойнасць і адбівалі націск русіфікатарскай палітыкі гэтага ўрада, вядома, не могуць задаволіцца такім раздзелам Ідэль-Ўрала на асобныя вобласці. Тэрыторыя Ідэль-Ўрала з даўных часоў належала ім, дзе і цяпер яны складаюць большасць. Цюрка-татарскі народ, грунтуючыся на звестках свайго ўпраўлення, дзе вядуцца дакладныя метрычныя запісы ва ўсіх мусульманскіх прыходах (7600 прыходаў), налічвае не менш 6,5 млн. душ, а чувашоу і хрысціаных татароў (таксама цюркаў), залічаных пры перапісу ў лік праваслаўных рускіх, — звыт 1,3 млн. Гэта лічба пацвердзілася пры ўсеагульнай мабілізацыі ў час сусветнай вайны. Цюрка-татарскіх салдатаў (у тым ліку і башкіраў) у рускай арміі аказалася 960 тыс., пры гэтым ухіленне ад воінскай павіннасці ў цюрка-татароў у працэнтных адносінах перавышала колькасць такіх сярод рускіх. Супастаўляючы вынікі перапісу 1926 г. з лічбавымі дадзенымі за той жа перыяд духоўнага ўпраўлення мусульман Лаволжа і Прыуралля, лёгка знайсці, што ў гэты момант у Ідэль-Ўрале знаходзілася: цюрка-татароў 7,8 млн., рускіх 4,3 млн., народаў фінска-мангольскага племя 2,7 млн., немцаў 0,5 млн. чалавек. Усяго было 15,3 млн. У працэнтных адносінах: цюрка-татары складалі 51%, рускія 28%, народы фін.-манг. групы 17,7%, немцы 3,3%. Інакш кажучы, цюрка-татары разам з іншымі нерускімі нацыянальнасцямі складаюць 72%. Такім чынам, цюрка-татароў у Ідэль-Ўрале ніколі не менш у працэнтных адносінах, чым вялікарусаў ва ўсім СССР, а з фінскімі і мангольскімі разам узятымі не менш, чым чэхаў у Чэхіі і румынаў у Румыніі. Адносна рускага насельніцтва неабходна зазначыць, што ў час перапісу перапісчыкі блыталі рэлігійную прыкмету з нацыянальнай і кожнага праваслаўнага — хай ён мардва, хрысціян цюрка, украінец і г.д. — калі не самавызначаўся і не заяўляў сябе як мардва, цюрка, украінец, проста запісвалі як рускага-вялікаруса. Пры гэтым неабходна зазначыць, што большасць сапраўдных рускіх складаюць стараверы.

Пераходзячы да эканамічнага становішча Ідэль-Ўрала ў сучасным яго стане мы павінны сказаць, што нічога супярэчнага ён не уяўляе. Там усё разбурана і разрабавана савецкай уладай. Але зямлю бальшавікі не маглі знішчыць і, маючы на ўвазе ўрадлівасць глебы (раней Ідэль-Урал быў адной з жытніц Расіі), пры аднаўлен-

ні там нормальних умов, аднавіць гаспадарку будзе не цяжка. Многаводныя рэкі краі: Ідэль (Волга), Кама, Ак-Ідэль (Белая) і Джайк (Урал), парасякаючы амаль усю краіну, злучаюць самыя аддалёныя часткі краі адну з другой (напрыклад, Астрахань з Уфой, Уфу з Казанню і г.д.). Калі ў даўнія часы гэтыя рэкі былі адзіным цячком, якое злучала Персію, Індыю і Туркестан з Ідэль-Уралам і Сібіром, то і цяпер, нават пры існаванні розных відаў транспарту, гэтыя рэкі маюць вялізнае значэнне ў эканамічным дабрабыце краіны. Пры катастрофічным стане чыгунак у СССР гэтыя рэкі, перавозячы штогод мільёны тон сыравіны, паўфабрыкатаў і гатовых вырабаў, ратуюць савецкую ўладу ад парібелі. Пры рацыянальным кіраванні краінай гэтыя рэкі будуць самым танным відам транспарту як для ўнутранага, так і для замежнага гандлю Ідэль-Урала. Прытокі названых рэк: Зоя (Зоя), Чармшан, Майня, Сургут, Ілят, Кокша, Вятлуга, Ік, Дзім, Кара-Ідэль (Уфімка), Самара і іншыя як перыферыя галоўнага нерва даходзяць да самых аддалёных частак Ідэль-Урала. Дзякуючы менавіта багаццю рэкамі Ідэль-Урал у самы старадаўнія часы была самым буйным і выдатным гандлёвым шляхам паміж Еўропай і Азіяй.

Уральскія горы са сваімі разнастайнымі мінеральнымі багаццямі (золата, плаціна, сярэбро, медзь, жалеза і каменны вугаль) забяспечаць развіццё прамысловасці, а нафтавыя крыніцы (на схілах Уральскіх гор, ва Уфімскай і Пермскай губернях) могуць даць у многа разоў больш нафты, чым патрэбна для гэтага краю. Багатыя ў прамысловых адносінах перадгор'і і горы Урала злучаюцца чыгункамі з земляробчай часткай краіны (Уфа, Самара і г.д.). Існуючыя чыгункі (якія можна яшчэ рацыянальна развіваць) злучаюць гандлёвы і духоўны цэнтр краіны — Казань — і з земляробчай, і з прамысловай часткай і ў многіх месцах судакранаюцца з Сібірскай магістраллю, а таксама з дарогамі, якія вядуць на Украіну і Расію.

Спрыяльныя кліматычныя умовы і чарназёмныя глебы ў цэнтральных, паўночных абласцях даюць магчымасць вырошчваць пшаніцу, жыта, ячмень, грэчку, гарох, дён, каноплю і г.д., і тым самым значаюць край у земляробчых адносінах ідэальнай краінай. Паўднёва-ўсходні стэп і даліны рэк — найлепшыя пашы для жывёлагадоўлі і даюць добрае сена. Акрамя гэтага, паўночная і паўночна-заходняя часткі краіны пакрыты векавымі лясамі, дзе растуць амаль усе віды лісцевых і хвойных парод — найлепшай сыравіны для будаўніцт-

ва і драуляных вырабаў: хвоя, дуб, клён, бяроза і інш.

Паўднёвая частка краіны (якая набліжаецца да Прыкаспійскай нізіны) здаўна была вядома як цэнтр садоўніцтва і агародніцтва, дзе выпяваюць розныя сарты вінаграду, ігруш, яблынаў, сліў, а таксама цудоўныя па смаку і прыдатныя для перавозкі гарбузы і дыні. Нізоў! Дзвіка (Урала) і Ідэля (Волгі) ператвараюць гэту частку краіны ў багаты рыбапрамысловы раён з цэнтрам у Астрахані — яго праслаўленыя рыбамі (асістром і сцярыадзю), ужо не кажучы пра ікру. Такім чынам, як самастойная эканамічная адзінка, Ідэль-Урал мае ўсе шансы для самастойнага існавання.

Што ж датычыцца да духоўнага развіцця цюрка-татарскага насельніцтва, то ў дадзеных умовах яго існавання нельга гаварыць аб высокай тэхнічнай кулы, ры, якую мы бачым у еўрапейскіх народаў, але пры параўнанні з іншымі народамі Усходу (персамі, афганцамі і некаторымі іншымі) цюрка-татары сталі вельмі высока ў культурных адносінах, а самае галоўнае, яны ў сваім нацыянальна-культурным развіцці ідуць па наезджанай каліне заходне-еўрапейскіх народаў.

Нагледзячы на вельмі кароткі тэрмін (усяго 50 гадоў) са дня нацыянальнага абуджэння цюрка-татараў (да бальшавізму), яны не толькі без падтрымкі ўрада Расіі, але нават насуперак уладам левялі ў сябе ўсезгульную пачатковую адукацыю, а таксама вельмі здаровую, бадзёрую духам літаратуру і нацыянальны тэатр. Разняволенне жанчын было здзейснена ўжо даўно.

Што датычыцца тэхнічнай падрыхтоўкі для ўпраўлення краінай, то да рэвалюцыі 1917 г. яна была недастатковай. Рускі ўрад трымаў цюрка-татарскі народ Ідэль-Урала ў баку ад дзяржаўнага кіравання, таму гэтым чыноўніцкім апаратам у дастатковай колькасці народ не валодаў. Але гэты прабел ужо ўхіляецца пры бальшавіках, насуперак іх жаданню. Так, у Татарскай рэспубліцы, а таксама ў Башкірскай нацыяналізацыя адміністрацыйнага апарату пры падтрымцы самаго народу, і нагледзячы на ўсе перашкоды савецкай улады, ідзе ў гэты час даволі паспяхова.

Па афіцыйных дадзеных савецкай улады ў Татарстане ў сельсаветах чыноўнікаў цюрка-татараў 53%, у раённых апаратах 37,8% і толькі ў цэнтральных установах колькасць іх ненамальна малая, бо рука Масквы адтрымвае там вырашальную ролю. Ва ўсім дзяржаўным апарце — татары — усяго толькі 30%. Акрамя таго, шматлі-

кія цюрка-татарскія службацы раскіданы па іншых рэспубліках: у Казахстане, Узбекістане, Крыме і нават Азербайджане. Але значна горш ідуць справы у гэтых адносінах у Башкірскай рэспубліцы. Там працэнт чыноўнікаў-туземцаў зусім малы.

Палітычны і эканамічны прыгнёт, які перажываўся і перажываецца цюрка-татарамі пад рускім ігам, не дазваляе ім стварыць дастатковую колькасць высокакваліфікаванай інтэлігенцыі (дактароў, інжынераў, юрыстаў і г.д.), але і гэты прабел запаўняецца шматтысячнай цюрка-татарскай эміграцыяй, раскіданай па ўсёму свету (у Еўропе, на Далёкім Усходзе, у Японіі, Турцыі і г.д.). Ды і ў самым СССР, нягледзячы на ўсю ненармальнасць становішча, цюрка-татарскае насельніцтва ўсімі сіламі імкнецца атрымаць адукацыю ў савецкіх школах, хоць выкладанне ў іх праводзіцца з пазіцыі "марксізму-ленінізму" і "сталінізму". Але і да гэтых умоў народ прывыкаўся, бо не лепшыя ўмовы былі і пры старым рускім урадзе. Дастаткова нагадаць хоць бы цыркуляр міністра народнай асветы графа Д.Талстога, які загадваў выкладаць матэматыку ў хрысціянскім духу. Што ж датычыцца сярэдняй інтэлігенцыі, то яе безумоўна не менш, чым у рускіх, а пісьменнасць народа ў працэнтных адносінах наможа перавышае пісьменнасць рускага народа. Тое ж самае можна сказаць і аб ваеннай падрыхтоўцы цюрка-татараў.

Што ж датычыцца самаго народа, загартаванага ў барацьбе і працягваючага змаганне за сваю незалежнасць, як унутры краіны, так і па за яе межамі, у эміграцыі, то па сваёй псіхалогіі ён дастаткова падрыхтаваны для дзяржаўнасці і далёкі ад фантазёрства. Народ гэты вельмі працавіты, ашчадны і зусім цярпосны. А, пра яго камерцыйныя здольнасці, трэба думаць, ніхто не будзе спрачацца. Цюрка-татары валодаюць вялікай жывасцю, ініцыятывай і маюць шматгадовую практыку, так што яны зусім паспяхова могуць апабарнічаць з еўрапейцамі па ўсіх галінах дзелавога жыцця. Нягледзячы на доўгія гады знаходжання пад рускім ігам, народ гэты ніколі не губляў надзеі на адраджэнне сваёй былой велічы і няма сумніву, што пры першай мажлівасці ён возьме кіраванне айчынай у свае рукі і вельмі хутка адновіць у ёй парадак і законнасць, штым, каб разам з іншымі народамі вызваліцца з-пад маскоўскага іга і ісці па шляху прагрэсу і свабоды.

Сусветная вайна і ўзнікшыя ў выніку яе ў шэрагу краін рэвалюцыі выклікалі каласальны рух народаў усяго свету. Гэты рух характарызуецца, перш за ўсё, нацыянальна-вызваленчым імкненнем розных народаў з-пад цяжкага іга іх прыгнятальнікаў. Дзякуючы гэтаму, сучасная гісторыя, якую перажывае чалавецтва, смела можа быць названа эпохай нацыянальнага вызвалення народаў. Вызваляліся і зрабіліся свае незалежныя дзяржавы, — Польшча, Чэхаславакія, Фінляндыя, Эстонія, Латвія і Літва на захадзе і грандыёзныя вызваленчыя рухі ў Азіі і на усходзе Еўропы, у былой Расіі, з'яўляюцца дастатковым доказам гэтаму. Але нацыянальнае пытанне ў былой Расіі, на гэтай вялізнай тэрыторыі, населенай больш за сотню нацыянальнасцямі, ні ў якой ступені яшчэ не вырашана. Бальшавікі ў пачатку, да захопу імі ўлады, выступалі ў шматнацыянальнай Расіі пад лозунгам "самоопределение народов вплоть до отделения от России", пасля захопу імі ўлады, як вядома, павялі палітыку зусім процілеглую. Вайна бальшавікоў з вольнай Польшчай, акупацыя Украіны, Азербайджана, Грузіі, Арменіі, Паўночнага Каўказа, Крыма і Туркестана дастаткова сведчаць пра гэта. Ці ж не аб гэтым гаворыць і славыты пункт 4 бальшавіцкай канстытуцыі СССР, паводле якога прадастаўлена незалежным рэспублікам права выхаду з Савецкага Саюза пры умове згоды на гэта ўсіх рэспублік? Ці ж руская рэспубліка РСФСР, якая мае ў савецкай нацыянальнасцi, у другой палаце саюза, больш прадстаўнікоў, чым усе разам узятыя іншыя, "саюзныя" і "аўтаномныя" рэспублікі, можа калі-небудзь эгадзіцца на выхад якой-небудзь рэспублікі з саюза? Ніколі!

Зрэшты, і самі бальшавікі выказваннямі сваіх крыстаў гэтае права прызнаюць "патэнцыяльным правам", якое мае толькі чыста дэкларатыўнае значэнне. Інакш і быць не можа. Для бальшавікоў нацыянальнае пытанне, як такое, не існуе, колькі б яны аб гэтым ні крычалі. На нацыянальнае пытанне яны глядзяць толькі як на перажытак буржуазнага ладу і як на гістарычна-пераходны этап у дзясятненні сваіх мэтаў, а ў гэтых жа мэтах нацыянальнасцямі яны гуляюць, як хочуць. Кажуць яны адно, а робяць зусім іншае. У гэтым сутнасць іх дэмагогіі. Такім чынам, Расія і да гэтай пары застаецца "турмой народаў" пад уладай бальшавікоў.

Добра усё гэта ведаючы, нацыянальнасці і іх прадстаўнікі вымушаны і у сучасны момант змагацца з бальшавікамі як у сябе дома, так і у эміграцыі за сваё нацыянальнае вызваленне і незалежнасць. Калі сярод народаў былой Расіі, якія імкнуцца да вызвалення, першае месца па сваёй колькасці займаюць украінцы, то другое месца належыць цюркам. Але нацыянальнае пытанне цюркаў, нягледзячы на агульнасць іх гісторыі, мовы і наогул культуры, і прычыны геаграфічнай раскіданасці не можа быць вырашана ў адзінай форме, г.зн. не можа быць створана адзіная дзяржава цюркаў. Таму існуе пераг цюркскіх пытанняў: азербайджанскае, крымскае, туркестанскае і ідэль-уральскае. У сучасны момант перад прадстаўнікамі цюркаў кожнай з названых тэрыторый ёсць свае задачы і свае асобныя камітэты. Кожны нацыянальны камітэт цюркаў мае свой друкаваны орган на цюркскай мове. Народы Каўказа - азербайджанцы, горцы, грузіны у сучасны момант толькі абвясцілі канфедэрацыю народаў Каўказа, а канфедэрацыя Ідэль-Урала з Туркестанам у прынцыпе вырашана раней і станюча. Нацыянальнасцям, якія імкнуцца да свайго вызвалення, дзевяццацці яшчэ весці цяжкую і працяглую барацьбу за сваю незалежнасць.

Рускія, якія прывіклі на працягу стагоддзяў уладарыць над усімі нацыянальнасцямі былой Расіі, да гэтага часу, нягледзячы на павучальны ўрок гісторыі, не могуць адмовіцца ад думкі быць панам над "янародцамі". Але яны вельмі памыляюцца. Расійская рэвалюцыя яшчэ не скончылася. Бальшавікі у гэтай рэвалюцыі агуляюцца толькі адным з пераходных этапаў яе. Гэта рэвалюцыя, якая сёння сваім асноўным зместам мае менавіта нацыянальнае пытанне, можа быць завершана толькі радыкальным вырашэннем гэтага пытання у былой Расіі. Калі Вялікая Французская рэвалюцыя прынесла нацыянальнае вызваленне народам захаду Еўропы, то расійская рэвалюцыя прынясе вызваленне народам усходу Еўропы.

ЗАМЕСТ ПАСЛЯСЛОВА (скала Рафаэль Хакім)

"Расійская рэвалюцыя яшчэ не скончана", - такімі словамі завяршае Гаяз Ісхакі сваю працу. І у гэтым ён, безумоўна, мае рацію. Сёнь-той можа не прыняць некаторыя ідэі Гаяза Ісхакі, але з гэтай галоўнай высновай, да якой ён прыйшоў, нельга не згадзіцца: без радыкальнага вырашэння нацыянальнага пытання у Ра-

сіі нельга лічыць завершаным! сацыяльныя працэсы, якія пачаліся у лютым 1917 года. Вядома, сёння іншая палітычная сітуацыя, і ідэі ўтварэння "Ідэль-Урал" трэба разглядаць з улікам сучасных абставін, памятаючы аб існаванні Паволжскіх рэспублік і абласцей, вылучаючы перш за ўсё эканамічны і культуралагічны аспекты.

Ідэя Ідэль-Урала не памерла. Для яе адраджэння існуе няма-ла гістарычных, эканамічных, экалагічных і этнічных перадумоў. Народы Волга-Уральскага рэгіёна, у тым ліку рускія, вяртаюцца да разам. Іх аб'ядноўвалі гандаль, агульныя святы, рысы характару. Гэтыя народы імкнуцца адзіна да аднаго, і мы, магчыма, яшчэ будзем сведкамі, калі узнікне новая агульнасць "валжане", аб'яднаныя эканамічна і культурай. Паволжская субкультура ўжо сёння безумоўная рэальнасць і мае немалыя перспектывы на будучыню.

Гісторыя ведае розныя шляхі вырашэння нацыянальнага пытання і пабудовы дзяржавы. Тыпове "эўрапейскі" шлях дзяржаўнага ўсталявання прадугледжвае у якасці базовага які-небудзь адзін этнас, а астатнія разглядае як нацыянальныя меншасці. Гэты шлях могуць пайсці прыбалтыйскія (але не пайшлі - заўвага рэд.), закаўказскія рэспублікі. У прынцыпе нельга выключаць гэты варыянт адносна да Малдовы, Украіны, Беларусі і сярэднеазіяцкіх рэспублік. Прынцыповыя цяжкасці могуць узнікнуць у Казахстане (пасляслоўе напісана Р.Хакімам яшчэ ў той час, калі ідэалагі СССР імкнуліся любымі сродкамі захаваць еднасць імперыі пад верхаўствам рускіх - заўвага рэд.). Існуе другі, "амерыканскі шлях" - шлях асіміляцыі усіх народаў у англамоўны асяроддаі. Каб яго рэалізаваць, трэба ўсё насельніцтва ператварыць у мігрантаў. Спроба ўтварыць нейкі "саязкі народ" па амерыканскай аналогіі, як вядома, завяршылася абластрэннем нацыянальных адносін.

Акрамя двух раней названых шляхоў дзяржаўнага ўладкавання. Існуе і трэці - "швейцарскі". Гэта ўладкаванне рэальнай федэратыўнай дзяржавы, у якой роўныя як суб'екты федэрацыі, так і ўсе асноўныя дзяржаваўтваральныя этнасы. "Дэкларацыя аб дзяржаўным суверенітэце Татарскай ССР" была абвешчана ад імя усяго народа рэспублікі і ў Татарстане прызнаны даве дзяржаўныя мовы, што ўказвае на яна "швейцарскія" рысы гэтага шляху. Гэта не толькі факт, але і прэцэдэнт, ад якога немагчыма адмахнуцца. Другія рэспублікі Паволжа ідуць тым жа самым шляхам, што і Татарстан, бо ў іх такая ж міжэтнічная сітуацыя. Зэрні паседыны, а значыць,

будуць і усходы. Разам з умацаваннем суверенітэтаў рэспублік, Паволжа і агульнай дэмакратызацыяй у краіне можна чакаць паяўлення на тэрыторыі паміж Волгай і Уралам нейкай міждзяржаўнай асацыяцыі тыпу швейцарскай канфедэрацыі. Так што ідэя стварэння Ідэль-Урала ў гістарычным плане не была беспадстаўнай і Паволжа яшчэ здзівіць свет утварэннем сваёасаблівай "еўраазійскай Швейцарыі".

ж ж
ж

Гісторыю ствараюць канкрэтныя асобы. Гаяз Ісхакі быў адным з тых, хто самааддана змагаўся за нацыянальную свабоду татар. Спаёў яро, арганізатарскія здольнасці і талент трыбуна ён прысвяціў адной мэце - будучаму росквіту татарскай нацыі і цюркскага свету. Ён не быў кабінетным пісьменнікам, хоць напісання ім раманы, апавесці ўнушальныя нават па аб'ёме, ён знаходзіўся ў глыбінні палітычнай гісторыі, сам ствараў гэту гісторыю і сам яе апісваў (наш "Байрам" ужо пісаў аб тым, што Гаяз Ісхакі жыў у Польшчы і быў знаёмы з некаторымі нашымі татарами - заўвага рэд.). Яго нарыс "Ідэль-Урал" - гістарычны боль татарскага народа і разам з тым надзея на яго росквіт у будучыні.

Гэта цікава

Б а г р ы м а в н ы . У "Агульным гербоўніку дваранскіх родаў Расійскай імперыі" (СПб, 1797 — 1842, т.П, с.54) паведамляецца, што Багрым вярнуўся з Вялікай Арды да Вялікага князя Васіля Васілевіча у 1425 годзе. У 1480 г. ўпамінаецца дзед Іван Дзянісавіч Багрымаў у Кашіне, у 1566 годзе Юры Барысавіч Багрымаў у Дзмітраве. Прозвішча татарскае ад **б а г р ы м**— "сэрца мае", "душачка" (М.Баскакаў. Рускія прозвішчы цюркскага паходжання, М., 1979, с.99)

ВЕЧАРЫНА БЕЛАРУСКІХ ТАТАРАЎ

У адзін з апошніх пятнічных вечароў, а дакладней 23 снежня 1994 года, у актавай зале Цэнтра Нацыянальных культур (г.Мінск, вул.Я.Купалы, 21) адбылася вечарына, прысвечаная 600-годдзю татарскага асідніцтва на землях Беларусі, Літвы і Польшчы. Яе арганізатары – Беларускае згуртаванне татараў-мусульман "Аль-Кітаб", мусульманскае рэлігійнае аб'яднанне Рэспублікі Беларусь, татарскі маладзёжны Цэнтр у Беларусі і саюз мусульманскай моладзі Беларусі.

Вялікая зала амаль уся была запоўнена: менчукі, прадстаўнікі рэлігійных арганізацый, госці з Татарстана, сябры-беларусы, работнікі дзяржаўных устаноў, члены грамадскіх арганізацый, журналісты. А яшчэ былі артысты – прафесійныя і самадзейныя, некаторыя чакалі свайго часу за кулісамі, некаторыя падымаліся на сцэну з залы.

Вечар пачаўся традыцыйнай малітвай, прачытанай на арабскай мове вучнем мусульманскай татарскай школы г.Мінска Мухарэмам Канарскім. У гэты раз вырашылі не займаць увагу прысутных вялікімі дакладамі аб выніках дзейнасці. Вынікі былі відавочнымі – яшчэ ніколі не збіралася разам так многа татараў, а менавіта з гэтай нагоды было створана Згуртаванне "Аль-Кітаб". Толькі менская суполка налічвае каля 500 сяброў. Працуюць нядзельныя татарскія школы, разам адзначаліца святы, стараемся не пакідаць адзін аднаго і ў горкія часіны. Наладжаны сувязі з суседзямі з бліжняга і далёкага замежжа і вось у чарговы раз да нас прыехалі высокія госці з Татарстана – старшыня выканкама Сусветнага кангрэса татар, дэкан Казанскага гістарычнага факультэта акадэмік Індус Зарыпавіч Тагіраў, член выканкама, намеснік старшыні асацыяцыі жанчын "Ак-Калфак" кандыдат гістарычных навук Таміна Ахметаўна Бекумірава, якія звярнуліся да удзельнікаў вечарыны з цёплымі прывітальнымі словамі, уручылі кіраўніцтву Згуртавання "Аль-Кітаб" каштоўныя падарункі і нацыянальнае печыва "Чак-Чак". Вялікі насценны гадзіннік – падарунак ад братоў Рафіса і Нафіса Кашанавых, прывёз іх прадстаўнік Фаніс Шайхудзінаў. Дзякуй ім за гэта і вялікі татарскі "рахмат".

Напай дзейнасцю цікавяцца як дзяржаўныя, так і грамадскія дзеячы. Усё часцей сустракаем на паліцах кнігарняў даследаванні

аб жыці татар. Мы маем свой друкаваны орган, але пра нас можна пачуць у перадачах беларускага тэлебачання і радыё. Усяму пералічанаму, як і многім неназваным справам, была падвяржэннем гэта сустрэча, выступленні падчас яе, а таксама асабістыя размовы паміж сабой яе удзельнікау, тэлеграмы ад тых, хто не змог прыехаць. Вечарыня прайшла цёпла і добрабычліва, пакінула след у сэрцы кожнага, многіх натхніла на новыя справы. Выступоўцы гаварылі аб сваёй вялікай павазе да татараў, аб самай непарунай сувязі іх жыцця з жыццём народа і зямлі, стаўшай для татараў роднай. Самае прыёмнае, напэўна, было тое, што словы гэтыя ніхто не вымагаў, іх шчыра гаварылі як тыя, хто па службовых абавязках звязаны з жыццём татараў, так і тыя, хто лёсам і жыццём звязаны з асобнымі прадстаўнікамі нашага народа. Падчас абедзвёх гэтых сітуацый перакрываўваліся паміж сабой. Мы выказваем сваю вялікую удзячнасць усім, хто выступіў, а таксама ^{тым, хто} не змог за абмежаваннем часу выступіць. Такіх, ведаем, таксама было нямала. Амаль на кожным нашым мерапрыемстве прысутнічае намеснік старшыні Менскага гарадскога фонду культуры Мацішэнка Віктар Іванавіч. На гэты раз ён перадаў прэзідэнту згуртавання Шабановічу А.Ю. граматы Беларускага фонду культуры, якімі ўзнагароджаны многія члены "Аль-Кітаба" за шматгадовую і плённую працу па адраджэнню гісторыі, культуры, мусульманскай рэлігіі беларускіх татар. Граматы падпісаў старшыня праўлення фонду народны пісьменнік Беларусі Іван Чырынаў.

Былі Міністр замежных спраў Рэспублікі Беларусь Пётр Кузьміч Краўчанка нагадаў аб сваіх незабыўных уражаннях ад убачаных ім у музеі Троцкага замка (Літва) аль-кітабах, помніках нашай гісторыі, культуры і прыкладнога мастацтва. Вельмі ж уражаныя і кранутыя былі прысутныя, калі спадар Краўчанка уручыў свой асабісты падарунак – цудоўную, у пурпурным пераплёце з напісанай пазалотай назвай на польскай мове кнігу Дзядулёвіча "Гербы татарскіх родаў у Польшчы". Гэтую кнігу ён набыў у адной з кнігарняў Вялікабрытаніі і тым, каб пры нагодзе перадаць Згуртаванню.

Старшыня Скарынінскага навукова-асветнага цэнтра прафесар Адам Язэпавіч Мальдэіс гаварыў аб узаемаўзбагачэнні культур народаў, якія жывуць разам. І нават прапанаваў тэму для навуковага даследавання "Беларускія татары, як пасроднікі паміж мусуль-

мэнскім усходам і хрысціянскім захадам".

Шногія ўжо знаёмыя з кнігай "Бераг вандраванняў, ці адкуль у Беларусі мячэці?" (Мн., "Навука і тэхніка", 1994). Перад прысутнымі выступіў яе аўтар доктар архітэктуры Лакотка Аляксандр Іванавіч.

Віталі мы аўтраў тэлефільма "Татары на Беларусі" Крыя Лысятава, Марыя Кір"янаву. Слова бралі таксама прафесар, старшыня Рады згуртавання беларускай шкхты Іван Іванавіч Грынкевіч, дацэнт, старшыня секцыі архітэктуры Рэспубліканскага таварства лхавы помнікаў гісторыі і культуры Уладзімір Трацэўскі, старшыня Рады згуртавання беларусаў свету "Бацькаўшчына" Ганна Сурмац, член Радкалегіі квартальніка "Байрам" паэт Яўген Гучок, кіраўнік Цэнтра па выданнях хронікі "Лаяны" пісьменнік Аляксей Потрышкоўіч, правадзейны член Геаграфічнага таварства з Баранавічаў Міхаіл Маліноўскі, прадстаўнікі крымскіх татароў, якія жывуць адно на Беларусі, прадстаўнікі літоўскага і польскага згуртаванняў на Беларусі. Чаму чымна не ўзгадаць выступленне палкоўніка Леаніда Балвановіча які сказаў, што ён удзячны лёсу за тое, што пазнаёміўся і пабраўся з цудоўнай дзячынай-татаркай, а цесць для яго стаў дарагім і блізкім чалавекам, узорам для ўнікаў.

Дзякуй Вам усім за гэта. Мы вельмі удзячны кіраўніцтву Беларускага ўніверсітэта культуры – рэктару Ядвізе Дамінікаўне Грыгаровіч, прарэктару Аляксандру Іванавічу Смоліку, кіраўніку ансамбля прафесару Генадэю Мішурову за вялікую дапамогу ў арганізацыі вечарыны беларускіх татароў. Ну, а назаўтра, 24 снежня, праходзіла канферэнцыя беларускіх татароў, прысвечаная падрыхтоўцы і правядзенню свята – 600-годдзя татарскага асідніцтва на землях Беларусі, Літвы і Польшчы. Канферэнцыя прыняла шэраг дакументаў, якія мы падаём у нашым квартальніку.

МАТЭРЫЯЛІ КАНФЭРЭНЦЫІ БЕЛАРУСКІХ ТАТАРАЎ-МУСУЛЬМАН

(адбылася ў М. нску 23 - 24 снежня 1994 г.)

З в а р о т

Канфэрэнцыі беларускіх татар-мусульман — Прэзідэнтаў
Расійскай Федэрацыі і Чачэнскай Рэспублікі

Апавілі падзеі, якія адбываліся вакол і на тэрыторыі Чачэнскай Рэспублікі, выклікаюць ва ўсіх нас, і асабліва прадстаўнікоў непатэлііх народаў, пацуць глыбокай заклапочанасці і трывогі.

Мы ведаем, як многа пакут перанёс чачэнскі народ у перыяд таталітарна а рожуму.

Нам блізкія і аразумелыя імкненні чачэнскага народа да свабоды, незалежнасці, нацыянальнага адраджэння. Але нам незразумелая і чужая паводзіна размовы з гэтым гордым народам пры дапамозе гармат, танкаў, ракет, самалётаў. Ціпер у Чачні ліёцца кроў жанчын, дзяцей, старых людзей. Н.якая мета не апраўдвае такіх дзеянняў, асабліва ў эпоху, калі ва ўсім свеце агульнапрынята прына сяаб цы не толькі асобных краін і народаў, але і кожнага асобнага чалавека.

Мы заклікаем Прэзідэнтаў Расійскай Федэрацыі і Чачэнскай Рэспублікі адумацца, перамагчы ганарыстасць і сесці на стол перамоваў. Наколькі б цяжкімі і працяглымі перамовы ні былі б, - яны лепш за вайну.

Мы звяртаемся да Прэзідэнтаў з надзеяй на пераможны розуму і на дапамогу Аллага!

Прыняты зварот 23.12.1994 г.

г.Менск

У Выканаўцы Кмітэт

Сусветнага Кангрэса татар-мусульман

З а я в а

Канфэрэнцыя беларускіх татар-мусульман, якая адбылася 23-24 снежня 1994 года ў г.Менску, прысвечаная выпрацоўцы межапрыемстваў на падрыхтоўцы да правядзення 600-годдзя пасялення татар-мусульман на землях Беларуска-Літоўскай Дэяржавы (тады называлася

Валікае Княства Літоўскае), разгледзела пытанні нацыянальнага, культурнага і духоўнага адраджэння татару на землях сучаснай Беларусі, Літвы і Польшчы і прышла да адзінай думкі аб неабходнасці уваходжання татару Беларусі у Сусветны Кангрэс татару, ва ўстанаўленні, развіцці і умацаванні сувязей з усімі татарамі свету.

Мы звяртаемся ■ просьбай у Выканкам Сусветнага Кангрэса татару аб прыняцці нас у склад Кангрэса.

Прынята адзінагалосна.

23.12.1994 г.

г.Менск

У Арганізацыю Аб'яднаных Нацый па пытаннях
адукацыі, навукі і культуры (ЮНЕСКО)

У 1997 г. татары Беларусі, Літвы і Польшчы, агульнай колькасцю больш за 20 тыс. чалавек, будуць адзначаць своеасаблівы юбілей – 600-годдзе ■ часу пасялення на землях Беларуска-Літоўскай Дзяржавы, якая называлася тады Валікім Княствам Літоўскім.

У сваёй гісторыі мы перажылі перыяды спаду і уздыму, ганення і росквіту, многіх войнаў і нягод. Але народ выстаіў, выжыў, захаваў сваю веру – Іслам, звычаі, традыцыі. У той жа час пад уплывам навакольнага асяроддзя была страчана немі родная татарская мова. У пэрыяд таталітарнага рэжыму, асабліва пасля Другой сусветнай вайны, былі разбураны амаль усе мячэці. У Беларусі засталася толькі адна дзейная мячэць у Іўі (Гродзенская вобл.), а дзве іншыя, як помнікі драўлянага дойліства, што былі у Лоўчыцах каля Навагрудка і у Дабуцішках Смаргонскага раёна (Гродзенская вобл.) мяркуецца аднавіць. У Польшчы ёсць тры мячэці, а у Літве – чатыры.

На мяжы знікнення мусульманскай рэлігія у Беларусі, якая амаль 600 гадоў дапамагала татарам Беларусі захавацца як асобнаму этнасу.

Такі стан беларускіх татару ускладняецца тым, што і наша дзяржава – Рэспубліка Беларусь перажывае складаны пераходны перыяд эканамічнага развіцця і нічым не можа дапамагчы нам, татарам, у працэсе нашага адраджэння.

Улічваючы складанасць нашага цяперашняга стану і з мэтай заахавання вельмі своеасаблівага этнасу у геаграфічным цэнтры

Еўропы, канферэнцыя беларускіх татарар-мусульман, якая адбывалася ў Менску 23-24 снежня 1994 г., зьвяртаецца з просьбай у ЮНЕСКО аказаць марчымую матэрыяльную, гуманітарную і іншую дапамогу ў час, які яшчэ застаўся да 600-годдзя з тым, каб даць добры імпульс народу, які амаль знікае.

Мы ускладаем вялікія надзеі на ЮНЕСКО і ў тым, што будзе прынятае ў сваёй народнай свядомасці да нашых праблем і на дапамогу ў арганізацыі і удзеле ў самым юбілеі.

Прынята 23.12.1994 г.

г.Менск

З в а р о т

Канферэнцыя беларускіх татарар-мусульман да Прэзідэнта
і Урада Рэспублікі Беларусь

Беларускія татары-мусульмане, якія сабраліся 23 снежня 1994 г. у горадзе Менск на канферэнцыю, прысвечаную абмеркаванню пытанняў стану спраў у сферы адраджэння сваёй культуры, рэлігіі, традыцый і звычаяў, а таксама падрыхтоўкі да будучага святкавання спайго 600-гадовага юбілею з часу першых пасяленняў татарар на землях Беларуска-Літоўскай Дзяржавы, прыйшлі да адзінай думкі ў наступным:

За сваю 600-гадовую гісторыю пражывання татарар сярод беларускага, літоўскага і польскага насельніцтва наш народ перажыў часы спыдаў і ўздымаў, ганенняў і працівання, многіх войнаў і нагод. І усё ж аятры гісторыі не зніклі наш народ – ён устаў, выстаяў, захававу сваю рэлігію – Іслам, часткова збырог звычаі і традыцыі. Татарскі народ знайшоў сваё месца сярод беларусаў, літоўцаў і полякаў, устанавіў з імі цесныя сяброўскія адносіны, апазычыў мову нывакольнага насельніцтва, але страціў сваю родную мову – татарскую.

Вялікі цяжкім аказаўся наш лёс у Другую сусветную вайну і час праўлення татарлітарнага рэжыму. Толькі на Беларусі з дзеінных да вайны 19 мячэццяў засталася адна ў Іўі Гродзенскай вобл. У Польшчы пасля вайны засталіся дзве мячэці і нядаўна пабудаваны ў Гданьску трэцяя. У Літве існуюць цяпер чатыры мячэці, з якіх нядаўна адноўлены ў Каўнасе і Рэйках.

У сучасную эпоху вызвалення народаў ад татарлітарных рэжымаў,

у эпоху прызнання правоў і свабод кожнага чалавека, мы атрымалі спрыяльныя умовы пачаць сваё адраджэнне, устанавіць і ўмацаваць сувязі з нашымі братамі, якія па волі лёсу ачынуліся цяпер у трох розных дзяржавах - Беларусі, Літве і Польшчы. Але мы маем агульныя карані, агульных продкаў, адзіную культуру, рэлігію, звычаі. Таму зусім натуральна нашае імяненне, нягледзячы на граніцы, да аднання, цеснага сяброўства, да падтрымкі адзін аднаго.

Наша дзяржава перажывае цяжкі пераходны перыяд эканамічнага развіцця. Мы гэта ўспрымаем як непазбежную рэальнасць. Але мы спадзяемся, што, будучы грамадзянамі Рэспублікі Беларусь, мы ўсё ж можам разлічваць хоць бы на мінімальную дапамогу з боку Прэзідэнта і Урада ў справе нашага адраджэння.

Мы спадзяемся, што кіраўнікі нашай Рэспублікі Беларусь знойдуць магчымасць вылучыць сродкі матэрыяльнай і гуманітарнай дапамогі татарскаму этнасу ў перыяд падрыхтоўкі і правядзення значнай падзеі ў гісторыі не толькі саміх татараў, але і беларускага, літоўскага і польскага народаў - 600-годдзя сумеснага пражывання. Мы просім вылучыць сродкі на аднаўленне дзвюх мячэццяў - помнікаў драўлянага дойлідства Беларусі ў Лотычых каля Навагрудка і Даубуцішкаўскай мячэці, якая будзе рэканструявана ў музеі пад адкрытым небам у Строчых. Адпаведная тэхнічная дакументацыя аформлена, але работы былі спынены з прычыны недахопу сродкаў на будаўніцтва. Ёсць вялікая неабходнасць работы прадоўжыць і завяршыць да 600-годдзя пасялення татараў на гэтых землях.

Просім таксама вылучыць памяшканне для правядзення сходаў, арганізацыі класаў (медрэсе) па вывучэнні татарскай мовы, стварэння бібліятэк і музеяў. Мы не гаворым пра масавасць - мы просім дапамогі хоць бы ў адзінкавых аб'ектах.

Такая увага з боку кіраўнікоў дзяржавы будзе належна ацэнена і з удзячнасцю прынята нашым народам і паслужыць далейшаму ўмацаванню і развіццю ўзаемадапамогі і даверу паміж усімі народамі, якія населяюць Беларусь.

Прыняты 23.12.1994 г.

г.Менск

АСНОЎНЫЯ НАПРАВЛЕННІ СУМЕСНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ БЕЛАРУСКАГА
ЗГУРТАВАННЯ ТАТАРАЎ-МУСУЛЬМАН "АЛЬ-КІТАБ" І МУСУЛЬ-
МАНСКАГА РЭЛІГІЙНАГА АБ'ЯДНАННЯ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ
ПА ПАДРЫХТОЎЦІ І ПРАКІДЗЕННІ СВАТКАВАННЯ 600-ГОДДЗЯ
ТАТАРСКАГА АСАДНІЦТВА НА ЗЕМЛЯХ БЕЛАРУСІ, ЛІТВЫ І
ПОЛЬШЧЫ, РАСПАЧАТАГА ПРЫ ВІТАЎЦЕ ВЯЛІКІМ

(1397 – 1997 гг.)

Г і с т а р ы ч н а я д а в о д к а

Паважанае спадарства!

Татары-мусульмане жывуць на землях Беларусі і суседніх
Літвы і Польшчы вось ужо скоро шэсць стагоддзяў. У 1997 годзе
спяўняецца 600 гадоў са дня зафіксаванай леталісамі і хронікамі
афіцыйнай даты паўлення на землях Беларуска-Літоўскай Дзяржавы
(або як тады называлі Вялікага Княства Літоўскага) першых пася-
ленняў татараў-мусульман.

Вялікі князь літоўскі Вітаўт, які заклікаў татараў на ваен-
ную службу, гарантаваў ім свабоду веравызнання, таму многа тата-
раў з Залатой Арды, а пасля яе распаду з Крымскага ханства, За-
вожскай Арды і іншых мясцін перасяляліся і аселі на землях Бе-
ларуска-Літоўскай Дзяржавы. Па звестках XV – XVIII ст.ст. сярод
татараў Беларусі, Літвы і Польшчы вылучаюцца прадстаўнікі на-
ступных племянных груп: найман, ялаір, кандрат (кунграт), ішын
(уайшын). Вядомы таксама прадстаўнікі буйных феадальных кланаў:
барыны, мансуры і інш. Талерантнасць (верацярпімасць), якая па-
навала тады ў Вялікім Княстве Літоўскім, дазваляла татарам на
прадстаўленых ім землях будаваць мячэці, адкрываць мусульман-
скія школы-мектэбе.

У XVI стагоддзі на тэрыторыі Рэчы Паспалітай (польска-бе-
ларускай – літоўскай дзяржавы) пражывала каля 100 тысяч татараў-
мусульман, якія мелі каля 400 мячэцяў (гэта значыць, што не ме-
ней чым 400 населеных пунктаў мелі мусульманскае, татарскае на-
сельніцтва).

Татарскія пасяленні доўга захоўвалі сваю сацыяльна-племянную арганізацыю, традыцыйныя звычаі, абрады, мусульманскую веру і адрозніваліся ад мясцовага насельніцтва асаблівымі матэрыяльнай культуры. На сацыяльна-прававым становішчу большасць татарцаў у Вялікім Княстве Літоўскім былі вайскоўцамі, вярдычна прызначанымі да шляхты. Яны атрымлівалі за службу зямлю, якая знаходзілася ў спадчынным карыстанні. Спрод вайскоўцаў вылучаліся са слоўна-родавымі імямі — князі (бекі, мурзы) і уланы, якія мелі сваіх слугаў — сялян сваёй веры, пунных і бранных (паншэрных) байраў.

У другой палавіне ХVІ ст. ў татараў Беларусі, Літвы і Польшчы з'явіліся племянныя адрозненні, татарскія пасяленні ўсё часцей прымаюць прозвішчы (толькі пры наяўнасці прозвішча можна было прасачыць за наследаваннем маёмасці, прывілеяў, павіннасцёў перад дзяржавай).

Татарскія прозвішчы па форме нагадваюць польскія і беларускія. Нават такі вялікі спецыяліст-усходазнавец як Антон Мухлінскі, лічыў, што свае прозвішчы татары ўзялі ад прозвішчаў сваіх жонак-славянак, бо сваіх татарак-мусульманак было вельмі мала. Больш глыбокае даследаванне гэтага пытання правёў Станіслаў Думін, які паказаў, што большасць татарскіх прозвішчаў маюць татарскае ці мусульманскае паходжанне: Кандратовічы — нашчадкі племя кунгратаў, Барановскія — нашчадкі племя барын, Александровічы — дзеці Алі, Смольскія — дзеці Ісмаіла (Смолі), Хасяневічы — дзеці Хасеня, Шабановічы — ад імя Шаубін, Якубоўскія — ад імя Якуб і г.д.

Пад уплывам навакольнага славянскага і літоўскага насельніцтва татары да сярэдзіны ХVІ стагоддзя перайшлі на беларускую, польскую, рускую, мескамі літоўскую мову, абярогшы пры гэтым у сваім актыўным слоўніку некалькі слоў татараўскіх слоў у асноўным звязаных з рэлігіяй — Ісламам. Некаторыя словы ісламскай літаратуры яны перакладзі з арабскай мовы на беларускую. Разам з тым, мовай сагаслужавя, штодзённых і пятнічных малітваў заставаўся арабская. Некаторыя малітвы былі на старататарскай мове.

На пачатку ХVІІ стагоддзя, у сувязі з наступленнем каталіцкай контррафармацыі, пачаліся ганенні на пратэстантаў-хрысціян і мусульман. Многія татары, асабліва тыя, што жылі на паўднёвай ускраіне Рэчы Паспалітай (у межах сучаснай Украіны), выехалі з

сем'ямі у прычарнаморскія стэпы, пераважна у Крымскае ханства. Некаторая частка татару вытрымалася. І толькі самыя стойкія вытрымалі, не выакліся сваёй веры — Ісламу.

Адносна хутка, праз некалькі дзесяцігоддзяў, адносіны да татару-мусульман у Рэчы Паспалітай палепшыліся, але да гэтага часу колькасць татару зменшылася, а у канцы ХVІІ стагоддзя іх налічвалася толькі 30 тыс. чалавек.

Татары адыгралі немалую ролю у жыцці ўноў прыдбанай радзімы. Пасяліўшыся у месцах, дзе ўсё было незвычайным, татары на працягу 600 гадоў захавалі не толькі сваё нацыянальны адрозненні, але і прынеслі нямецкай кароне сваім гасцінным гаспадарам зямлі — беларусам, літоўцам і палякам. Яны былі на баку гэтых народаў у бітве пад Грунвальдам (1410 г.). Аб удзеле татару у гэтай бітве аўтары некаторых мастацкіх і навукова-мастацкіх кніг зусім не ўпамінаюць, хоць іх кнігі, разыходзячыся у вялікай колькасці, фарміруюць думку чытачоў аб тых падзеях. Вядомы польскі гісторык Ян Длугаш, львоўскі архіепіскап у апісанні Грунвальдскай бітвы стараўся неяк абыйсці пытанне аб колькасці і ролі татарскіх воінаў, якія прымалі удзел у гэтай, найважнейшай у гісторыі Еўропы бітве 15 стагоддзя.

Німецкія гісторыкі, тлумачачы прычыну іх паразы у гэтай бітве, пісалі, што Ягайла і Вітаўт, прыцягнулі на свой бок 40 тыс. няверных — татару пад начальам Джалаля ад-Дзіна, сына Тахтамышы. Пра тое, што яшчэ у 1409 г. была дамова Ягайлы і Вітаўта з Джалаля ад-Дзінам аб удзеле яго войска ў бітве з крыжакімі, вядома з гістарычных крыніц. Калі Длугаш упамінае аб 3 сотнях татару, якія удзельнічалі ў гэтай бітве, то гэта не адпавядае сапраўднасці. Непасрэдна падпарадкавання Вітаўту татары, тыя, якія з сем'ямі жылі ў Беларуска-Літоўскай Дзяржаве і ішлі ў бой пад бела-чырвона-белым гаспадарскім сцягам, з паўмесяцам і зоркай белага колеру на чырвонай паласе, можа і былі не вельмі шматлікімі.

У пазнейшыя гады рускія гісторыкі вельмі часта ўпамінаюць падкі з гісторыі Яна Длугаша пра тое, што тры рускія смаленскія палкі вельмі важна змагаўся і гэта іх мужнасць і вырашыла выхад Грунвальдскай бітвы. І ніхто з іх, гісторыкаў, не піша пра тое, што Смаленск у гэты час быў у складзе Вялікага Княства Літоўскага, што два з трох палкоў былі афарміраваныя з воінаў

мешіслаўскага князя Сямёна. Не трэба забываць, што вялікі князь Вялікага Княства Маскоўскага Васіль І Дамітравіч, зяць Вітаўта, нічым не дапамог Польшчы і Беларуска-Літоўскай Дзяржаве ў вайне супроць крыжакоў, якія ў выпадку перамогі маглі б на многія гады заняволіць Польшчу і Беларуска-Літоўскую Дзяржаву.

Вельмі таленавіты пісьменнік і гісторык Кнстанцін Тарасаў даследаваў гісторыю гэтай бітвы не толькі па "Гісторыі Польшчы" Яна Длугаша, але і па іншых крыніцах, у прыватнасці нямецкіх хроніках. Ён сказаў аб ролі татараў у гэтай бітве намнога больш, хоць справядліва адзначае, што нямецкія хронікі пра колькасць татараў, якія дапамагалі Ягайле і Вітаўту, вельмі перабольшваюць. Ва ўсякім разе Ягайла і Вітаўт выканалі дамову з Дзялал-эд-Дзінам. За дапамогу татараў пад Грунвальдам яны дапамагалі яму адваяваць трон у Залатоў Ардзе.

Татары прымалі актыўны ўдзел і ў іншых войнах, якія вялі Рэч Паспалітая з блізкімі і далёкімі краінамі. Татары дачыніліся да збройнай барацьбы з трыма дрэннымі краінамі, якія разарвалі дзяржаву ў цэнтры Еўропы – Рэч Паспалітую. Вядомы сваімі падзеімі і умелымствам у баях татарын генерал Юсуф Боляк. У баях з рускімі карнікамі загінуў генерал Якуб Пейскі, які як нядаўна ўстанавілі беларускія гісторыкі, быў па паходжанні татарынам. Вядомасць атрымаў і іншы генерал, такі як Мацей (Муса) Сулькевіч, многія палкоўнікі, іншыя афіцеры і паражовыя, якія змагаліся за непадлегласць сваёй Вацываўшчыны.

Перад Першай сусветнай вайной на тэрыторыі Паўночна-Заходняга края Расіі жыло каля 14 тыс. татараў-мусульман. Іслам быў адзінай апорай, якая абараняла іх культуру ад асіміляцыі. Татары-мусульмане, жывучы па суседстве з іншымі канфесіямі, асабліва пануючым праваслаўем, сумелі зберагчы сваю веру, свае звычкі, сваю культуру. Гэта адбылося таму, што жыла мусульманская абшчына, існавалі мячэці. Да сярэдзіны XIX ст. у заходніх губернях Расіі была 21 мячэць.

Пасля Першай сусветнай вайны частка татараў-мусульман засталася на тэрыторыі Расіі, куды ў 1918 г. яны былі эвакуіраваны (пераняжы ў Казанскую, Уфымскую і Татрычаскую губерні). Большая частка татараў (каля 6 тыс. чалавек) аказалася ў межах вяроджанай Польшчы, частка (прыкладна 1,5 тыс. чалавек) – у Літве, астатнія – у Бялускай Беларусі.

У 1925 годзе ў Вільні татары-мусульмане утварылі муфціят, аб'ядналі агулкафалію ісламскіх джаміятаў (парафіі, прыходаў) у Польшчы. Да гэтага духоўным жыццём татараў апакаваўся муфціят Таурычаскай губерні з Сіфэропалі (у Крыме).

У Польшчы ў міжваенны перыяд (1918 - 1939 гг.) вялася вялікая работа па адроджэнні гісторыі і культуры татарскага народа. Было ўтворана Мусульманскае рэлігійнае задзіночанне (1925), Культурна-асветніцкае задзіночанне татараў Польшчы (1926). Выдаваліся "Татарскі штогоднік", часопісы "Татарскае жыццё", "Ісламскі вестнік", мусульманскія календары, падручнікі для татарскіх дзяцей, асобныя суры (раздзелы) з Куран на арабскай і польскай мовах. Друкаваліся змяткі і артыкулы аб татарах у польскіх навуковых і навукова-папулярных выданнях. У месцах кампактнага пражывання татараў-мусульман татарскія дзеці вучыліся Ісламу ў школах, для чаго ў раскладзе агульнаадукацыйных школ былі спецыяльна прадугледжаны ўрокі, а дзяржава плаціла настаўнікам зарплату. Найбольш старанныя і здохныя татарскія кніжкі пасылаліся на вучобу ў мусульманскія краіны ў медресе і ўніверсітэты (Сараева, Каір).

Аднак адроджэнне мусульманскай веры і культуры татараў-мусульман было перарвана Другой сусветнай вайной. Шмат татараў загінула на франтах, у партызанскіх атрадах, у барацьбе з нямецкім фашызмам. Нямала татараў было адпраўлена таталітарным рэжымам у Сібір і Казахстан. Многія татары-мусульмане, баючыся, што іх можа спасцігнуць лёс крымскіх татараў, каб не аказацца ў Сібіры самі пакінулі радзіму, як былія грамадзяне Польшчы яны атрымалі права выехаць туды, а ўжо адтуль некаторыя паехалі ў ЗША, Аўстралію і іншыя краіны.

Мусульманская культура татараў Беларусі, Літвы і Польшчы, якая аберагалася на працягу стагоддзяў, за гады савецкай улады прыйшла ў заняпад. Зачыняліся, руйнаваліся мячэці, знішчаліся традыцыі. Пасля Другой сусветнай вайны на тэрыторыі Польшчы зберагліся даўне мячэці (надазна ў Гданьску з дапамогай мусульман з Блізкага Усходу пабудавана прыгожая цагляная мячэць), на Літве - тры (у Каўнасе з дапамогай дзяржавы ў 1930 г. пабудавана прыгожая цагляная мячэць), у Беларусі - адна дзвойная мячэць у мястэчку Іўе Гродзенскай вобл.

У канцы 80-х гадоў, калі пачаўся працэс нацыянальнага ад-

радзэння народаў, актыўныя прадстаўнікі татарскага народа аб'ядналіся і ўтварылі грамадска-культурныя ісламскія згуртаванні ў Літве і Беларусі. У Польшчы мусульманскае культурна-асветніцкае задзейнічанне дзейнічае з 1945 года.

У Рэспубліцы Беларусь па перапісу 1989 г. пражывала 12,5 тыс. татароў-мусульман. На тэрыторыі дзяржавы яны расселены дысперсія. Найбольшыя абшчыны знаходзяцца ў Менску і Менскім раёне (3033 чалавек), Гродне і Гродзенскім раёне (745), Віцебску і Віцебскім раёне (464), Магілёве і Магілёўскім раёне (412), Наваградку і Наваградскім раёне Гродзенскай вобласці (330), Брэсце і Брэсцкім раёне (321), Чарэцкім раёне Менскай вобласці (317).

Усю работу па адраджэнні і захаванні самабытнага (па вызначэнні ЕВРОКА дагітавага) татарскага народа каардынуе і накіроўвае створаны ў 1991 г. "Аль-Кітаб" (Беларускае згуртаванне татароў-мусульман) і Мусульманскае рэлігійнае аб'яднанне Рэспублікі Беларусь, зарэгістраванае ў 1993 годзе (уключае 25 мусульманскіх абшчын). У пачатку 1992 года на канферэнцыі ў Менску была зроблена спроба стварыць у імму татароў-мусульман Беларусі, Літвы і Польшчы. Праводзіцца разнастайная праца па падрыхтоўцы да агульнанацыянальнага свята – 600-годдзя пасялення татароў на землях Беларусі, Літвы і Польшчы. Выходзячы з галоўнай мэты – адраджэння мусульманскай рэлігіі, татарскай мовы і ісламскай культуры беларускіх татароў у наступныя тры гады (1995 – 1997) у Беларусі – Інша Аллаг (калі на тое будзе воля Аллага) – плануецца ажыццявіць наступныя мерапрыемствы:

№	Віды работ, назва мерапрыемства	Тэрмін правядзення	Адказны за правядзенне
1	2	3	4
1	АРГАНІЗАЦЫЙНАЯ РАБОТА		
	І.а. Стварэнне рэспубліканскай абласных, раённых камісій па падрыхтоўцы і правядзенні 600-годдзя пасялення татароў-мусульман на землях Беларусі, Літвы і Польшчы	да мая 1995 г.	Праўленне "Аль-Кітаб" і муфціят абшчын татароў-мусульман

1.б. Распрацоўка і складанне су- да сакавіка меснага плана правядзення свят- кавання 600-годдзя пасялення татару-мусульман у Беларусі, Літве і Польшчы у 1995 - 1997 гг.	1995 г.	Каардынацыйная Рада татару-мусульман Беларусі, Літвы і Польшчы
1.в. Працяг работы па стварэн- ні мусульманскіх абшчын у мес- цах кампактнага пражывання та- тару-мусульман у Беларусі	1995 - 1997 г.	Мусульманскае рэлігійнае аб'яд- чэнне Рэспублікі Беларусь, "Аль- кітаб"
1.г. Правядзенне нарад і семі- нараў па праблемах каардына- цыі жыццё-дзейнасці абшчын татару-мусульман	снежань і чэрвень кожнага года	Мусульманскае рэлігійнае аб'яд- чэнне Рэспублікі Беларусь, "Аль- кітаб"
1.д. Правядзенне 2-й міжнарод- най навукова-практычнай канфе- рэнцыі па праблемах адраджэння Ісламскай культуры татару-му- сульман Беларусі	май 1995 г.	Праўленне "Аль- кітаб" і муфціят
1.е. Удзел у правядзенні мера- прыемстваў, звязаных з 600- годдзем пасялення татару-му- сульман у Літве і Польшчы	1995- 1997 гг.	Праўленне "Аль- кітаб" і муфціят
1.ж. Правядзенне юбілейных урачыстасцей у месцах расся- лення татару-мусульман у Рэс- публіцы Беларусь	1997 г.	Праўленне "Аль- кітаб" і муфціят

2. НАВУЧАЛЬНАЯ РАБОТА, НАВУКОВА-ВЫДАВЕЦКАЯ ДЗЕЙНАСЦЬ

2.а. Арганізацыя навучальна- га працэсу у нядзельных школах, групках, класах і забеспячэнне іх метадычнай і метадычнай лі- таратурай	1995- 1997 гг.	Аб'яднанне "Аль- кітаб", муфціят, Саюз мусульман- ской моладзі Бе- ларусі

1	2	3	4
2.б. Арганізацыя і правядзенне летніх мукаймаў (навучальна-аздараўленчых лагераў)	1995 – 1997 г.	Аб'яднанне "Аль-Кітаб", муфціят, Саюз мусульманскай моладзі Беларусі	
2.в. Накіраванне на вучобу абітурыентаў з ліку татарскіх мнакоў і дзячат у ВНУ Рэспублікі на мэтавым набору	штогод	Аб'яднанне "Аль-Кітаб", муфціят, Саюз моладзі мусульманскай Беларусі	
2.г. Накіраванне на вучобу лепшых вучняў для атрымання вышэйшай мусульманскай адукацыі ў навучальных установах за мяжой (па спецыяльным плане)	штогод	Аб'яднанне "Аль-Кітаб", муфціят, Саюз мусульманскай моладзі Беларусі	
2.д. Падрыхтоўка да выдання энцыклапедычнага даведніка "Татары Беларусі, Літвы і Польшчы" на 2 тыс. артыкулаў	1995 – 1997 гг.	Рэдакцыя квартальніка "Байрам", Якубоўскі Я.А.	
2.е. Работа па арганізацыі факультэта ўсходазнаўства ў адным з універсітэтаў Рэспублікі Беларусь	1995 – 1996 навуч. год	Аб'яднанне "Аль-Кітаб" разам з Міністэрствам асветы і навукі Рэспублікі Беларусь	
2.ж. Этнаграфічныя і археаграфічныя экспедыцыі па месцах кампактнага пражывання татарў Беларусі з мэтай пошукаў старадаўніх кніг, татарскага фальклору	1995 – 1997 гг.	Аб'яднанне "Аль-Кітаб" разам з АН Рэспублікі Беларусь	
2.з. Сацыялагічныя даследаванні ў месцах кампактнага пражывання татарў-мусульман	1995 – 1997 гг.	Аб'яднанне "Аль-Кітаб" з АН Рэспублікі Беларусь	

- 2.1. Хадайніцаць перад Міністэрствам друку аб уключэнні ў дзяржаўны заказ наступных перыядычных выданняў і літаратуры беларускіх татарцаў на 1995 г.:
- Квартальнік Беларускага аб'яднання татарцаў-мусульман "Аль-Кітаб" (4 сшыткі памерам па 5 аўтарскіх аркушаў). Тыраж 1 тыс. паасобнікаў
 - Беларуска-крымскататарскі і крымскататарска-беларускі слоўнік з асновамі крымскататарскай граматыкі (на 1 тыс. слоў). Тыраж 5 тыс. паасобнікаў
 - Аль-Кітаб беларускіх татарцаў-літаратуры помнік татарскай і беларускай літаратуры XV - XVI ст. У двух кнігах па 15 аўтарскіх аркушаў. Тыраж кожнай кнігі 1 тыс. паасобнікаў
 - Татарскі штогоднік (аб'ём 10 аўтарскіх аркушаў). Тыраж 2 тыс. паасобнікаў
 - Мухлінскі Хамаля у двух кнігах (на арабскай і беларускай мовах). Тыраж 1 тыс. паасобнікаў
 - Эцыклапедычны даведнік "Татары Беларусі, Літвы і Польшчы". Пробныя артыкулы і прынцыпы пабудовы даведніка (аб'ём 5 аўтарскіх аркушаў). Тыраж 500 паасобнікаў
- 1995 г. Аб'яднанне "Аль-Кітаб", муфціят, Міністэрства друку Рэспублікі Беларусь
Якубоўскі Я.А.
- 1995-1997 гг.
- 1996 Маметаў І.І.
- Александровіч І.М.
Канапацкі І.В.,
Якубоўскі Я.А.
- 1995 - Якубоўскі Я.А.
1997 гг. Канапацкі І.В.
- 1995 Александровіч І.М.
- 1995 г. Якубоўскі Я.А.

- Матэрыялы I-й міжнароднай навуковай канферэнцыі, прысвечанай 600-годдзю пасялення татару на землях Беларусі, Літвы і Польшы (аб'ём 25 аўтарскіх аркушаў). Тыраж 500 паводзікаў 1995 г. Канапацкі І.Б.

- Мусульманскі календар беларускіх татару на 1996 г. (аб'ём 3 аўтарскіх аркушы). Тыраж 2 тыс. паводзікаў 1995 г. Варановіч І.М.

- Беларускія мусульмане: гісторыя, сучаснасць і перспектывы. Навуковае даследаванне (аб'ём 10 аўтарскіх аркушаў). Тыраж 5 тыс. паводзікаў 1997 г. Канапацкі І.Б.

- Выцэчкі па татарскіх мясцінах у Беларусі. Турыстычны даведнік (аб'ём 1 аўтарскіх аркушаў). Тыраж 5 тыс. паводзікаў 1996 г. Александровіч І., Канапацкі І., Шабановіч А.

- Мясцці беларускіх татару. Фотабуклет (20 фотаздымкаў). 1997 г. Александровіч І.

• Тыраж 1 тыс. паводзікаў
- Мусульманскі календар беларускіх татару на 1997 г. (аб'ём 3 аўтарскія аркушы). Тыраж 2 тыс. паводзікаў 1996 г. Варановіч І.М.

3 КУЛЬТУРНА-АСВЕТНАЯ РАБОТА

3.а. Удзел у правядзенні першага фестывалю нацыянальных культур у Беларусі. Хаданіцаў перад Міністэрствам культуры аб вылучэнні сродкаў для запрашэння ансамбля з Татарстана і Крыма 1995 г. Аб'яднанне "Аль-Кітаб", Міністэрства культуры Рэспублікі Беларусь

1	2	3	4
3.б. Правадзенне Усебеларускага 1997 г. фестывалю татарскай народнай творчасці			Аб"яднанне та- тараў-мусульман "Аль-Кітаб"
3.в. Збор матэрыялаў для біб- 1997 г. ліятэкі і мемарыяльнага зала Менскай саборнай мячэці			Аб"яднанне "Аль- Кітаб" і муфціят
3.г. Збор і сістэматызацыя гіс- 1995 - тарычных матэрыялаў, мусульман- 1997 гг. скіх кніг і дакументаў для кам- плектавання экспазіцыі нацыя- нальнага музея татараў Беларусі			Аб"яднанне "Аль- Кітаб", муфціят
3.д. Арганізацыя маладзёжных і 1995 - даццых ансамбляў у Менску, 1996 гг. Гродне, Навагрудку, [у]			Аб"яднанне "Аль- Кітаб", маладзёж- ныя арганізацыі Міністэрства культуры
3.е. Правадзенне маладзёжных 1995 - сустрэч у месцах кампактнага 1997 гг. пражывання татараў. Права- дзенне штогадовых фестывалаў моладзі ў Менску, Навагрудку і [у]			Аб"яднанне "Аль- Кітаб", маладзёж- ныя арганізацыі
3.ж. Стварэнне серыі кінафіль- 1995 - маў пра татараў-мусульман Бе- 1997 гг. ларусі			Аб"яднанне "Аль- Кітаб", Мініс- тэрства культуры
3.з. Падрыхтоўка напярэдадні 1995 - мусульманскіх святаў радыё- і 1997 г. тэлеперадач з расказаў пра культуру мусульманскага свету			Аб"яднанне "Аль- Кітаб", Мініс- тэрства культуры
3.і. Арганізацыя ў Менску 1995 г. тэатра мусульманскага фальк- лору			Аб"яднанне "Аль- Кітаб"

4 РЭСТАУРАЦЫЯ І БУДАЎНІЦТВА МЯЧЭЦІЎ, ДОГЛЯД МІЗАРАЎ,
СТВАРЭННЕ ЦЭНТРАЎ ІСЛАМСКАЙ КУЛЬТУРЫ

4.а. Рэстаўрацыя Даубуцішкаў- скай мячэці у музеі-запаведніку помнікаў друцкага дойлідства у Воўчавічах (Строчыцах).	1995 г.	Аб'яднанне "Аль- Кітаб", Міністэр- ства культуры
4.б. Рэстаўрацыя і будаўніцтва мячэці у Доўчыцах	1997 г.	Аб'яднанне "Аль- Кітаб", муфціят
4.в. Рэстаўрацыя мячэці у Нава- грудку	1995 г.	Аб'яднанне "Аль- Кітаб", муфціят
4.г. Будаўніцтва саборнай мячэці і цэнтра ісламскай культуры у Менску	1997 г.	"Аль-Кітаб", муфціят
4.д. Будаўніцтва мячэці у Гродне	1995 г.	"Аль-Кітаб", муфціят
4.е. Завяршэнне будаўніцтва ісламскага культурнага цэнтра у Іўі Гродзенскай вобл.	1997 г.	"Аль-Кітаб", муфціят
4.ж. Будаўніцтва мячэці у Клецку	1997 г.	"Аль-Кітаб", муфціят
4.з. Будаўніцтва мячэці у Смі- лавічах Чэрвеньскага раёна Менскай вобл.	1997 г.	"Аль-Кітаб", муфціят
4.і. Інвентарызацыя старадаў- ніх і сучасных могілак-мізараў	1995- 1997 гг.	"Аль-Кітаб", муфціят
4.к. Абгрунтаванне неабходнас- ці будаўніцтва культавых і на- цыянальных культурных цэнтраў у іншых рэгіёнах Рэспублікі Бе- ларусь	да сакаві- ка 1995 г.	Плескаندровіч І., Аляксандраў Б., Нікалайчык Н., Багданаў І.

ДАБРАЧЫННАЯ ДЗЕЙНАСЦЬ

Б.а. Стварэнне банка дадзеных пра пенсіянераў, састарэлых мусульманах, інвалідах з дзяцінства, ваіны і працы, мнагадзетных сем'ях з мэтай аказання ім матэрыяльнай дапамогі	1995 г.	"Аль-Кітаб",
муфціят
Б.б. Стварэнне спецыяльнага рэспубліканскага фонду дабрачыннай дапамогі	1995 г.	"Аль-Кітаб",
муфціят
Б.в. Прывядзенне медыцынскіх дабрачынных караванаў з мэтай раздачы лекаў хворым і састарэлым	1995-
1997 гг.	"Аль-Кітаб",
муфціят
Б.г. Раздача гуманітарнай дапамогі хворым і састарэлым ад ісламскіх арганізацый і спонсараў (па спецыяльнаму плану)	1995 -
1997 г.	"Аль-Кітаб",
муфціят, мала-
дзёжныя аргані-
зацыі

6. ВЫТВОРЧА-КАМЕРЦЫЙНАЯ ДЗЕЙНАСЦЬ

Б.а. Адкрыццё і выкарыстанне замежных інвестыцый мусульманскага банка у Менску	1995 г.	"Аль-Кітаб",
муфціят
Б.б. Аказанне дапамогі у арганізацыі комплексу па перапрацоўцы гародніны у г.п.Іўі	1995 г.	"Аль-Кітаб",
муфціят
Б.в. Стварэнне будаўніча-рэмонтных арганізацый у Менску і абласных цэнтрах	1995 г.	"Аль-Кітаб",
муфціят
Б.г. Адкрыццё крамаў па продажу прадметаў шырокага ужытку у Менску, Гродне, Іўі, Навагрудку, Смілавічах, Клецку, Слоніме і іншых гарадах	1995 г.	"Аль-Кітаб",
муфціят
Б.д. Хадаўніцтва перад Вярхоўным Саветам Рэспублікі Беларусь аб зніжэнні падаткаў на вытворча-камерцыйную дзейнасць прадпрыем-	1995 г.	"Аль-Кітаб",
муфціят

ствау аб'яднання "Аль-Кітаб" і
Мусульманскага рэлігійнага
аб'яднання Рэспублікі Беларусь

7 МІЖНАРОДНАЯ ДЗЕЙНАСЦЬ

7.а. Умацаванне пастаянных су- 1995 - "Аль-Кітаб",
вязей з усімі грамадска-куль- 1997 гг. муфціят
турнымі аб'яднаннямі нацыяналь-
ных меншасцей Беларусі і рэлі-
гійнымі канфесіямі.

7.б. Сумесная дзейнасць арга- 1995 - "Аль-Кітаб",
нізацый беларускіх татарэ-му- муфціят
сульман і арганізацый татараў
Літвы і Польшчы па падтрымоўцы
і правядзенні 600-гадовага юбі-

лею Ісламу у гэтых краінах

7.в. Умацаванне і развіццё між- 1995 - "Аль-Кітаб",
народных сувязей з адзінаверца- 1997 гг. муфціят
мі з Татарстана, Крыма, Расій-

скай Федэрацыі, усёй Украіны,
Латвіі, Эстоніі, Швецыі, Фінлян-

ды, краін Цэнтральнай, Заходняй
Еўропы, Турцыі, Азіі, Афрыкі,

Амерыкі, Аўстраліі, дзяржаў
Арабскага Усхода

7.г. Устамаўленне і развіццё 1995 - "Аль-Кітаб",
сувязей з міжнароднымі іслам- 1997 гг. муфціят
скімі арганізацыямі краін

Еўропы, Азіі, Афрыкі і
Амерыкі

Людзі дружбы чатырох нацый

Беларусы, татары, палякі,
лятувісы —
Абаронцы граніцы...
Тут яны прайшлі!
Праз лясы, гоні, крыніцы.
Людзі мужага складу!
Кожны камень і горад свядомы,
Гэта нашы татары
Нам усім, і ім вядома.
Абаронцы нашай сталіцы!
Змаганне за годнасць
Усіх нацый...
Быць дружным Народам
Рэспублікі брацкай Беларусь.

С п а д ч ы н а

Не нішчыце магільных курганоў!
Да болю, сэрца, працінаюць думкі,
То ж гэта памяць нашых усіх дзядоў
І мы павінны у Радауніцу тут паставіць румкі.

З вялікаю жалобай гляджу я праз вякі,
Якчэ адэін мой светлы дзень згасае.
Але ці думаем, што лёс цяпер такі?
Што у сэрцах боль ніяк не прападае.

О спадчына мая!
У маім ты сэрцы як крыніца.
Ужо колькі год іду дарогай мацярынства
О спадчына мая!

ТАТАРСКІЯ МЯСЦІНЫ І ІХ УЛАДАЛЬНІКІ ў МЕНСКУ ў XIX СТАГОДДЗІ

Беларускія татары, якія дачэтуль жылі ў нашым краі, паяліліся на Меншчыне і Віленшчыне на пачатку XV стагоддзя. Яны былі закліканы вялікім князем Вітаўтам, каб дамагачы ў барацьбе супраць крыжакоў. Вайна скончылася, але яны засталіся на нашых землях. Ім далі права браць у жонкі дачок тутэйшых баяр-плянхты, ад якіх яны прынялі прозвішчы, звычай і беларускую мову, але захавалі сваю веру. Поруш з беларусамі, літоўцамі, украінцамі і палічымі татарскія войны не раз баранілі нашу Бацькаўшчыну ад ворагаў.

Александровічы, Хасяневічы, Вішоткі і Інтшы – гэтыя прозвішчы беларускіх татар гучаць зусім не па-татарску, што звязана з вядомай адаптацыяй мусульманскіх прозвішчаў у беларускім славяродстве і ў паўсядзённым побыце, якія пачаліся яшчэ ў XV стагоддзі.

У Нацыянальным архіве Рэспублікі Беларусь захоўваюцца дакументы пачынаючы з XIV стагоддзя. Сярод іх ёсць шмат матэрыялаў, якія тычацца жыцця і дзейнасці татараў на Беларусі. Пры разглядае намі вопісаў фонду Менскай аб'яднанай палаты крымінальнага і грамадзянскага суда мы звярнулі ўвагу на шэраг спраў, звязаных з менскімі татарамі, іх маёмасцю і інш. Фрагменты дзяжы з іх мы прапануем увазе чытачоў.

Вось справа аб продажы дваранкай Халімай Хусейнаўнай Якубоўскай пляц (участка зямлі – заўвага рэд.) у Менску жонцы калейскага асэсара Еве Аўраамаўне Багдановіч. Цікава месца, дзе знаходзіўся пляц, – каля Татарскіх могілак і Старатарасаўскай дарогі.

З купчай крэпасці ад 29 лістапада 1879 года мы даведваемся аб былых гаспадарках гэтага пляца – князях Вітгенштайнах. Паведамы князя Пятра Львовіча Вітгенштайна надворны радца Руфін Фадзеевіч Струмілін піша, што ён прадаў "дваранцы Халіме Хусейнаўнай Якубоўскай па першаму шлюбу Ільясавіч уласныя здыццеля майго князя Вітгенштайна тры пляцы, якія знаходзяцца ў Менску пры вуліцы Татарскі Капец і два другія – ворныя за горадам, каля Татарскіх могілак і Старатарасаўскай дарогі, якая пралягае з г.Менска ў вёску Тарасава і мястэчка Заслаўе, якія займаюць прастору ў адпаведнасці з планам, складзеным у 1840 годзе земле-

рам Івашкевічам..."

У даверанасці ад 24 жніўня 1882 года, выданай дваранкай Халімай Хусейнаўнай, з Байрашэўскіх, Якубоўскай двараніну Адаму Захар"евічу Ільясевічу для прадажы гэтага пляца, мы таксама бачым цікавыя звесткі:

"Шаноўны пан Адам Захар"евіч. Не маю магчымасці сама асабіста заняцца прадажай пляца, што належыць мне, размешчанага ў Менску пры Магаметанскіх Могілках плошчай адна дзясціна, ці холькі будзе больш ці менш, што мяжуюць з аднаго боку ад Міхалінскай дарогі, з другога ад Магаметанскіх Могілак і з дзвюх старон ад двараніна Мухлі і пляца пры Татарскай вуліцы... Упаўнаважваю Вас, шаноўны Пан, гэтыя кавалкі зямлі прадаць жонцы калекскага асэсара Еве Аўраамавай Багдановічовай, а пляц двараніну Сулейману Сапараву Хасеневічу..."

Такім чынам, мы бачым пераг тапанімічных назваў, якія звязаны з татарскімі мясцінамі ў Менску. На-першае, гэта Татарскі Канец. На жаль, вуліцы з дакладна гэтай назвай у дарэвалюцыйным горадзе знайсці не ўдалося. Ёсць вуліцы Татарская, Малая і Вялікая Татарскія. На аналогіі згадваецца старадаўняя назва гэтага раёна – Татарскі канец. Дадзём сюды тлумачэнне слова "канец" як могілкі. Але гэта толькі здагадкі, таму тапаграфічная прывязка дадзенай вуліцы патрабуе далейшага даследавання..

Пляцы, што знаходзяцца ў раёне татарскіх могілак, таксама як і тапанімічныя назвы, атаксамалізаваны больш дакладна. Сам мусульманскі мізар знаходзіўся ў раёне сучасных вуліц Ціміразева, Гвардзейскай, Тарханаўскай і Грыбнедаўскай. Былая Тарасаўская вуліца сёння не існуе, але вядома, што яна праходзіла паміж цяперашнімі Танкавай і Заслаўскай. Магчыма, Старатарасаўская дарога, што вяла ў вёску Тарасаў і мястэчка Заслаўе, злівалася з Заслаўскай вуліцай у раёне сучаснай вуліцы Ціміразева. Міхаленская дарога, што вяла ва ўрочышча Міхаленне, магчыма, з'яўляецца працягам былой Міхайлаўскай вуліцы (Камуністычная). Наогул, гэты раён раней меў назву Татарскія агароды. Завяршаючы гэту невядомую нататку, мы спадзяёмся, што дадзеныя факты будуць пачаткам далейшых даследаванняў як у галіне гісторыі татарскіх мясцін у Менску, так і канкрэтных асоб і татарскіх сям'яў (родаў).

Пры напісанні дадзенай нататкі былі выкарыстаны наступныя архіўныя матэрыялы: фонд 147, вопіс 3, справа 32752; фонд 299,

вопіс 5, справа 374; фонд 1477, вопіс I, справа 1526; а таксама кнігі: Думін С. Канапацкі І. Беларускія татары, мінулае і сучаснасць. Мн., 1993; Шібека З., Шібека С. Минск. Страницы жизни до-революционного города. Мн., 1990.

ІМАМ ШАМІЛЬ І ЯЎГЕН ЛЕЦКА

Паводле "Беларускай Савецкай Энцыклапедыі" (Т.14, с. 288, 1974, Мн.) Шаміль нарадзіўся каля 1798 г. ў аўле Гімры ў Дагестане, памёр у 1871 г. у арабскіх землях. Быў кіраўніком вызваленчай барацьбы горцаў Дагестана і Чэчні ад мясцовых феодалаў і каланіяльнай палітыкі рускага царызму. Дзейнічаў пад сцягам ішрыдызму. Будучы сынам каваля, выхоўваўся ў асяроддзі мусульманскага духавенства. Удзел у барацьбе за вольнасць горцаў Паўночна-Заходняга Каўказа пачаў у 20-я гады 19 ст. У 1834 г. быў абвешчаны Імам (вярхоўным правіцелем) Дагестана і Чэчні. У 1859 г., пасля шматгадовай вайны (рускім войскам камандаваў камандзір корпуса генерал А.П.Ярмолаў, пазней генерал-фельдмаршал І.Ф.Паскевіч – заўвага рэд.) Шаміль з невялікім атрадам мюрыдаў быў асаджаны царскімі войскамі ў аўле Гуніб і капітуляваў. Шаміль быў паселены ў Калуге, дзе жыў пад пільным наглядам жандармаў да 1870 г., пасля яму дазволілі выехаць у Мекку.

У гады Крымскай вайны (1853-1856) для барацьбы за вызваленне Польшчы ад рускай акупацыі польскі паэт Адам Міцкевіч арганізаваў у Італіі легіёны з добраахвотнікаў і выехаў сам у Турцыю, каб удзельнічаць у баях з царскімі войскамі. Эпідэмія, якая распачалася ў гэты час сярод легіянераў, звяла ў магілу Адама Міцкевіча, а заходнія краіны, дамогшыся свайго ў вайне з Расіяй, нічога не хацелі зрабіць для вызвалення Польшчы ад акупацыйных улад Расіі, Прусіі і Аўстра-Венгрыі. Частка легіянераў Міцкевіча (сярод іх былі і татары з былога ВКЛ) дабралася на Каўказ і ў радах воінаў Шаміля змагалася з царскай арміяй. Некалкі удзельнікаў за незалежнасць вярнулася пазней у Польшчу, працягвалі падпольную барацьбу з царскімі уладамі.

У 4-м томе бібліяграфічнага слоўніка "Беларускія пісьменнікі", які выйшаў у 1994 г. у выдавецтве "Беларуская Энцыклапедыя", на старонцы 36 у артыкуле пра беларускага пісьменніка І

вучонага Яўгена Ляцку сказана: "Нарадзіўся ў сялянскай сям'і. Бацька, Рыгор Іванавіч, меў складаную радасловную. Паводле сямейнага падання, мужчыны ■ Іх роду пасля разгрому паўстання пад кіраўніцтвам Шаміля былі перабіты, а малых дзяцей са старымі бабамі выселілі ў Налібоцкую пушчу. Адтуль пасля паражэння паўстання пад кіраўніцтвам К.Каліноўскага, род быў пераселены на Наваградчыну". Можна меркаваць, што прапрадзед Яўгена Ляцкі быў знаёмы з Імамам Шамілем, бо Імам асабіста гутарыў з кожным добраахвотнікам, які дапамагаў горцам у барацьбе з царскім войскам.

Чаму АНІТОЛЬ САБАЛЕЎСКИ НЕ ЗАЎВАЖЫў АНАТОЛЯ СЫСА?

У 1994 годзе выйшла кніга "Паўлюк Багрым" пад рэдакцыяй Анатоля Сабалеўскага. У ёй складальнікі паспрабавалі ўабраць у адной кніжцы усё, што было напісана пра паэта-самавука Паўлюка Багрыма. Але чамусьці ў яе не ўключана праца Анатоля Сыса "Радзіма Паўлюка Багрыма ў мінулым" ("Польмя", № 2, 1988 г. С.180-186). Паддам яе ў скарачаным выглядзе.

"Кузня, у якой працавалі бацька і сын Багрымы, напэўна, стаяла яшчэ ў XV ст., як: дарэчы, вадзяны млын і корчмы, і нават "таргі" бывалі, аб чым пацвярджае ліст караля Жыгімонта II ад 18 жніўня 1521 года, які дазваліў татарыну князю Малікбашу аднавіць у маёнтку Крошын корчмы: "Жыгімон Болю милости корол Польский, велики княз Литовский, Руский, княжа Пруское, Жамойтский и иных.

Был нам чолом княз Маликбаша ■ том, что есмо дали ему двор наш Крошынo совсем с тым как ся тот двор здавна в себе мел, на вечность и он поведал перед нами иж там у Крошыне ест торг ■ корчмы бывали ■ бил нам чолом обыхмо и тыми разы дозволили ему там у Крошыне корчмы мети, как же и посол велики брата нашего маетме Кирея царя Перекопского (цар Перекопскі Махмет Гірей - радня князя Малікбашы - А.С.). Овлиир Мурьза о том нас за ним ждал, а поведал нам его себе братом ино мы на жедане того пеликого посла Овлиир Мурзы и к тому на его челобитие то вчинило, дозволили есмо ему там у Крошыне корчмы мети, нехай он там корчмы у своем торгу маеть потому як иншы по торгам свои корчмы ма-

48

ют. Пісан у Кракове". (Акты Віленскай Камісіі, Т - XXXI. Акты пра літоўскіх татару. Вільня, 1906 г.). Гэта акт № 1 з 332 (апошні ад 3 красавіка 1784 г.), прысвечаных літоўскім татарам. А менавіта крошынскім татарам прысвечана 28 актаў: № 1 - 26 (апошні ад 17 верасня 1572 г.), № 35 (30 чэрвеня 1585 г.), № 145 (6 сакавіка 1595 г.).

Названыя акты, паколькі яны могуць расказаць пра радзіму Паўліка Багрыма у XVI ст., мы і разгледзім, тым больш, што яны, хоць і аддалена (маем на увазе звесткі ў Актах пра крымскіх панцырных баяраў) датычныцца да падзеяў 1628 года ў Крошыне... (Да Малікбашы Крошынскі двор належаў кіеўскаму князю Дамітрыю Ор"еўчу Пуцяцічу... У прывілеі караля Жыгімонта, якую далі сынам князя Малікбашы на маёнтках Крошын, запісана: "Били нам чолом татарове наши сынове князя Маликбашыны князя Мартуза, а князь Авсейн и положили перед нами лист наш што, есмо перво сего дали отцу их князю Маликбашы двор наш у Новогрудском повете на имх Крошыно на вечност, з людьми служебными и тяглыми и челядью неволью и со всеми с тым как тот двор наш воевода Киевский, небожчык князь Дмитр Путятич держал..." (№ 3 - 17 ліпеня 1523 г.).

Далей Анатоль Сыс апавядае кароткую гісторыю з"дулення татараў на землях Беларусі і робіць выснову: "Трэба заўважыць, што татары - верныя сарэнімі, мужны і нездрадлівы ў сваёй масе на-род. Гэта яны даказалі на справе, служачы князям Вялікага Княства Літоўскага і каралям Рэчы Паспалітай. За малым выключэннем за тата іх надзялілі землямі, раўнялі ў правах з князямі і шляхтар. Такім чынам, татары мелі свае палкі і сваіх военачальнікаў, і ў выпадку ваенных дзеянняў кожны заможны татарын прыводзіў за сабой вершнікаў (магчыма, не абавязкова татараў). Пра тое, што ў крошынскіх татарскіх князёў былі свае невідлікія харугвацкі панцырных баяраў, сведчаць некаторыя акты...

На заканчэнне распавяду пра радзіму Паўліка Багрыма да і пасля 1628 года. Хацелася б выказаць адну здатэдку пра яго са-мога, а дакладней, - пра яго паходжанне. Магчыма "беларускі Шау-чэнка" (Максім Гарэцкі) паходзіў з татараў. Па-першае, - у Кро-шыне, як мы ведаем, жыло шмат крымскіх татараў, па-другое, - ка-вадства было развіта асабліва сярод тых жа татараў, па-трэцяе, - у 10-20-х гадах нашага стагоддзя прозвішча паэта гучала і піса-лася Бахрым. І, нарэшце, як паказвае этымалагічны слоўнік бела-

рускай мовы, прозвішча Бахрам альбо Багрым магло утварыцца хутчэй за ўсё ад старажытнаіранскага імя Бахрам (пераможны, які праганяе злога духа Урытру), ці ад шоркізму "бахрама", крымска-татарскае махрама (вэльм для маладой), ці ад багра – пурпуровая фарба. У заходнеславянскіх мовах гэтага слова няма, і паходжанне ягонае няяснае, мовазнаўцы ж Менгес, Трубачоў стаяць за цюркскую крыніцу.

Але тое, што Паўлук Багрым быў сваім паходжаннем з крымскіх татароў, – толькі здагадка. Наперадзе новыя пошукі, якія магчыма высвятляць ягоную постаць з далёкіх гадоў мінуласці".

Мо за гэтую здагадку Анатоль Сабалеўскі і забыўся на Анатоль Сіся.

ТАТАРСКАЯ ВЕЧАРЫНА ў БАРАНАВІЧАХ

Нататкі і роздум аб вечарыне – першым мерапрыемстве, прыздзеленым у Баранавічах і прысвечаным татарскаму народу з нагоды 600-годдзя іх жыцця на землях Беларусі, Літвы і Польшчы.

Мне так здаецца, што ў любові паклай, шчыльнай і вечнай да сваёй Бацькаўшчыны – Беларусі шмат каму, нават з спрадвечных беларусаў, трэба павучыцца ў беларускіх татароў. Ніхто з іншых народаў, яе грамадзян не робіць за ўхвалу беларушчыны, яе нацыянальнага адраджэння больш, чым яны. І калі я думаю аб мудрасці беларуска-татарскага народа, то мне заўсёды прыходзіць на розум вельмі павучальная прытча пра ненавучонага багамольца, які выпіўшы куваль гарэлкай, ватым другі, блуд учыніў і дзіця забіў. Кожны мусульманін павінен ведаць, "што карчма – дом шайтанскі, а гарэлка – усім грахам галава ест".

Мабыць за шчырасць, працавітасць і адданасць роднай зямлі заслужылі татары павагу ў беларусаў. А як тут мне яшчэ не згадаць вось гэтыя словы прафесара Антона Мухлінскага (нараджаўся на Наваградчыне) з Санкт-Пецярбурга: "У актах Літоўскай метрыкі захаваўся ў перакладзе цікавы адказ літоўскіх татароў таго часу, які яны далі сваім адзінаверцам, што займаліся рабаўніцтвам на літоўскіх межах: "Ні Бог, ні Прарок, – казалі яны, – не дазваляюць вам рабаваць, а нам быць няудзячнымі. Мы лічым вас за дра-

пекнікау і шаблям! нашымі забіваем рабаўнікоу, а не братоу нашых. Аставайцеся за Волгаю, пакуль іншыя вас не выхавуць, бо мы ж Вакі (каля Вільні) будзем кроу праліваць за ліцвінаў, якія пануюць нас братамі сваімі". Мабыць, і таму з поўным правам вядомы беларускі паэт Яўген Гучок мог так напісаць:

Жылі татары ў Беларусі
Не год, не дзе: які жылі.
Для іх яна была уласч,
Яны ж ёй волямі былі.

За яе волк і эдароуе
Уздымалі дзіду, булаву,
Таму й законы аб двухмоўях
Ім не узбрылі ў галаву.

У маім горадзе Баранавічы, дзе пасля 27 гадоў службы ў войску атрымаў жэтка і жыў, адным паветрам са мною дыхае, прыцуе, умацоўвае сэрца інд больш за 220 татароў. У мяне з'явілася думка прасесці для іх і іх сяброў цыкл мерапрыемстваў, прысвечаных 600-годдзю пасялення на Беларусі татароў, а пачаць вырашыў з вечарыны пад назвай "Ассалому алейкум - алейкум ассалом!" Гэту задумку дружна і горада падтрымала грамадскасць Баранавічаў, філіял-бібліятэка № 1 (загадчыца Алена Кім), літаратурна-музыкальная гасцёўня "Крыніца" (кіраўнік Генадзь Гапановіч).

Амаль за месяц да вечарыны на аўтобусных прыпынках і афішных тубах былі змешчаны абвесткі, у якіх запрашаліся мясцовыя жыхары, іх сябры на вечарыну, у праграме якой гутаркі па гісторыі, культуры і літаратуры беларускіх татароў, музыка і вакал мясцовых аматараў, выступленні паэтаў, выстава літаратуры і аглядаў, віктарыны, сустрэча з цікавымі людзьмі.

Трэба адразу адзначыць, што вялікую работу ў гэтым напрамку правялі працаўніцы філіяла-бібліятэкі № 1 - Алена Кім, Ларыса Бутушанка, Алена Чыкала, Галіна Мерацкія, Ладміла Крауз. Яны арганізавалі кніжную выставу, пісалі запрашэнні, шукалі адрасы татароў, складалі пытанні для віктарыны, стваралі эскізы афармлення чытальнай залы, шукалі і анаходзілі неабходную мабля для прыёму удзельнікаў вечарыны.

Са свайго боку парупіліся і літаратурна-музычная гасцёўня "Крыніца", яе кіраўнік і члены Генадзь Гапановіч, Браніслава Лайкоўская, Аляксандр Дрозд і іншыя: яны натхнёна падбіралі музыку, песні і вершы.

І канешне, свята атрымалася, стала падзеяй у культурным жыцці горада. Чытальная зала глядзелася казачнай святліцай, яна была аздаблена з вялікаю ласкоў. Выстава кніг, часопісаў, газет-

чуу у Клецку, адкуль ён родам. Памятаю, як кляччэне з вялікай павагай гаварылі аб ім. Гэта асабліва я адчуу у биседзе з мясцовымі краязнаўцамі і аўтарамі кнігі "Клецк" Д.Чорным, які шмат сваіх старонак прысвяціў жыццю і побыту татароў на Беларусі.

Ісмаіл Барановіч прыняў на сябе і абавязкі па стварэнні мясцовай абшчыны татароў-мусульман. Быў прыняты статут, абрана рада (Алей Мдановіч, Равіль Галееў, Міхабір Саліхаў), рэвізійная камісія (Мацей Багрэўскі, Тамара Туган-Барановіч, Рагана Садыкава).

Якуб Якубоўскі, які доўга працаваў у выдавецтве "Беларуская Энцыклапедыя", пазнаёміўся з кніжным фондам бібліятэкі, гутарыў з некаторымі чытацямі. Ён адзначыў, што камплектацыя бібліятэкі зроблена вельмі прафесійна. Тут ёсць у дастатковай колькасці класіка і навінкі мастацкай літаратуры, навуковая літаратура, якая можа задаволіць чалавека і вышэйшай адукацыяй. У чытацкай зале вельмі утульна, супрацоўніцы бібліятэкі вельмі ветлівыя. Вось чаму сюды ахвотна прыходзяць студэнты педагагічнага каледжа. І працуюць юнакі і дзяўчаты з вялізнымі ўніверсітэцкімі падручнікамі, якія вельмі неахвотна чытаюць нават студэнты ВУ.

Багаты кнігазбор выданняў па татарскай тэматыцы. І яны не ляжаць без попыту. Баранавіцкія "лоцманы ў кніжным моры", як называюць бібліятэчных работнікаў, карыстаюцца ў чытачоў горада любоўю і павагай. "Дзякуй вам ад татароў, добрыя нашы лоцманы!" - сказаў Я.Якубоўскі, развітваючыся пасля незабыўнай вечарыны ў бібліятэцы ў Баранавічах.

Гэта цікава

Барановічскі Я. Спольшчаная форма ад Баран. З беларуска-літоўскіх татароў. Падмоўнік Мустафа Барановіч у 1794 годзе быў адным з апошніх асараў Прагі Варшаўскай (П.Варшаўскі, А.Дубіньскі, Польскія татары. Гісторыя, абрады, легенды, традыцыі. Варшава, 1986). Вядомы з гэтага роду вучоныя, вынаходнікі (Энцыклапедычны слоўнік, М., 1987).

Інтэрв'ю з **МАЦЕЕМ КАНАПАЦКІМ** – колішнім журналістам "Нівы"

"Ніва": – Раскажыце, калі ласка, як гэта сталася, што вы, віленскі татарын, апынуліся ў пэруны момант у цэнтры беларуска-га руху ў Польшчы?

Мацей Канапацкі: – Мая нейкая цяга да беларускасці мае свае крыніцы яшчэ ў дзяцінстве і юнацтве, якія прайшлі ў Вільні. Мой бацька, Хасан Канапацкі, быў цесна звязаны з беларускім адраджэнскім рухам у міжваенны перыяд. Гэтае між іншым пакінула ў маім светапоглядзе свой прыкметны адбітак. Потым у палове пяцідэсятых, ужо на IV курсе рускай філалогіі Варшаўскага універсітэта узнік гурток аматараў беларускага слова. Прыехала да нас аж з Казані прафесар, якая стала чытаць лекцыі па беларускай мове і літаратуры. Група студэнцкай моладзі з Беластоцчыны і я – былі віленчук – уключыліся ў гэты гурток і сталі слухаць лекцыі. Мая дыпломная праца была першай у гісторыі факультэта па беларускай тэматыцы. Праф. Антаніна Абрамска-Яблонская і Мар'ян Якубец прапанавалі мне ўзяць тэмай працы творчасць Янкі Купалы.

Мы тады чыталі ўжо "Ніву", якая толькі што пачала выходзіць. Я стаў дзейнічаць у аддзеле БІКІ у Варшаве. Адночы запрапанавалі я рэдактару Георгію Валкавыцкаму, што мог бы нешта даслаць у маіх распрацоўках па пошуках у розных архівах і бібліятэках. Неўзабаве прыйшло запрашэнне да супрацоўніцтва і я тады выслаў артыкул "Янка Купала як перакладчык вершаў Уладзіслава Сыракомлі", які і быў у 1956 годзе надрукаваны. Памятаю, што тады я быў у Сакальцы і купіў адразу 30 экзэмпляраў "Нівы", бо ўпершыню друкавалася нешта маё. Для мяне гэта была вельмі хваляючая падзея.

– Георгій Валкавыцкі ў сваіх нататках рэдактара "Віры" называе вас "наш непераўзыйдзены следапіт". Рассакрэчыце нашым чытачам, што лягло ў аснову замацавання за вамі такога звання?

– Займаўся я, як і ўсе журналісты "Нівы", адпостроўваннем жыцця беларусаў Беластоцчыны. Аднак пасля двух гадоў працы запыўся я крыху іншай тэматыкай. Мне пачалі цікавіць адносіны паміж польскай і беларускай літаратурамі XIX і XX стагоддзяў. І вось пачаліся пошукі. Здараліся мне каштоўныя знаходкі ў бібліятэках, архівах, у прыватных калекцыях. Я аб'ездзіў самыя значныя месцы, дзе захоўваюцца беларусіяны, займаўся наваіўскай паров,

визучаў тэматыку, якая тады ў Беларусі была забаронена або замоўчвалася. Беларускія вучоныя таго часу - Абэцэдарскі, Сідарэнка - да маіх артыкулаў ставіліся непрыхільна. Шчыра кажучы, галоўны рэдактар Георгій Балкавыцкі меў шмат клопатаў з-за гэтага, бараніў мяне, бо былі нават націскі, каб мяне авольніць з "Нівы". Гэтую тэматыку працягваў я працуючы два гады ў Беларускай радыё, дзе рэдагаваў беларускія перадачы (у 1958 - 1959 гадах). Пасля зноў я вярнуўся ў "Ніву" і працаваў у ёй да 1964 года.

Я не толькі знаёміўся з архіўнымі матэрыяламі, але таксама з цікавымі людзьмі: з унучкамі Францішка Багушэвіча, Янінай Гургановіч з "Зоры", з польскімі пісьменнікамі, якія краналі беларускую тэматыку: з Гігусам Карповічам, з Яўгенам Квяткоўскім, з іданьскім прозаікам Збігневам Жакевічам, з Яўгенам Кабатцам. Я праводзіў з імі інтэрв'ю і абнародваў тыя матэрыялы, якія дагэтуль не вывучаліся ў нас.

З цягам часу наладзіўся кантакт з польскімі вучonymі: з Чэславам Янкоўскім - даследчыкам творчасці Э.Ажэшка, з праф. Тадэушам Грабоўскім - вядомым кракаўскім славістам, з музыказнаўцамі - Вітальдам Рудзінскім, спецыялістам па творчасці Станіслава Манюшкі, Станіславам Казурам - аўтарам паліфанічных музычных твораў.

Я вельмі цешыўся, калі ў Менску паявіліся першыя водгукі ў "Літаратуры і мастацтве". Вялікай узнагародай для мяне было таксама выказванне праф. Адама Мальдзіса, які студэнтам філфака БДУ рэкамендаваў чытаць мае артыкулы.

- Са сязаннага вамі вынікае, што адны менскія вучоныя клейвалі вашыя навуковыя здабыткі, іншыя - рэкамендавалі іх сваім студэнтам. Як склаліся вашыя адносіны з менскімі літаратуразнаўцамі, пісьменнікамі?

- Тады літаратары запрашалі мяне ў Менск, але тагачасны міністр унутраных спраў БССР сказаў так: "Мы Комонацкаго нікогда не впусцім у Белоруссию". Прычынай гэтаму былі мае артыкулы пра "Нашу ніву", а таксама вайсковая і патрыятычная дзейнасць майго бацькі.

Я так і не быў у Менску ў тых часы, халі прафесар Сцяпан Александрэвіч прэпанаваў мне пісаць у яго кандыдацкую дысертацыю. Дагэтуль захавалася ў мяне багатая перапіска з гэтым вучоным.

Я ўпершыню быў у Менску зусім нядаўна на I Кангрэсе белару-

сау свету. Там адшукаў сваякоў, наладзіў кантакты з татарамі ў Беларусі.

Маё сэрца падзелена паміж Беларуссi, Літвой і Польшчай. Татарская нацыя жыве ў традыцыйных гэтых краінах. Аднак большасць пісьмовай спадчыны нашых татараў створана на беларускай мове і гэта мне ўгрунтавае ў беларускай стыліі, якой я стараюся быць верным. Блізкая мне і літоўская традыцыя. Маці выхоўвалася пад Коўнам. Я захаваў і літоўскую мову.

- Што вам найбольш запамяталася з перыяду працы ў "Ніве"?

- У "Ніве" пачаў я працаваць у 1957 годзе, пакінуўшы ПАП. Тады працавалі ўжо Сакрат Яновіч, Казімір Рэбінскі, Аляксандр Амільяновіч, паявілася Яніна Чорнякевіч, якая рэдагавала "Зорку", Вера Лявчук, Віктар Рудчык. Сабралася нас хменька энергічных, адданых справе сяброў. Мы пачыналі нейкі нацыянальны зрух. Здавалася нам, што Беларускае збяднела ў сэнсе беларускім, аднак аказалася, што дзякуючы "Ніве" выявілася шмат талентаў.

Наш калектыў быў разнастайны. Вышэйшую адукацыю і літаратурную падрыхтоўку меў толькі Георгій Валкавыцкі. Большасць журналістаў - гэта былі людзі вёскі, якія толькі што закончылі сярэднюю адукацыю. Некаторыя раней пачалі дасылаць у "Ніву" свае допісы, напрыклад Янка Целушэцкі. Я з вялікай радасцю наглядаў, як недзе з-пад Кленік ці з-пад Гайнаўкі прыходзілі хлопцы, нясмелыя хлопчужы і дзяўчаты, якім галоўны рэдактар апекаваўся, памагаў ім развіваць здольнасці.

Я таксама павінен быў наведаць вёскі, драмгурткі, сабраць за дзейнасцю БПСТ. Працы было шмат, была яна вельмі цікавай. Дзякуючы "Ніве", я наогул увайшоў у журналістыку, пачаў таксама пісаць на польскай мове, даваць фельетоны ў Польскае радыё.

- Пакінуўшы Беласток і "Ніву", вы, аднак, не парвалі сувязей з беларускім асяроддзем.

- Працаваў я потым у гданьскай суднаверфі, знаёміўся з суднабудаўніцтвам. Тады пастаянна сувязь з "Нівай" спынілася. Аднак часам пісаў у "Ніву", тужу па ёй. У Гданьску я ўключыўся ў дзейнасць аддзела БПСТ. Пасля тры гады працаваў я ў Сакольні, дзе заснаваў у тамашнім музеі татарскі аддзел. Пасля вярнуўся ў Гданьск і стварыў універсітэт "трэцяга ўзросту". Цяпер я зноў звязаны з Беларускай хаткай, стаў часцей пісаць у "Ніву", апошнім часам пра беларусаў Вільні і Віленскую гімназію.

- Чым розніцца колішняя "Ніва" ад сённяшняй? Чаго б вы пажадалі цяперашняму рэдакцыйнаму калектыву?

- Мне здаецца, што колішняя "Ніва" была бліжэй вёскі. Яна адлюстроувала нетры гаспадарчага жыцця, працу сельскагаспадарчых гурткоў, пісала пра дэячэі беларускага руху. Добра, што паявілася беларуская інтэлігенцыя, што "Ніва" ■ цягам часу стала больш элітарнай.

Цяпер менш матэрыялу з вёскі, але і сама вёска змянілася. Я памятаю, як негачі наш галоўны наракаў, што мала ёсць матэрыялаў з вёскі. Тады вёска была многалюднай, з актыўнай моладдзю.

З вынідку дружнасці нумара жадаю каб "Ніва" і ў далейшым развівалася, каб як мага лепш і глыбей адлюстроувала жыццё беларусаў на Беларусі. Жадаю таксама, каб як мага больш было ў ёй канструктыўнага матэрыялу, які аднае людзей і народы, а не раздзялае іх.

Гутарыла

Лена Глагоўская

"Ніва" (Беласток) № 39 ад 25 верасня 1994 г.

У РЕДАКЦЫЮ "БАЙРАМА" ПІШУЦЬ

Давінь добры, пан Якубоўскі!

Я даўно нелегальна атрымліваю ваш "Байрам". Кожны нумар я радасцю чытаю "ад коркі да коркі". Уважліва сачу за падзеямі ў татар Беларусі. Радуюся вашымі дасягненнямі. Часта бываю ў Іўі, Навагрудку. Пабываю ў Ластаі, Сандыкаўшчыне, Слоніме, Ардзе, Іганаве, Азмолаве, Клецку. Нічога не ведаю аб падзеях, што адбываліся ў гэтым годзе ў Слоніме. Абавязкова прыехаў бы. Я хачу пастаянна супрацоўнічаць з "Байрамам". Буду пастаянна дасылаць нататкі аб жыцці татар у Літве. Зараз дасылаю вам некалькі апомніх паведамленняў.

Матэас Абунявічус. Літва, Алітус, вул. Шаруна 2, кв. 1,
тэл. 2-40-57.

P.S. У студзені, калі Бог дасць, выйшоў Вам сваю газету "Татары Літвы".

10 снежня 1994 года у вёсцы Райхай адбыўся справаздачны сход Алітускага аддзялення Таварыства культуры літоўскіх татар. Рашэннем сходу аддзяленне перайменавана ў абшчыну. Выбраны новы састаў праўлення абшчыны. Абмеркаваны і іншыя пытанні: вынікі нарады літоўскіх татар 25-26 лістапада 1994 г., пытанні адукацыі, арганізацыя друкаванага органа ды інш.

ж ж

ж

3 пачатку ліпеня 1994 г. на кватэры Матэкса Абунавіцуса у г.Алітусе працуе школа па вывучэнню арабскай і турэцкай моваў. Вядзе заняткі настаўнік з Турцыі Іхсан Дылекчы. У верасні такая ж школа адкрылася ў мястэчку Бутрымоніс.

ДА 50-ГОДДЗЯ ПЕРАМОГІ У ВЯЛІКАЙ АЙЧЫННАЙ ВАЙНЕ

Шаноўная рэдакцыя квартальніка "Байрам"!

Нядаўна Рэспубліка Беларусь адзначала 50-годдзе вызвалення краіны ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў. Паўсюдна праводзіліся сустрэчы з ветэранамі Вялікай Айчыннай вайны, на якіх госці - удзельнікі вайны - дзяліліся ўспамінамі, прыподзелі розныя прыклады стойкасці, мужнасці, праўлення ім і іх сваякамі ў тылу ворага. На адной з такіх сустрэч давялося пабыць і мне. Смухаўчы гэсцей, я ізноў вярталася ў памятны падзеі тых ваенных гадоў. Многас, вельмі многасе ўспаміналася. Захацелася мне раска-заць аб адным выпадку з жыцця маёй сям'і. Гэта хутчэй часовы ад-рэзак даўжынёй у год, а выпадак адбыўся на працягу гэтага часу. Для пачатку і лепшага разумення таго, аб чым пойдзе гаворка не-калькі кароткіх біяграфічных авестак пра сябе і сям'ю.

Я нарадзілася 24 снежня 1926 года у сям'і служачага. Баць-ка - Кінапацкі Сулейман Асанавіч, 1894 года нараджэння, атрымаў вышэйшую адукацыю у Пецярбурас, працаваў бухгалтарам у сістэме сувязі, памёр у 1935 годзе, калі мне было усяго 9 гадоў. Маці - Кінапацкая Фаніма Мустафаўна (дзявочае прозвішча Мухля) нарадзі-лася ў 1891 годзе ў шматдзетнай, але вельмі багатай сям'і. Баць-

кі маёй маці валодалі гарбарнай фабрыкай, але справам! апошнія не займаліся. Дзед - Мухля Мустафа Якаўлевіч - на выразу бабулі "служыў па чыгуначнаму ведамству". Бабуля - Мухля Фурша Мацвееўна, 1857 года нараджэння, займалася домам і дзецымі. Жылі яны ва ўласным давухпавярховым доме на Вялікай Татарскай вуліцы, супраць мячэці (дом быў спалены ў час Вялікай Айчыннай вайны). За домам быў вялікі флігель, які яны, як і фабрыку здавалі ў арэнду юрэям. Людзі, якія час не скакалі з месца на месца, а жылі грунтоўна, стабільна гадамі і дзесяцігоддзямі, на адным і тым жа месцы, мелі аносінны паміж сабой, нягледзячы на класавыя і рэлігійныя адрозненні. Складаліся трывалыя адносінны паміж уладальнікамі і арэндатарамі і іх дзецымі. Дзеці тых і іншых сталі жыць сям'ямі і працягвалі мець зносінны паміж сабой. Пасля рэвалюцыі 1917 года мае дядуля і бабуля працягвалі жыць у тым жа, зараз ужо нацыяналізаваным доме, дзе ім вылучылі адзін пакой (я памятаю гэту "камуналку"). Дядуля памёр у 1925 годзе. Бабуля ў хуткім часе перабралася да нас і жыла разам з намі да апошняга дня свайго жыцця восенню 1941 года. Зараз падыхожу да галоўнага. Чым сталі гады акупацыі для юрэяў - агульнавядома. Мая маці чым магла дапамагала ім, перапраўляла ў гэта прадукты, якія дабывала ў заходніх абласцях рэспублікі шляхам абмена розных рэчаў.

Тады і звярнулася да маці яе даўняя знаёмая Фрума Давідсон з просьбай схаваць яе мужа. Яны і так прыбегалі і каваліся ў нас у час пагромаў на некалькі дзён усёй сям'ёй (5 чал.). У чэрвені месцы 1942 г. муж Фрумы Ісраэль Давідсон пасяліўся ў нас надоўга. У хляву ён выкапаў яму-нару, замаскіраваў яе кучай дроў і праху там цэлы год. Немцы лютавалі бязмерна, праводзілі аблавы за аблавай. У адну з такіх аблаў трапіла і наша вуліца. Да нас прыйшлі з праверкай, нічога не знайшлі і пайшлі. Тайнік, у якім хаваўся Давідсон, не знайшлі, таму што дроў не чапалі. Толькі мы з маці уздыхнулі з палёгкай, як прыйшлі другія, ужо эсэсаўцы. Салдаты пачалі прывяртаць хлёў, а афіцэр зайшоў у дом, дзе яго увагу прывабіў камін. Устаўшы на табурет, ён палез рукой у адтуліну коміна. Справа гэта не вельмі частая і ён рабіў яе з вялікім незадавальненнем. На шчасце я адагдалася сказаць яму, што ў нас ужо была адна праверка. Ён, як мне падалося, узрадаваўся, саскочыў з табурэта, выйшаў, паклікаў

сваіх салдат (а яны ўжо пачалі разбіраць дровы) і павёў іх. Не трэба мець вялікага уяўлення, каб уявіць, што чакала нас, ды і ўсю Татарскую вуліцу, знайдзе яны Давідсона. Роўна год прасядзеў ён у сваёй нары, выходзячы ноччу падыхаць, ды яшчэ ў зіму глыбокай ноччу мы пускалі яго ў дом на некалькі гадзін, каб ён не замёра. Бацька Фрумы Давідсон – Меір у пачатку вайны купіў пашпарт татарына, які памёр. Меір быў бландзінам, не падобным на яўрэя і таму мог на сваім кані пераязджаць з месца на месца. Жыў ён у Заходняй Беларусі і прывозіў адтуль прадукты сваім сваякам у Мінск. Часта спыняўся ў нас. Але суседка Гэлька, у якой не было дзяцей, пачала казаць усім: "Што Фата жыдоў хавае". Асцерагаючыся, што гэта можа дайсці да немцаў, мы забаранілі Меіру прыязджаць да нас (пасля вайны ён сватаўся да маёй маці, але я, адзінае дзіця ў сям'і, была вялікім эгоістам і нягледзячы на тое, што мая маці была вельмі прыгожай жанчынай, была супраць яе шлюбу з кім бы то ні было). Дзеці Давідсонаў – Рахіль, Міра, Вова часта уцякалі з гэта і прыходзілі да нас. Маці чым магла дапамагала ім. Жылі мы бедна, цяпелі тыл ж цяжкасці вайны, што і астатняе насельніцтва Мінска. Лягчы стала пасля таго, «к мы прадалі швейную машыну і купілі карову (маці пазней жартавала, што вайна з'ела ўсё прыданае маёй дачці). У чэрвені 1943 года Давідсоны ўсёй сям'ёй пайшлі ў партызаны. Усё засталіся жывыя, а пасля вызвалення Мінску ў 1944 годзе вярнуліся ў горад, жылі па Канатнаму завулку. Восі такіх выпадкаў, эпізод калі хочаце, адбыўся з намі ў час вайны. Ратуемых гэтах людзей, мы не думалі аб магчымых выніках для сябе. Проста не дапамагчы ім мы не маглі.

Старэйшая дачка Давідсонаў Рахіль выйшла замуж у 50-х гадах за яўрэя з Заходняй Беларусі. Мы з маці былі на іх вяселлі. Потым яны з'ехалі ў Польшчу, а адтуль у Ізраіль. Разам з імі з'ехала і ўся астатняя сям'я Давідсонаў. Другі час мы перапільваліся, яны высылалі здымкі, якія захоўваюцца ў нашай сям'і і зараз. Аднак з пачаткам араба-ізраільскага канфлікту ў чэрвені 1967 года перапіска перапынілася. Згубіўся адрас і далейшы лёс гэтай сям'і мне не вядомы.

Айша Трафімава (у дзявоцтве Айша Канапацкая)

Мінск - гэта горад майго дзяцінства, юнацтва, усяго майго жыцця - горад, дзе нарадзіліся мае бацькі і іх бацькі і усе лны пахаваны на мінскім мізары. Бабуля Палтаржыцкая Рузя і дзед Палтаржыцкі Браніслаў займаліся агародніцтвам, абодва помёрлі у 1936 годзе. Бацька - Якубоўскі Якаў, працаваў на гарбарным заводзе "Бальшавік", памёр у сакавіку 1940 года. Маці - Якубоўская Фурпа, працавала на фабрыцы цацак. Спачатку рабочай, потым майстрам, потым яе паслалі вучыцца у Маскву для павышэння кваліфікацыі, калі яна вярнулася яе назначылі кіраўніком цэха ляляк і мяккіх цацак. Маці у мяне была вельмі валавая, энергічная, была кандыдатам партыі, была удзельніцай усялякіх пасяджэнняў, з'ездар, толькі вельмі мала яна пажыла, у лістападзе 1940 года ва ўзросце 33 гадоў яна памёрла ад сухот і я засталася адна. Апыкуном стаў дзядзька, брат маці - Аляксандравіч Асан. 24 чэрвеня 1941 года ён пайшоў на фронт і загінуў без вестак. Я вельмі люблю Мінск, да 1972 года я жыла на Саўгаснай вуліцы у доме нумар 11 (зараз праспект Машэрава). На месцы нашага дома знаходзіцца гасцініца "Планета" (зялёная зона). Побач знаходзіліся вуліцы Калгасная, Татарская, за імі былі славутыя татарскія агароды. Мне здаецца лны кармілі агароднінай амаль палову горада. Тут жа, на татарскай вуліцы, дзе зараз гасцініца "Юбілейная", была мячэць. У нашым раёне жыла большасць татараў. На іншых вуліцах я не памятаю адрасоў і прозвішчаў, а вось на свайго тое-сёе помніцца.

Дом № 4 - сям'я Лебедзь, бацька служыў палкоўнікам у царскім войску. У іх было тры дачкі, дзве з іх выйшлі замуж за братоў Канапацкіх. Дом № 5 - сям'я Білотка і Развановіч. Білотка быў таксама палкоўнікам царскага войска. Дом № 8 - сям'я Шункевічаў. Дом № 10 - Палтаржыцкая-Нікалайчык. Дом № 11 - сям'я Якубоўскіх. Дом № 13 - сям'я Аляксандравічаў. Дом № 14 - сям'я Канарскіх. Дом № 37 - сям'я Гембіцкіх. Былі яшчэ і іншыя, але я не памятаю нумароў дамоў і прозвішчы. Таксама на нашай вуліцы было шмат яўрэйскіх сямей і жылі мы вельмі дружна. Але усё гэта было да вайны. Калі пачалася вайна яўрэяў перасялілі ў гета. Гета было недалёка ад нашай вуліцы, ноччу чуліся аўтаматычныя чаргі - гэта значыць пагром.

Часам каму-небудзь удавалася пералезці праз дрот (над, страхам смерці, безумоўна), але есці хацелася, мы чым маглі дзяліліся. Хто змог пайшоў у партызаны, але на жаль вельмі шмат загінула. У мяне самой хавалася жанчына з дзячынкай з вёсмы 1941-42 г. па восень 1942 года. Бацька маёй аднакласніцы Яніны Дрозд, Мікалай Пракопавіч Дрозд быў падпольшчыкам - гэта ён напасліў мяне схавачь гэтую жанчыну. У яе былі дакументы, што яна руская. "Мы яе пранішам, - казаў мне Мікалай Пракопавіч, - а калі хто будзе пытаць адказвай, што яна Алена Антонаўна, а дзячынка Шура, прапісана ў гарадской управе і адкуль мне ведаць, што яна і хто яна". Потым у Мікалая Пракопавіча з'явілася магчымасць і ён пераправіў яе ў атрад. Хочацца паведаць трохі аб Мікалаю Пракопавічу, які ён быў цудоўны чалавек і добры і храбры. Жыла сям'я Мікалая Пракопавіча Дразда на Заслаўскай вуліцы. У яго была жонка Алена Адамаўна - па нацыянальнасці полька, дзве дачкі. Старэйшая Рэгіна, малодшая Яня. Два сыны, дакладна дзе яны былі да вайны я не ведаю, ведаю толькі тое, што адзін сын Лявон пасля вайны працаваў у педагагічным Інстытуце выкладчыкам. Паколькі Мікалай Пракопавіч быў падпольшчыкам, у іх дома была явячная кватэра. Да іх прыязджалі партызаны, пад выглядам сялян і прывозілі муку, мяса і нават самагон, што-небудзь прадавалі, каб набыць махорку, запалкі і г.д. Я часта бывала ў іх дома. Яны мяне падкармлівалі, і душой я ў іх адыходзіла. Часам, разам з Яняй мы хадзілі на базар за махоркай і запалкамі. Мікалая Пракопавіча, Алену Адамаўну і іх дачку Рэгіну арыштавалі немцы ў дзень забойства гаўляйтара Кубэ, і ўсе яны загінулі. Яго прозвішчам названа адна з вуліц Мінска (былі Канатны завулак).

Кіравала гэтай аперацыяй Марыя Барысаўна Восіпава (забойства Кубэ). Яня Дрозд была сувязной паміж А.Мазанік і М.Восіпавай. У той дзень, калі Мазанік падлажыла міну, яе сустрэла Яня, дачка Мікалая Пракопавіча і правяла за горад, дзе іх чакала Марыя Барысаўна і яны разам пайшлі ў атрад. Калі ў атрад прыйшла вестка, што дзядзька Мікалай, цётка Алена і Рэня арыштаваны, Яню перакінулі ў Маскву. Аб смерці бацькоў яна даведалася пасля вызвалення Мінска, усё гэта яна сказала мне, калі вярнулася ў Мінск.

Я сама была сувязной партызанскага атрада "За Радзіму" імя М.Фрунзэ, Кіравала нашай падпольнай групай Духоўнікава Р.П.,

якая жыла побач са мной і якая жыва і зараз, ёй ужо 85 гадоў. Вось яна і прыцягнула мяне ў лістападзе 1942 года ў сваю групу. Мы дабывалі і перапраўлялі партызанам зброю, медыкаменты. У маі 1943 года арганізавалі ўціскі 20 ваеннапалонных і пераправілі іх у атрад "За Радзіму". З атрада мы атрымлівалі лістоўкі, а потым іх распаўсюджвалі. Усяго, што было перажыта, сказаць цяжка. Ды вось са мной няк як здарыўся такі выпадак. Прышла неяк з атрада Ткачэнка М.Л. (зараз нябожчыца) і пайшлі мы з ёй за медыкаментамі ў інфекцыйную бальніцу, забралі іх і пайшлі на Старажоўскі рынак (за мяшкоўкай і запаркам для партызан). Пакінула яна мяне з медыкаментамі сталць, а сама пайшла за пакупкамі. Стаю, трымаю мяшок з медыкаментамі на снезе (зіма была), чакаю М.Л.Ткачэнку. Падыходзяць два паліцаі. "Чым гандлюеш", - пытаюць? "Нічым, - адказваю. - Вось, лупіны купіла (бульбяныя ачысткі)". Мы іх варылі, таўклі і праснакі пяклі. Было мне трохі больш за 15 гадоў, маленькая, хударлявая, паліцэчка старэнькая, ■ ■ яго даўно вырасла, буркі з чунямі самаробныя. Наогул, паверылі яны мне. Хоціць аб сумным. ■ ліпеня 1944 года часоў гэтах у II раніцы на нашай вуліцы з'явіліся першыя танкі. Танкі былі ўсе ў кветках. Столькі было радасці, слёз, адбымкаў. Я сама, так, як у той дзень і дзень 9 мая 1945 г. ніколі не была шчасліва. Адрэз пасля вызвалення Мінска пайшла на курсы тэлефаністак на міжнародную станцыю, дзе працавала больш за 30 гадоў. У 1948 годзе выйшла замуж, нарадзіла двух дзяцей - дачку Аляксандру ў 1950 годзе і сына Канстанціна ў 1952 годзе.

Яшчэ мне хочацца сказаць вялікае дзякуй ад імя усіх беларускіх татару-мусульман, такім высякародным людзям як: Канапацкі І.Б. Шабановіч А.Б. і многім іншым, якія вельмі шмат зрабілі і робяць для паспяховай работы згуртавання "Аль-Кітаб". Таксама хачу сказаць дзякуй нашым братам арабам, якія вучаць нас у надзеельнай школе (пры згуртаванні "Аль-Кітаб") арабскай мове, знаёмяць нас са звычаямі, абрадамі мусульман, з нашымі святчэннымі кнігамі Кур'анам і Суннай.

Т.Я.Нікалейчык
(у дзявоцтве Таіса Якубоўская)

Прэзідэнту Беларускага згуртавання татару-мусульман
"Аль-Кітаб"

Шаноўны спадар Прэзідэнт! Напрыканцы 1994 г. у Гданьскай мя-
шчэці Імам Бэкір Якубоўскі пайнфармаваў мусульман аб тым, як прыхо-
дзіла і што абмяркоувалася на канферэнцыі татару Літвы, Беларусі
і Польшчы у Алітусе. Мне вельмі непрыемна ўразіла тое, што прапа-
ноза сумеснага святкавання 800-годдзя пасялення татару і караімаў
на землях Вялікага Княства Літоўскага, распачатага пры Вітаўце Вя-
лікім, не знайшла адзінадумнай падтрымкі. Відзіць, што большасць
сучасных дзеячаў татарскага народа ў трох дзяржавах вельмі слаба,
ці нават зусім не ведаюць сваёй гісторыі. Татары з Савецкай Бела-
русі да 1939 г. не маглі нічога прычытаць пра сваё паходжанне, пра
сваю веру. Яны не былі знаёмымі з караімамі, бо тады караімы ў
БССР не жылі. Татары Літвы таксама мала што маглі ведаць, бо ка-
раімы пражывалі ў Троках і ў Вільні, а гэтыя мясціны былі ў межах
Польшчы.

Мас Сацкі заўсёды з навагою ставіліся да караімаў, як і да
іншых грамадзянаў Польшчы. Я асабіста ведаў караімаў і іх навучоў-
цаў. Вядомыя вучоныя-караімы Г.С.Шапшал і А.Заянцоўскі, вывучаючы
гісторыю свайго народа, даследавалі і гісторыю роднаснага ім цюрк-
скага татарскага народа. Іх працы па гісторыі татар надрукава-
ныя да вайны ў татарскіх выданнях у Польшчы, не страцілі сваю варт-
насць і сёння. Нельга уявіць сабе гісторыка-татарына, які б не ве-
даў даследаванні пра татару, зробленыя выдатным спецыялістам-ка-
раімам Аляксандрам Дубіньскім, іншымі даследчыкамі-караімамі.

Тое, што цюркскія народы, якія жывуць у суседстве і маюць
шмат агульнага ў сваёй гісторыі на землях Вялікага Княства Літоў-
скага, хоць і вызначаюць розныя рэлігіі, не можа быць прычынай
нейкай варажнечы паміж імі. А да чаго прыводзіць варажнеча паміж
народамі ў былой Югаславіі, паміж славянамі-праваслаўнымі і сла-
вянамі-мусульманамі ў Босніі і Герцагавіне, бачыць кожны.

Мы павінны рашуча сказаць тым, хто не ведае і не хоча ве-
даць гісторыю татарскага народа на гэтых землях, што трэба вучыц-
ца, трэба адкінуць сваю фанатэрыю і прыйсці да розуму. Варажнечы
паміж татарамі і караімамі не было і быць не можа.

Муса-Мацей Канапацкі,
вул.Сыракомлі 5 - 5,
81-742. Сопат. Польшча.

АДФУТЫ ЛІСТ ДА ПЕДАГАГІЧНАГА КАЛЕКТЫВА І НАВУЧЭНЦАЎ
СЯРЭДНЯЙ ШКОЛЫ № 65 ІМЯ ГЕРОЯ САВЕЦКАГА САМЗА
Б.С.АКРЭСЦІНА

Беларускае згуртаванне татару-мусульман "Аль-Кітаб" і Мусульманскае рэлігійнае аб'яднанне Рэспублікі Беларусь разам з педагагічным калектывам, сённяшнімі вучнямі і былымі выпускнікамі школы прыводзяць удзел у вялікай урачыстасці – прыходу да самастойнага жыцця другога пакалення людзей – дзяцей пертых выпускнікоў школы.

У Старажытнай Грэцыі, у Афінах вартасць чалавека вызначалася тым, якімі ён выгадаваў сваіх дзяцей, якімі грамадзянамі яны сталі для свайго горада.

Мы, члены Згуртавання "Аль-Кітаб" бліжэй пазнаёміліся з вашай школай пяць гадоў таму. Але пра добрую славу вашай школы, высокую як стэла на пляцоўцы перад вашым будынкам, як высокае неба, якое было у Барыса Сямёнавіча Акрэсціна, імя якое з годнасцю нясе ваша школа, мы ведаем даўно, бо тут вучыліся нашы дзеці і унукі.

Мы ведаем настаўнікаў, якія працавалі і працуюць у гэтай школе. Тут яны прайшлі шліфоўку, агранку і паліроўку і як сапраўдныя алмазы ператварыліся ў брыльянты і зіхацяць у сузор'і найлепшых педагогаў Рэспублікі.

Ваша школа праславілася выдатнай падрыхтоўкай вучняў у вяданні замежных моў, у агульнай фізічнай падрыхтоўцы, ва ўменні вырабляць цудоўныя прадметы мастацтва.

Звычайна ў дні ўбіледа называлі імёны славутых выпускнікоў, колькасць атрыманых школай залатых і срэбных медалёў, дыпламаў на конкурсах і алімпіядах. Усё гэта ў нас ёсць. Але найважнейшым паказчыкам работы школы трэба лічыць гімназічнае выхаванне дзяцей, іх далікатнасць, якая так патрэбна чалавеку і ўжо на ўсё жыццё. Ваша школа выхавала дзяцей добрымі грамадзянамі, якія ні ў час вучобы, ні пасля не рабілі сур'ёзных правапарушэнняў, а невялікія нават праступкі асуджаліся ў самым пачатку ў сваіх калектывах.

Спрыяльны мікраклімат у вашай школе дае магчымасць і нам у выхадныя дні збірацца тут на свае заняткі. Невядома як, але мы ўсе адчуваем тут жыватворную аўру. Гэта ідзе ад ватых настаўні-

каў, ад вучняў, маршма ад самых сценаў. Тут усё гаворыць пра тое, што сейбіты добрага і вечнага збіраюць багаты плён.

Няхай жа і трэцяе пакаленне навучэнцаў гэтай школы прыяджа свайго красавання.

Мір ва: і міласць Аллага Найвышэйшага!

Віце-прэзідэнт Беларускага Згуртавання
татараў-мусульман "Аль-Кітаб"

Ібрагім Канапацкі

Муфцій беларускіх мусульман

Ісмаіл Александровіч

28 кастрычніка 1994 года

г.Мінск

Салам алейкум, уважаемый Ібрагім Борисович!

Вялікі татарскі салам-прывітанне Вам из Казані!

Пишу Вам общее письмо для Вас и редактора "Байрама".

Якубовского. Кажется я забыл подарить вашему обществу мою переводную книгу. Дарю ее от всей души, и, ■ подсказки Якубовского, пишу сейчас повесть, события в которой так или иначе связаны с белорусскими татарами.

Думаю, что Вы тоже откликнетесь на просьбы, адресованные Якубовскому.

Ваш Саяз Файзов

Гэта цікава

Баркоўскія. Шляхта з 1674 года, паходзіць ■ Вялікага Княства Літоўскага (Агульны гербоўнік дваранскіх родаў Расійскай імперыі, СПб., IX, С.9), куды, відаць, трапілі з царскага свету, пра што назоўваць іх прозвішча, якое паходзіць ад царскага б у р о к — "шэчка", як пра гэта мяркуе М.Басіакаў (Рускія прозвішчы царскага паходжання. М., 1979, С. 221).

Салым алейкум!

Добры дзень, шануны наш сябар і супляменнік

Якуб Адамавіч ЯКУБОВСКИ !

Вялікі татарскі салым-прывітанне Вам, а таксама усёй Вашай сям'і, а таксама ўсім знаёмым татарам і адзінаверцам-арабам!

Дзякуй Вам за пісьмо і квартальнік. Перададзенае нашай добрай знаёмай Айсу-ханум з Татарскай энцыклапедыі Ваша цікавая прапанова пра збудаванне мусульманскай вёскі я падрыхтаваў да друку.

Извините за неизбежные в процессе освоения языка ошибки, перехожу на "интернациональный".

Ваше предложение о создании татаро-мусульманского поселка (я назвал бы сей проект "мусульманской коммуной") нас заинтересовало, и мы опубликуем его вместе с обращением ко всем, кто заинтересован в этом деле.

Если кто-нибудь нам откликнется, сообщите, можно ли давать ваши координаты?

И еще одна маленькая просьба: не смогли бы Вы мне прислать белорусско-русский словарь? Сейчас я занят переводом повести с чешского языка, и меня очень заинтересовало сходство многих чешских и белорусских слов.

С уважением Фаяз Фаизов

P.S. Не могли бы Вы подсказать координаты Белорусского информационного агентства?

ПАДАННЕ АБ КУНДУСЕ
(паэма)

Дык зашый мне каўнер сэрца,
перваны рукой разлукі!..
(Джамі. I414 - I492)

У славу караля Польшчы,
Гаспадара Ляхестана,
Літвы, Бelay Русі, Чорнай Русі і інш., і інш.
-- раскажу я вам, відаць,
старадаўняе паданне.

ж ж ж

Адбылося гэта, кажуць,
Як Палонія прасіла
Дапамогі, а татары
Не адмовілі у гэтым.

У сваю чаргу, вядома,
Ва удзячнасць атрымаў
Сабе землі і аселі
На Літве нын і у Польшчы.

Землі хоць і ёсць чужыя,
Толькі кроу на іх татарская,
Але гэта усё належыць
Да гісторыі, між іншым.

ж ж ж

Князь-кароль славы мае
Вельмі спрытнага мысліўца,
Што за час згарання свечкі
Прынясе табе здабычу.

А той лоучы, той мыслівец
Быву скуласты, вузкавокі
І сваім татарскім імем
Назваўся ён - Хакім.

Сам і родня яго усе,
Што паходзяць з роду бекаў,
Былі кожнаму вядомы
І у Польшчы і у Літве.

Збудаваў сабе мястэчка
Бек са стольным градам побач
І былі у яго там часта
Госці самыя высокія.

Пад апекай Хакім-бека
Рос падлетак сіраціна;
Пра яго, Кундуся, мовім,
Пра яго, страйка і воя.

ж ж ж

І на ловах і ля статку,
Няма роўнага Кундусу;
Да усяго — лагодны, верны,
Постаць — зграбная, прыгожая.

Валасы амаль што русыя,
Вочы чорныя, а сківіцы
Не такія ўжо й шырокія,
Бо наследваў славянам!

Ад крыві змяшання выйшаў
Непаўторнай прыгажосці
Той юнак, але з дзяцінства
Пра яго ўжо ўсе чулі.

Закахалася ў Кундуса
Дачка важнага службоўца,
Ды ліцвін суровы — бацька,
Супраць быў яе пачуццяў.

Папярэдзіў ён, вядома,
Сваю мілую дачушку,
Хай пастух той мусульманін,
Знойдзе роўную сабе.

Цяжка дочы бацьку слухаць,
Бо не слухаецца сэрца;
Ах Хрысціна, прыгажуня —
Сінявокая пралеска.

Вось запрэжана ўжо брычка
І, нібы віхура, коні
Икнуць за горад і дзяўчыну
Сустрэкае там Кундус.

Лоўчы даў яму каманду,
Каб і лес і ўсё палеткі
Паказаў ён панскай дочцы.
Так сяброўства пачалося.

У час шпэцыру па лесе
Распавёў юнак дзяўчыне
Пра зьяроў, пра дрэвы, травы...
Але штось душа у трывозе?!

Калі ж позіркі міжвольна
Сыдуцца, як раптам шчочкі
Загарацца й рухавець,
І прыходзіць сарамліvasць.

Птушкі у спеве, дрэвы у шуме
Дзень увесь у промнях сонца
О юнак, дык дакраніся ж
Да рукі-пяшчотнай панны.

Але не, дзівак той юны
Дакранацца і не мысліць;
Хакім-бэк сабе смяецца,
Што Кундус — адважны ноччу.

Сапрауды, абы сцяжнэе —
І Кундуса убачыць цяжка...
Дзе ён ходзіць, што ён робіць,
Хто жыве у яго сэрцы?

О Хрысціна тонкастанная,
О дзяўчо ты небавоскае!
Днём яна праз край высёлая,
На заходзе ж дня сумуе!

Без Кундуса ёй нялёгка
І яго яна шукае...
О шляхі душы зямныя,
О любоўныя пачуцці!

ж ж ж

О скаронныя казанцы! ...
Крымцаў лёс такі ж чакае;
А Хакім у дарозе далёнай:
Хадж у Мекку ён здзяйсняе.

Стэпы, мора і пустыні,
І піраты, і бандыты,
І нягодаў іншых безліч
На шляху стаяць у бека.

Ды прыйшла з другога боку
Нечаканая бяда -
То страшэнная хвароба,
Нібы камнем, прываліла.

Рукі-ногі у знямозе,
Бек - сама ёсць нерухокасць
І у дадатак пілігрымы
Усе пакінулі яго.

У шатры ад болю дзікага
Ён ад крыку разрываўся,
А тут побач анёл смерці
Ізраіль няёмна быў.

Ды аднойчы стогны хворага
Іудзей, што побач крочыў,
Разабраў і у шацёр той
Зазірнуў, каб лекаваць.

Запаліўшы свечку згаскую,
Ён два тыдні і два дні
Ледзь жывога уздымаў там
І вярнуў-такі здароўе.

А пасля да Меккі самай
Вёў аслаблага Хакіма,
Патрабуючы за гэта
Усю бекаву маёмасць.

Што ні зробіш пад прымусам?
І Хакім застаўся голым
І не мог дамоў вярнуцца:
Жабраком ён раптам стаў.

Ад ісламскай цытадэлі
Ён ішоў, у свету просячы,
Каб трымаць у цэле душу,
Каб жывым хоць як застацца.

Што ты зробіш, што падзееш?
Бек Хакім высякародны
Працаваць павінен цяжка
І нікому ён не треба.

Край святы, мая Айчына!
Крым ужо у паняволі...
Што заўжды татараў губіць? —
Гэта эвады між сабою.

Край няшчасны, край бацькоўскі,
Лёс куды твой будзе схілен?
Добра, што кароль палякаў
Можа быць нам дапамогай.

А чаму б і не? Вядома
І не толькі гэта ляхам,
Што татары там, дзе цяжка,
Дзе работа або зброя.

Нездарма увяля татарам
Дом малельны хрысціянка
Пані ясная Замойска...
Бо татары заслужылі,

Бо яшчэ й за тое любяць
Усе наўкол – наўсцяж татару,
Што яны паміж сабою
Не гуртуюцца, як трэба.

І таму заўжды татарын
Чужакам служыць павінен,
Цакаваць штандар чужынцаў,
Каб засведчыць сваю вернасць.

Больш таго – у чужую веру,
Як і ў нацыю, сыходзіць...
Вось што значыць дапамога
Іным людзям і народам.

Цераз мору ён адданы
І ў тае прычыны ведае
Не айчынная гісторыя
Гедуновых і Ляшчынскіх,
Белякоў і Сімеонаў...

А чаму ж Казань і Крым
Не адстойвалі палякі?

.....
.....

ж ж ж

Гарыць, затухае свечка, ...
Прамень пакідае Радзіму...
Якая ранішняя малітва
Будзіць думкі у Хакіма?

О светлая наша Айчына,
Вярнуцца мне як да цябе?
Заняты думкі Хакіма
Толькі гэтым адным.

Паліцца з рук работа,
Сэрца смыліць і смыліць.
Ды вось аднойчы у мячэці
Дэрвіша ён сустрэў.

Сказаў яму дэрвіш мудры:
"О мусульманін-муслім
Твар твой, нібыта хмара,
У чым справа - адкрыйся мне".

"Пра што гаварыць тут", - маша
У адчай рукой Хакім.
І усё ж расказаў мусульманін
Праз слёзы бяду сваю.

Мудры, свет бачыўшы дэрвіш
Стаяў нерухома, бы дзіда,
Не варухнулася ні маршчынка
На засяроджаным твары.

Зямля пад небам - цёмная,
Месяц над светам - жоўты
І разлілася па усёй прасторы
Скруха душы татарскай.

І вымавіў дэрвіш: "Не трэба
Ратунку шукаць далёка,
Калі у свяшчэннай Мецы
Жыве зямляк ■ Джахістана.

У мячэць ён прыходзіць штовечар
І ты яго там убачыш,
А як назавеш Кундусам, -
Астатняе сам зразумееш".

Вечар. Мекка. У неба
Мінарэты імкнуць, бы палыцы,
А у галаве аргамакам
Розныя думкі нясуцца.

Хакіму ж хочацца бачыць
Дзіўнага земляка.
Хто ён такі Кундус той,
Чым ён валодае у Прэльшчы?

Вядома, праз тоўшчу пакутаў
Забыў пастушка-падлётка,
Ды што пастушка, калі роднай,
Роднай зямлі не помніш?!

О Божа! Перад Хакімам
Былы яго пастушок;
Але, чарнавокі, светлагаловы,
Сёння ён ёсць джыгіт.

І тут у саяшчэннай Мецы
Хакім нібы стэп убачыў,
І коні нібыта заржалі,
І снег паляцеў,
І узвілася страла.

Без словаў на грудзі Кундуса
Няшчасны упаў Хакім
І ціха яму распаведаў
Пра гора-і болі свае.

І тут жа Кундус яму кажа:
"Мой бек, на Радзіму далёку
Дапамагу я табе вярыўца,
Але таямніцу трымай.

Калі ж каму-небудзь выдасі,
Мне будзе бяда вялікая
І галаву маю пакарае
Магутная Бога рука.

Маўчы ўсцяж, як я у Мекку
У Мекку як я прыбываю;
Маўчы таксама, як Мекку,
Як Мекку пакідаю я.

Гатовы Хакім ад радасці,
Горы узяць зварухнуць
І тут жа сабе клянецца
Аб таямніцы Кундуса маучаць...

Хакіму юнак гаворыць:
"За мяне ты трымайся
Й малітву, малітву
Чытай і цераз імгненне
Адчуеш ты подых стэпу".

І скончышы тую малітву
Кундуса схопіў ён рукою
І ... раптам яны ўзняліся...
І вось ужо дом, і аул, і мячэць.

О свяшчэнная Айчына,
Хлебадарная зямля,
Жонка мілая, і дзеці,
І любімы конь-тулпар.

Хакім-бек сям"ю убачыўшы,
То смяецца, а то плача;
І гарой ішла бясёда
Тыдні два і два дзянькі.

.....
.....

Гаспадар свае адносіны
Памяняў да пастуха:
У новы светлы дом высокі
Пасяліў ён пастуха.

Пры сустрэчах усміхаецца,
І вітаецца з запалам,
І зайздросціць пастуху
Гаспадарская ўся чэлядзь.

А Кундус... Дзе ж ён дзяецца,
Зноўку дома не нацуе;
А Хрысціна небавокая
У палон трапляе рэўнасці.

Ах Хрысціна, ах галубка,
Яе вочы — зіхатлівыя;
Ды свае яна пачуці,
Як мага глыбей, хавае.

А тым часам безліч шляхціцаў
Да рукі яе скірована,
Але вусны ганарлівыя
Ім прыходзіцца пакусваць,

Бо Кундус у яе сэрцы,
Бо яго яна кахае

.....
Але ж іншай прапановы,
Як гуляць па цёмным лесе
Ад яго яна не мае.

Ходзяць у лесе, ходзяць двое,
А прызнацца ... не выходзіць;
І ностыя іх размовы
Слухаюць цяплява дрэвы.

Душы іх нібы і разам,
Але штось перашкаджае;
Сустрэкаюцца іх позіркі
І уцякаюць паасобку.

Дрэвы — у шуме, птушкі — у песнях,
Усё наўкол — у моры сонца,
Дык чаму ж не дакранешся,
О янак, ты да дзялчынны.

Але вось Хрысціне руку
Падае Кундус, каб у брычку
Сесці ёй ... і раптам,
Раптам іх злучае вечнасць.

Як даўней, бы толькі вечар,
Адлітае ён у Мекку...
Апроч бекя таямніцу
Тую аніхто не ведае.

Слова бек сваё захоўвае –
На замку язык трымае,
Але ж вельмі яму хочацца
Ведаць тайны той прычыну.

А тут жонка пча чапляецца,
Ён смала: "Скажы, было як,
Як вярнуўся ты з чужыны,
І Кундус пры чым тут увогуле?"

І аднойчы Хакім-беку
Развязаў бы хто язык.
І тады ён непрыкметна
Пра ўсё паведаў жонцы.

А як толькі схамянуўся,
Шкадаваць пачаў адразу,
Бо расказанае слова –
То страля, што паляцела.

Што рабіць, як ратавацца? ...
Шкадаванне прыціскае.
Да усяго яшчэ і з Меккі!
Не вяртаецца Кундус.

Толькі роўна цераз тыдзень
Ён з'яўляецца, але
Позірк – бы крыло зламанае
А душа – бы саз без струнаў.

І да хворага Кундуса
Паспяшаецца тут бек.
"Сын мой, – кажа ён, – Даруй мне,
І страшэнна вінаваты..."

Адказаў пастух Хакіму:
"На цябе я не крыудую,
Бо мой лёс у руках Аллага,
Будучыня ж на нябёсах!

Перад смерцю сваю тайну,
Я табе, Хакім, раскрыю:
Ты ж прычыну хочаш ведаць,
Чаго раўся я у Мекку.

А прычына гэтай тайны
Небавокая Хрысціна;
Яна — радасць, яна й — горыч
У маім жыцці нялёгкім.

Кожны вечар там у Мецы
Богу я тварыў малітву,
Каб любоў мая згарэла
Нібы свечка каб згарэла!"

У здзіўленні бек прамовіў:
"Што за глупства ты малоціш?
Небавокая Хрысціна
Кожны дзень цябе чакае.

Хочаш буду табе сватам
І наладзім мы вясялле?
Свае вочы ты расплюшчы —
На жыццё глядзі шырока".

"Ах мой бек, відаць, на небе
Адбываецца каханне;
Толькі там сустрэцца могуць
Крыж зямны і налаўмесці.

Я даўно ў сне убачыў
Ізраіла, а за гэтым
Ралтам зоркі захісталіся
І узняўся моцны вецер.

І нібы адчуушы крылы,
Я узняўся ў наветра
І, адолеушы прастору,
Апусціўся ў святой Мецы.

І маліўся я штовечар,
Як лятаў туды штовечар
І ніяк не мог забыцца
Пра яе — маю Хрысціну.

І прыстаў: душа не месціць
Маю вернасць для Іслама
І каханне да Хрысціны...
Дык бывай жа, бек, бывай.

Я уздымуся ўверх, у неба
Над маёй зямлёй і лесам.
Дык бывайце, мае рэчкі
І мой хуткі конь-тулпар.

Над маім знямоглым целам
Вы надгробак мне не ставіце,
Хай замест яго там будуць
Сонца й месяц сваім часам.

І прыгожая Хрысціна
Хай даруе, хай прабачыць
І праз пару дзён хай прыйдзе
На магілу да мяне.

На усё Хакім гатовы,
Ставіць ён усіх на ногі:
"Трэба доктар самы лепшы,
Сама вопытны й разумны!"

На чатыры бакі свету
Адпраўляе ён джыгітаў,
Ды прывезеныя лекары,
Як адзін, — бездапаможны.

І пачуушы шум і лямант
Іудзей, што вечна ходзіць,
Зазірнуу у дом Кундуса,
І свяцільнік заміргаў...

Хакім-бек яго ўспомніў,
І пазнаў, і просіць моцна:
"О табіб, ратуй джыгіта
І бярэ маё багаццё".

Моучкі глянуушы Кундусу
У вочы, Іудзей яму сказаў:
"Я зусім бездапаможны,
Усё тут ва ўладзе Бога...

Праз два дні хлапца не стане,
Ён памрэ, а панна плакаць
Будзе горка на магіле,
Што святой гадамі будзе".

І пайшоў, сказаўшы гэта,
Іудзей. Наўкола - ціша...
Толькі месяц моучкі свеціць,
Толькі цёмны лес - глухі.

Праз два дні Хрысціна у горы
Дабіваецца даэволу
На мізар схадзіць да сябра, -
Да любімага Кундуса.

Аксакалы у шкадаванні
Ён дазволілі, пры гэтым
Аб адной умове просячы,
Што ад брамы ад мізарнай
Да магілы да Кундуса
На каленях йсці павінна.

Толькі мінула вероты.
Як калені дол адчулі
І па чорнай па зямельцы
Да Кундусавай магілы
Ціха падайшла Хрысціна.
А калі пацалавала
Месца пахавання сябра,
У цішы, што наступіла,
Аксакалау слёзы цяжкія
З яе горкаю слязою
У адно ўзялі й зліліся.

І да вечара чуцён быў
Плач Хрысціны небавокай...
Вось Кундусава каханне
Вось канец таму каханню.

ж ж ж

А назаўтра бек здзівіўся:
Вакол свежае магілы
Камяні ляжалі дзіўныя.

І яшчэ нібы пачуў ён,
Што нічога на магіле
Ні ўзрасце ні прарасце,
Апроч моху на каменнях.

І той мох гарчым будзе
І за мохам тым пацягнецца
Безліч людю: і татары,
І ліцвіны — гэта значыць беларусы,
І палякі ... ды ўсіх не пералічыш.

А ўзгорак надмагільны,
Бывае Кундуса, — чысты;
На каменнях жа гарчых,
Нібы слёзы юнай панны,
Размясціўся мох гарчы.

Возьме хворы чалавек тут
Таго моху ■ напаўзногаць,
Прыкладзе яго да раны
Ці з вадою яго вып"е —
І загойваецца рана
І хвароба адыходзіць.

А яшчэ калі малітву .
Ён ■ удзячнасцю учыніць
Дык духоўную апору
Усёй істотай адчуе.

Хакім-бек зусім не супраць,
Каб лячыліся тут людзі,
Але усіх, хто веры іншай,
Папярэджвае, што треба
Шлях ад брамы да магілы
На каленях прарабляць,

Так яно, відаць, і будзе.
Хоць слядоў няма у прышласць...
А пакуль што на магіле
Плача юная Хрысціна.

А суровыя татары
Як заўжды, хавалі слёзы...
Слёзы ж тыя іх гарачыя
Удалячынь цякуць, у вечнасць...

ж ж ж

Ні учора і ні летась
Адбылася гэта дзея,
А жыццё ідзе-імчыцца,
А пачуцці не згасаюць.

Можа стацца, што і заўтра
Юнака аплакваць будуць,
Можа; ну а можа
Толькі месяц сярод ночы
Будзе ззяць сабе і ззяць.

Не, не ведаю, ды сэрца
Усё шчыміць без перастанку,
І душа баліць, і цяжка...

.....
Ну а, можа, за гаючым
Мохам мне узяць скардзіць?

1991 - 1992

Лоуцшы - Казань

Пераклад зроблены ў 1994 г. у Менску

ВЕРШЫ БРАНІСЛАВЫ ЛАПКОЎСКОЙ

Рэдакцыя "Байрама" атрымала ліст ад паэткі з Баранавічаў, у якім яна піша "Была на вечарыне, прысвечанай 600-годдзю пасялення татару на Беларусі. Прачытала два нумары вашага квартальніка, у якіх друкуюцца таксама вершы. Дасылаю вам тры свае апошнія вершы, калі ж спадабаюцца, то надрукуйце".

Дарагая Браніслава! Змілічаем Вашы творы, якія вельмі хора-ша раскрываюць душу добрай беларускі-патрыёткі. Жадаем Вам добрага адароўя, плёну ў працы.

М о в а

Мова наша не згіне -
Карані
у Зямлі.
Мову
Мы не пакінем -
Мову
Продкі далі!

З мовай
Нас нарадзілі,
З мовай
Мы падраслі.
Мову
Мы адраділі!
На радзімай Зямлі!

Мова наша
як кодас,
Мова
будзе гучець!
Мова
гэта наш Голас,
Ёй мужнець
і сталець!

Людзі дружбы чатырох нацый

Беларусы, татары, палякі,
літвуісы —
Абаронцы граніцы...
Тут яны прайшлі!
Праз лясы, гоні, крыніцы.
Людзі мужага складу!
Кожны камень і горад сведомы,
Гэта нашы татары
Нам усім, і ім вядома.
Абаронцы нашай сталіцы!
Змаганне за годнасць
Усіх нацый...
Быць дружным Народам
Рэспублікі брацкай Беларусь.

С п а д ч ы н а

Не нішчыце матэльных курганоў!
Да болю, сэрца, працінаюць думкі.
То ж гэта памяць нашых усіх дзядоў
І мы павінны ў Радаўніцу тут паставіць румкі.

З вялікаю жалобаю гляджу я праз вякі,
Яшчэ адзін мой светлы дзень згасае.
Але ці думаем, што лёс цяпер такі?
Што ў сэрцах боль ніяк не прападае.

О спадчына мая!
У маім ты сэрцы як крыніца.
Ужо колькі год іду дарогай мацярынства
О спадчына мая!

(Слоўнік — назвы артыкулаў, якія мяркуем скласці і надрукаваць у энцыклапедычным даведніку, названым у загаловку)

Складзены слоўнік на падставе даведнікаў і манаграфічнай літаратуры. Пасля слова ці групы слоў, якія абазначаюць з'яву, падзею, прадмет, імя чалавека (прозвішча); нярэдка ў слоўніку пазначаны вялікімі літарамі і лічбамі. Літары — імя ці імёны аўтараў манаграфій, а лічба — нумар старонкі ў кнізе, дзе пра энцыклапедычны артыкул ёсць некаторыя звесткі.

БД — Пётр Бараўскі і Аляксандр Дубінскі. "Польскія татары. Гісторыя, абрады, легенды, традыцыі", 1986;

ЯТ — Ян Тышкевіч. "Татары ў Літве і Польшчы", 1989;

АМ — Алі Міськевіч. "Польскія татары 1918-1939", 1989;

Г — Зыгмунт Глогер. "Старопольская ілюстраваная энцыклапедыя". Т. I — 4, 1958.

Паважаны чытач! У надрукаваным тут слоўніку будучых артыкулаў, якія пачынаюцца на літары "Н", "О", "П" (у пераходных выпусках "Байрама" і ў наступных мы надрукуем слоўнік на ўсе астатнія літары), вядома, могуць быць пропускі. Дасылайце свае прапановы, а яшчэ лепш — завершаныя артыкулы, а таксама палепшаныя Вамі артыкулы, якія ўжо друкаваліся ў "Байраме" як пробныя.

Н

Н, літара

НАБАЖЭНСТВЫ, малебны, Г, Т. 3 249

НАВАГРУДАК, АМ 58; ЯТ 24, 100, 103, 117, 145, 147, 161, 198, 208, 211, 214, 215, 236, 241, 255, 256, 258, 261, 265, 281, 285, 286, — 288, 293, 299

НАВАГРУДСКАЯ МЯЧЭЦЬ (з 1538), БД 60, 61

НАВАГРУДСКІ ДЖАМІЯТ, Навагрудская парафія, Навагрудскі прыход, АМ 41

НАГАЙ, хан, ЯТ 98, 103 — 105, 107, 109, 112

НАГАЙСКАЯ АРДА, ЯТ 30

НАДЗЯК, зброя накіталт чакану, Г, Т. 3 251

НАЙВЫШЭЙШАЯ МУСУЛЬМАНСКАЯ КАЛЕГІЯ, гл. у арт. Мусульманскае рэлігійнае згуртаванне (у Польшчы)

НАЙМАНСЬКЕ ХАРУНЖАСТВА, БД 208

НАЙОН, магольскі князь ці яго нашчадак, БД 211

НАКІР, гл. Мункар і Накір

НАМАЗ, н е м а з, малітва

НАМАЗАКЕР, чалавек, які моліцца

НАМАЗЛЫК, дыванок, які скарыстоўваецца пры малітве

НАМЕТ, ліст, пісьмо

НАР, гранатавае дрэва

НАСАРА, н а ■ ■ р э й ц ы, хрысціяне; назва трапляецца у
Кур"ане.

НАСОУСКІ Я., навуковец

НАСЫЕ, гарачы пякельны вогонь

НАУРА, другое неба.

НАФІЛЕ, н а ф і л э й н ы, звышзавязковы

НАФС, гл. Рух

НАПЭСЦЕ ТАТАРАУ НА ПОЛЫЧУ 1240 - 1241, ЯТ 83, 84

НАПЭСЦЕ ТАТАРАУ НА ПОЛЫЧУ 1259 - 1260, ЯТ 101

НАПЭСЦЕ ТАТАРАУ НА ВЯДІКАЕ КНЯСТВА ЛІТОВСКАЕ 1277, ЯТ 103

НАПЭСЦЕ ТАТАРАУ НА ПОЛЫЧУ 1286-1287, Н а ш э с ц е

Н а г а я, ЯТ 103

НАПЭСЦЕ ТАТАРАУ НА ПОЛЫЧУ 1287 - 1288 (легенда "Пра кракаў-скага трубаца"), ЯТ 106

НАПЭСЦЕ КРЫМСКІХ ТАТАРАУ 1497, ЯТ 163

НАПЭСЦІ, звесткі у манускрыпце ЯТ, пазначаны старонкі (аварау - 31; крымскіх татару - 163-166; манголау - 63, 65, 70-81; печанегау - 37-41; полаўцау - 44-46; протабалгарау - 37-41; скіфау - 29; татару - 83-93, 101-102, 106; венграу - 37)

НАПЭСЦІ КРЫМСКІХ ТАТАРАУ НА ВЯДІКАЕ КНЯСТВА ЛІТОВСКАЕ (1502, 1505, 1506, 1508, 1510, 1511, 1512), ЯТ 164, 165

НАПЭСЦІ ТАТАРАУ НА ПОЛЫЧУ (1510, 1511, 1512, 1516, 1517

НАПЭСЦЕ ТАТАРАУ НА ПОЛЫЧУ 1519

НЕДАТЫКАЛЬНАСІЬ (да храмаў і магіл), Г, Т, 3 264

НЕКРАШУНСКАЯ МЯЧЭЦЬ (1713 - 1939), у Лідскім павеце, БД 61

НЕКРАШУНЦЫ, татарская вёска у Лідскім раёне, БД 61; АМ 59

НЕМАЗ, гл. Намаз

НЕМЕЖ, татарская вёска каля Вільні, БД 60; АМ 59

НЕМЕЖСКАЯ МЯЧЭЦЬ (з 1648), каля Вільні, БД 60

НЕМЕЖСКІ ДЖАМІЯТ

НЕХЕСЬ, элы, надобры

НЕХФЕ

НЕПЧАСЛИВЫЯ І ПЧАСЛИВЫЯ ДНІ, Г, Т. 2 149

НІЕТ, унутранае рашэнне чалавека маліцца, БД 192

НІКАХ, шлюб. пасажная сума, БД 177

НІСА, А л ь Н і с а, 4-я сура «Кур"ана

НІФАС, роды, стан жанчыны пасля родаў

НОВАЯ ВІЛЕЙКА, АМ 59

НОВЫ ГОД, І мухаррема, АМ 59

НУГ, Н у х, Н о й, куранічны персанаж

НУГ, 71-я сура з Кур"ана

НОЙ, гл. Нуг

НУН, назва літары Н

НУНЕКІС, вызваленне ад грахоў у выніку малення і добрых чынаў

НУР ДАУЛЕТ, прэтэндэнт на пасаду хана, гл. у арт. Крымскае ханства, ЯТ 136, 140, 162, 197

НУРСЕЙЦЬ, палонны татарын, выкуплены Шынскімі, БД 51

НУСКА, картэчка для лячэння хворага, БД 201

НЬЮ-ЁРК, АМ 65

НЭКІР, гл. Мункар і Некір

НЯВЕРНЫЯ

НЯСВІЖ, АМ 59; ЯТ 229, 236, 238, 240, 241, 246, 247, 287

О

О, літара

ОЛЬГЕРД, сын Педыміна і бацька Ягайлы, вялікі князь, ЯТ 115-122,

132, 138, 146, 147, 167; гл. Альгерд

ОБУЛЕВІЧ, К а н д р а т - М у р з а, татарскі князь у ВКЛ,

гл. Абулевіч

П

П, літара

ПАБРАЦІМСТВА, гл. у арт. Ахретаванне

ПАВОНКАЎСКІ МІЗАР, у Варшаве, АМ 90

ПАГАЛОУНЫ ПАДАТАК, Г, Т. 4 52

ПАДАТКІ І АБАВЯЗКІ, Г, Т. 4 37; ЯТ 95, 96, 223, 230

ПАЦПАРАДЭЦКІ Лешак, навуковец, БД 269

ПАДПІСЕРА, АМ 22

ПАДПІСА, падпісак

ПАДЛЯШСЬКІЯ ТАТАРИ, БД 108
 ПАВУЧКИ Я., науковец, БД 269
 ПАЖИЩЕВАЕ ЗЕМЛЕКАРЬСТАННЕ, БД 108
 ПАЛАСЕВІЧ А., науковец, БД 269
 ПАЛЕСЦІНСКІЯ АРАБИ
 ПАЛКИ ТАТАРСКІЯ
 ПАЛУЯНСКІ Аляксандр, науковец, АМ 21, 171
 ПАНАРСКАЯ МЯЧЭЦЬ (1699 г.), у Троцкім павеце
 ПАНАРЫ, татарская вёска у Троцкім павеце
 ПАНІСЛАМІЗМ
 ПАНИМУНСКАЯ МЯЧЭЦЬ (1641 г.), Віленскі парэт, БД 60; ЯТ 288
 ПАРАФІІ МУСУЛЬМАНСКІЯ, гл. Джаміаты
 ПАРУЧЫЦЕЛЬСТВА ЗА СУПЛЯМЕННІКАМ, БД 49, 50
 ПАСАГ, Г, Т. 4 53
 ПАСТОІ ТАТАРСКІХ ХАРУГВАЎ, БД 101, 102
 ПАРАНДЖА, гл. Хіджаб
 ПАСЦЕЛЬ І ЛОЖАК, Г, Т. 4 107
 ПАТОКІ Станіслаў, польскі магнат, БД 113
 ПАТРАНАТ НАД МЯЧЭЦЮ, БД 144
 ПАЎКІТАВ, АМ 102
 ПАЎСТААННЕ 1863, гл. Студзеньскае паўстанне 1863
 ПАЎСТААННІ З УДЗЕЛАМ ТАТАРАЎ, БД 135
 ПАТРЭБА, неабходная абарона краіны, Г, Т. 4 109
 ПАТУРНАК, патурынец, Г, Т. 4 109
 ПАХАРОНЫ, Г, Т. 4 53
 ПАХОДЫ ВІТАЎТА НА КРЫМ 1397 і 1398, гл. Вітаўта паходы на
Залатую Арду 1397 і 1398, ЯТ 124
 ПАША, пасада
 ПЕНАЛ, школьная прылада, Г, Т. 4, 25
 ПЕНЧЫНЭНЗЕ, чацвер
 ПЕРАКАЧАЎНІК, татарская страва, БД 193
 ПЕРАПІСЧЫКІ СВЯТЫХ КНІГ, БД 251; АМ 102
 ПЕРАПІСЫ ЛЮДЗЕЙ НА РУСІ, ЯТ 91; гл. таксама Інвентары гарадскія
 ПЕРАЦ, Г, Т. 4 25
 ПЕРАЯСЛАЎСКАЕ КНЯСТВА
 ПЕРСІДСКАЯ МОВА, БД 260
 ПЕРСІЯ, гл. Іран
 ПЕСНІ, Г, Т. 4 13

ПЕЙГАМБЕР, персідське слова, означає пророк
 ПЕРШАЯ СУСВЕТНАЯ ВАЙНА, АМ 25
 ПЕРШЫ З'ЕЗД ДЭЛЕГАТАЎ КУЛЬТУРНА-АСВЕТНІЦКАГА САЮЗА ТАТАРАЎ
 РЭЧЫ ПАСПАЛІТАЙ ПОЛЬШЫ, АМ 105
 ПЕРШЫ ЎСЯПОЛЬСКІ З'ЕЗД ДЭЛЕГАТАЎ АДЗЕЛАЎ КУЛЬТУРНА-АСВЕТНІЦ-
 КАГА ЗГУРТАВАННЯ ТАТАРАЎ РЭЧЫ ПАСПАЛІТАЙ, АМ 47
 ПЕРШЫ ЎСЯПОЛЬСКІ МУСУЛЬМАНСКІ КАНГРЭС
 ПЕЧАНЕГІ, цюркскі народ
 ПІЛЬСУЦКІ Ёзаф, маршал, АМ 28 - 31, 46, 47, 55, 89, 126, 133,
 140, 146, 152, 154, 184, 185
 ПІНСК, ЯТ 113, 132, 164, 236, 242
 ПІР, мудрэц, вучоны
 ПІСАР, Г, Т. 4 27
 ПОЛК МУСУЛЬМАНСКОЙ ГВАРДЫ (з канца 1917 г.), БД 148
 ПОЛЬСКА-РУСКАЯ ВАЙНА 1792, БД 117
 ПОЛЬСКА-КРЫЖАКСКАЯ ВАЙНА 1519 - 1521, ЯТ 170 - 200
 ПОЛЬШЧА, Рэчпаспалітая Польшча
 ПОЛК ТАТАРСКІ (1919 г.), БД 151
 ПОЛК ТАТАРСКІ, АМ 29
 ПОЛК ТАТАРСКІХ УЛАНАЎ (1920 г.) імя М.Ахматовіча, БД 152
 ПОСТ, саум, АМ 98
 ПОШТА, Г, Т. 4 35
 ПОРТА, назва Турцыі, Г, Т. 4 101
 "ПРА ЖОНКУ МАНВІДА", легенда, БД 243
 "ПРА КРАКАЎСКАГА ТРУБАЧА", легенда
 "ПРА ЧОРТА", легенда, БД 241
 "ПРА ШАНАВАННЕ БАЦЬКІ І МАЦІ", мараль, БД 240
 "ПРА ШАНАВАННЕ ГАСІЯ", мараль, БД 240
 "ПРА ШАНАВАННЕ СТАРЫХ І ВУЧОНЫХ", мараль, БД 240
 "ПРА ШАНАВАННЕ СУСЕДЗЯЎ", мараль, БД 240
 ПРАГА ВАРШАЎСКАЯ, бой 5.ІІ.1794, БД 124
 ПРІЗВІШЧЫ І ІМЕНЫ, Г, Т. 3 101 (гл. арт. С.Думіна ў "Бай-
 раме")
 ПРАПАГАНДА ПОЛЬСКІХ ТАТАРАЎ У АРАВСКІХ КРАЇНАХ, АМ 145,
 146, 147
 ПРАРОКІ

ПРУДЗЯНИ, Прудзяны - над - Вакай, татарская вёска у Літва,
 ЯТ 158; БД 60
 ПРУДЗЯНСКАЯ МЯЧЭЦЬ (1558 - 1812), у Троцкім павеце, БД 60
 ПРУСКАЯ ВАЙНА 1756, БД 113
 ПРУСІЯ, дзяржава
 ПРЫВІЛЕІ КАРАЛЕЎСКІЯ (1568, 1589, 1669, 1677, 1677, 1679,
 1698), ЯТ 216; БД 86, 87
 ПРЫВІТАННЕ ПАМЕРЛАМУ, БД 191
 ПРЫКЛАД, рытуальная яда пры магільне памартога, БД 196
 ПРЫКЛАДАННЕ МАГІЛЫ, БД 176
 "ПРЫПОНЕСІЦЬ ПРА УБОГАГА АСАФА" (з Аль-Кітаба), БД 240
 ПРЫСТОЙНАСЦЬ, Г, Т. 4 129
 ПУБЛІЦЫСЦІЯ АТІІСЛАМСКАЯ, ЯТ 289 - 291, 293, 295, 296
 ПУЛТАРШЫЦКІ Міхал, член ЭТЛІВУ, БД 146
 ПУЛТАРШЫЦКІ Дзаф, генерал, БД 135
 ПУНСКІ Іслам Янбекавіч, ротмістр, БД 46
 ПУНСКІ, князь, сын Нур-Даўлета, у ВКЛ, БД 46
 ПУНСКІЯ, княжацкі род, ЯТ 222; БД 227
 "ПІЭГЛЕНД ІСЛАМСКІ", кварталык, АМ 134; БД 159
 ПЭ, назва літары П
 ПЯРСЦЕНАК, Г, Т. 4 10

Ліста. Цікава

Б е л я к о в е н . З беларуска-літоўскіх татару, якія перасяліліся ў Вялікае Княства Літоўскае яшчэ ў канцы 14 ст. і зберагаліся як этнас да гэтага часу. Юсуф Беляк — генерал, адзін з удзельнікаў паўстання пад кіраўніцтвам Т.Касцюкі, памёр пры выкананні службовых абавязкаў (П.Бараўскі, А.Дубіньскі, Варш., 1986).

Б у н і н . Ад Буніна Пракуды Міхайлавіча (памёр у 1595 г.), дзед якога паходзіў з Арды, атрымаў зямлю ў Ражскім павеце (С.Васялюскі. Анамалікон. Старажытнарускія імёны, мянушкі. і прэвішчы. М., 1974, С.260). На іншых крыніцах, пад 1445 г. ўпамінаецца разанец Бунко на службе Вялікага князя Васіля II (С.Васялюскі. Даследаванні па гісторыі класа служылых землеўладальнікаў. М., 1969, С.310). З Буніных вядомы вучоныя, дзяржаўныя дзеячы, пісьменнікі, у т.л. і лаўрэат Нобелеўскай прэміі М.А.Бунін.

ПРОВІСНІ АРХІВІ ДЛЯ ЭНЦЫКЛАПЕДЫЧНАГА ДАВЕДНІКА
"ТАТАРЫ БЕЛАРУСІ, ЛІТВЫ І ПОЛЬШЫ"

АЗРАІЛ, анёл смерці, гл. Ізраіл

ДЖУМА (а-арабску йаум ал-джума - "дзень сходу"), пятніца, святы дзень, але не абавязкова нерабочы дзень тыдня ў мусульман. У гэты дзень усе мусульмане павінны збірацца ў мячэці для сумеснага удзелу ў малітве (салат ал-джума, намаз-і джума), якім папярэднічае азан. Далей ідзе малітва з двух ракатаў, хутба і яшчэ адна малітва з двух ракатаў.

Усёвышні загадвае ў сваім Кур'ане: "О вы, хто вернікі! Калі вас заклікаюць да малітвы ў дзень сходу, спячайцеся памінаць Аллага. Кіньце свае гандлёвыя справы, - для вас будзе так лепш. О, калі б вы толькі ведалі!" (сура 62 Аль Джума, аят 9).

Аллаг абавязваў мусульман у дзень джума збірацца усім разам у мячэці (беларускія татары нярэдка мячэць называюць джаміяй, а прыход (парафію) мусульман, якія наведваюць мусульмане на пятніцах і ў гадавыя святы - джаміятам), дзе незалежна ад свайго маёмаснага стану ці пасады ўсе мусульмане моляцца і слухаюць хутбу, бо кожны мусульманін роўны перад Аллагам.

Джума адыгрывае вялікую ролю ў сэнсе арганізацыі пастаяннага кантакту мусульман у грамадстве, бо гэта садзейнічае умацаванню братэрства ў адзінаверцаў.

Перад наведваннем мячэці вернікі густеюцца, апрачаюцца ў чыстае адзенне. Джума - добры дзень для раздачы садагі за душы памерлых.

ЗАЯНЧОЎСКІ Ананіяш (12.II.1903, Трокі - 6.4.1970, Італія, пахаваны ў Варшаве), выдатны польскі вучоны, усходазнавец (арыенталіст). Нарадзіўся ў караімскай сям'і. Бацька Аляксандр быў прававедам, маці - Эмілія з сям'і Вэзаковіч.

У 1925 г. Ананіяш скончыў гімназію імя Зыгмунта Аўгуста ў Вільні. Адукацыю атрымаў у Ягелонскім універсітэце ў Кракаве, дзе вывучаў філалогію краін мусульманскага ўсходу. Кандыдацкую дысертцыю абараніў як вынік даследавання "Імяных і часавых суфіксаў з заходне-караімскай мовы" (зьялома, што караінская мова належыць да ішорскай сям'і моў). Удасканаліваў свае веды ў

галі (не арыенталістыкі ў Берліне (1929 - 1930), Стамбула (1930 - 1931), Парыжы (1931). Працаваў асістэнтам на кафедры арыенталістыкі Ягелонскага універсітэта (1931 - 1932), старшым асістэнтам і лектарам турэцкай мовы ў новаўтвораным Арыентальным варшаўскім універсітэце ў 1932 годзе. Абараніў доктарскую дысэртацыю ў 1933 г. на гуманітарным факультэце Варшаўскага універсітэта па цюрксай, персідскай і арабскай мовах (праца - "Даследаванне анаталійска-турэцкага перакладу "Калілі і Дзімы"). Быў запрошаны на пасаду кіраўніка новаўтворанай у 1933 г. кафедры цюркалогіі як заступнік прафесара, у 1935 г. атрымаў званне надзвычайнага прафесара, ■ у 1946 г. - звычайнага прафесара. Кіраваў кафедрой цюркалогіі, а пасля рэарганізацыі ў 1969 г. - Інстытутам цюркалогіі і іраністыкі на працягу 37 гадоў аж да самай смерці. У час нямецкай акупацыі, калі універсітэт быў зачынены, быў чыноўнікам у статыстычным упраўленні (удзельнічаў у падпольным навучанні польскай моладзі). Пасля задушэння немцамі паўстання ў Варшаве ў верасні 1944 г. жыў у Кракаве. Увосень 1945 г. вярнуўся ў Варшаву каб пачаць працу ў адноўленым Інстытуце арыенталістыкі Варшаўскага універсітэта; у Інстытуце быў дырэктарам у 1946 - 1950 і зноў у 1957 - 1961 гадах. У 1946 - 1950 гадах кіраваў таксама Інстытутам арыентальнай філалогіі універсітэта ва Уроцлаве.

Быў членам Польскага арыенталістычнага таварыства з 1930 г., у 1948 - 1958 гадах старшынёй, а пасля ганаровым членам; быў членам Навуковага варшаўскага таварыства з 1936 г., членам-заснавальнікам Уроцлаўскага навуковага таварыства з 1946 г., членам Польскай Акадэміі Умелстваў з 1948 года. З часу заснавання Польскай Акадэміі Навук у 1952 г. быў абраны яе членам-карэспандэнтам, ■ у 1961 г. - правадзейны член.

Па яго ініцыятыве быў створаны ў 1963 г. Інстытут арыенталістыкі ПАН, якім А.Заянчкоўскі кіраваў увесь час існавання гэтай навуковай установы да 1969 года. Выконваў таксама функцыю старшыні Камітэта арыенталістыкі ПАН, пераўтворанага пазней у Камітэт арыентальных навук ПАН (да 1965 г.). Быў ганаровым членам Турэцкага лінгвістычнага таварыства да 1957 г., членам-карэспандэнтам Фіна-угорскай асацыяцыі з 1966 г. і членам Уральска-Алятайскай асацыяцыі.

А.Заянчкоўскі адыграў выдатную ролю як арганізатар выда-

велькага арыентальнага руху. У перыяд 1946 – 1948 быў галоўным рэдактарам "Каралмскай думкі", пераўтворанай у 1949 г. у "Ары-енталістычны агляд". Быў галоўным рэдактарам (1949 – 1952), а пасля (1953 – 1958) старшынёй Рэдакцыйнай рады гэтага першага польскага навукова-папулярнага часопіса, прысвечанага праблемам Усходу. З 1950 – сарадактар серыі "Працы арыентальнага камітэта ПАН", якая выходзіла пасля пад назвай "Працы арыенталістычнага Інстытута арыенталістыкі ПАН". Членам Польскага камітэта па справах ЮНЕСКА; старшыня з 1957 г. Польскай рабочай групы па справах праекта ЮНЕСКА "Усход – Запад".

А.Заянчкоўскі быў лектарам па Усходазнаучай школе, пераўтворанай у 1938 г. у Вышэйшую школу жывых моў Усходу ў Варшаве, у 1948 г. – 1950-у Студыю усходніх моў пры Інстытуце міжнародных спраў.

З 1947' да 1970 А.Заянчкоўскі выконваў абавязкі Старшыні Каралмскага рэлігійнага задзіночання.

Галоўныя напрамкі даследаванняў прафесара А.Заянчкоўскага наступныя: помнікі мовы, мовы і цюркскія народы Прыкарпамя і Прыкаспія; граматыка цюркскіх моў; арыентальныя, асабліва турэцкія уплывы на польскую мову і культуру; славянскія уплывы на кыпчацкую мову і пытанні мовы "Слова пра паход і гаравы"; гісторыя польскай арыенталістыкі; пашырэнне ведаў пра Усход у этнічных групах, якія пражывалі ў Польшчы; даследаваў уплыў персідскай мовы на турэцкую літаратуру.

У 1935 г. А.Заянчкоўскі ў "Татарскім штогодніку" апублікаваў артыкул "Турэцкія элементы на польскіх землях", у 1951 г. "Справаздачы Польскай Акадэміі Умельстваў", Т. 52, № 4 артыкул "Так знаны татарскі Хамаіл са збораў рукапісаў у Варшаве", дзе даецца кароткае апісанне рукапіснай кнігі, асабліваці пісьма, невялікія урывкі польскага і беларускага тэкстаў, аналіз мовы цюркскіх тэкстаў.

Поўная бібліяграфія А.Заянчкоўскага налічвае 335 публікацый.

ІЗРАІЛ. А з р а і л , імя анёла (ангела) смерці, аднаго з самых набліжаных да Аллага. У Кур"ане, у адным месцы згаданы безназоўны анёл смерці (сура 32 Аль Саджах, аят II (12). Скажы: "Анёл смерці, які павінен узяць душу вашу; затым да Уладыкі вашага вернецца". Паводле меркаванняў некаторых каментатараў Кур"ана, пра анёла смерці сказана ў Свяшчэнным Кур"ане яшчэ раз (сура 70 Анназіят, аяты I і 2 (2 і 3). У знак тых (анёлаў), хто з сілай вырывае (душы грэшных), і тых, хто з лагоднасцю ў праведнікаў яе вымае.

Згодна Кур"ану і Сунне, акрамя Ізраіла, ёсць яшчэ анёлы, якія дапамагаюць яму. Аб гэтым у Кур"ане сказана, што пасланцы Аллага гэтым займаюцца. "Ён паўнаўладны над сваімі рабамі; Ён пасылае ахоўнікаў ім, якія пры кожным і вас да той пары, пакуль не настане смерць: гэтыя пасланцы Нашы пільна назіраюць за імі і паслабленню яны ніякіх не чыняць" (сура 6 Аль Анам, аят 61). Акрамя гэтага Усявышні Аллаг пры неабходнасці можа паслаць анёла смерці і знішчыць цэлы горад бязбожных людзей, як гэта было зроблена з горадам, дзе жыў праведнік прарок Лут. Ізраіл і яго памочнікі могуць забіраць душы адначасова ў сотнях, нават тысяч месцаў з дапамогай сілы, якую дае ім Аллаг.

ІНГУШСКАЯ МОВА, мова Інгушоў, якія жывуць пераважна ў Інгушскай Рэспубліцы ў складзе Расійскай Федэрацыі.

Інгушская мова адносіцца да нахскай групы іберыйска-каўказскіх моў. Блізкая да чэчэнскай мовы. Карыстаюцца Інгушскай мовай паводле перапісу 1989 г. 238 тыс. чалавек. Літаратурная мова сфарміравалася на базе народна-размоўнай мовы Інгушоў, якія жылі на раўніне. Да 1920-х гадоў Інгушы карысталіся арабскай графікай, пазней лацінскай, з 1938 - кірыліцай. Мова адрозніваецца багаццем зычных (змычна-гартанная - глоталізаваныя, ларынгальныя, фарынгальныя) і галосных. Граматычная будова Інгушскай мовы характарызуецца наяўнасцю катэгорыі граматычных класаў, эргатыўнай канструкцыяй, адсутнасцю спражэння па асобах. Адрозніваюць шэсць граматычных класаў. Скланенне шматсклонавае. Дзеясловы змяняюцца па часе, ладзе, відзе, ліках і граматычных класах. У Інгушскай мове шмат лексічных запозычанняў з рускай і праз яе - з іншых моў, а таксама і арабскай, пірсідскай, цюркскіх і іншых моў.

ІНГУШЫ, г а л' г а і (саманазва), народ, асноўнае насельніцтва Інгускай Рэспублікі на Каўказе, у складзе Расійскай Федэрацыі. Паводле перапісу 1989 г. Інгушоў 238 тыс. чалавек, 69% іх жывуць у Інгущэі. Адносяцца да балкана-каўказскай расы аялікай еўрапеіднай расы. Размаўляюць на Інгускай мове, пашырана таксама руская мова. Вернікі - мусульмане-сунніты.

Разам з роднасьмі Ім чэчэнцамі Інгушы адносяцца да каўказа-насяльніцтва Паўночнага Каўказа. Першапачаткова жылі на пласкагор'і і ў гарах асобнымі абшчынамі: Джарахускае, Фелінскае (Кістынскае), Галгаеўскае (адсюль саманазва Інгушоў), Цорынскае і Мецкальскае. Перасяленне горных Інгушоў на раўніны пачалося ў 16 - 17 стагоддзях, асабліва інтэнсіўна з 19 ст. пасля далучэння Інгущэі да Расіі. Адным з першых пасяленняў Інгушоў на раўніне было сяленне Ангш у Тарскай даліне (адсюль назва).

У 1924 г. была ўтворана Інгуская аўтаномная вобласць у складзе РСФСР, у 1934 г. яна аб'ядналася з Чэчэнскай аўтаномнай вобласцю ў Чэчэна-Інгускую аўтаномную вобласць (у 1936 г. пераўтворана ў АССР; скасавана ў 1944 г., Інгушы незаконна выселены; у 1957 г. адноўлена, Інгушы вернуты на іх этнічную тэрыторыю).

Традыцыйны занятак Інгушоў, як у гарах, так і на раўніне, жывёлагадоўля (авечкі, каровы, буйвалы, коні), на раўніне - земляробства (галузная культура з 19 ст. - кукуруза). З хатніх рамёстваў развіта вытворчасць сукна. У цяперашні час галоўнымі культурамі ў земляробстве сталі садоўніцтва і вінаградарства. Пашыраны тонкарунная авечкагадоўля і мяса-малочная жывёлагадоўля. У прамысловасці галоўнае месца займаюць здабыча і перапрацоўка нафты.

Традыцыйныя пасяленні размяшчаны на стромкіх схілах гор ці на дне замкнутых пясін. Пашыраны тып жылля - трохпавярховы мураваны дом (ніжні паверх - месца для жывёлы, верхнія з ачагом для жылля і абароны). У сярэднявечных сяленнях побач з саклямі жылая, напалабарочная і абарончая вежы, замканыя комплексы і ахоўныя сены. На раўніне Інгушы будавалі вялікія сяленні, выцягнутыя садоўжэньні і дарогі. Тып жылля - хата-маценка, пазней доўгі саманны ці турлуны (з плятыя, абмазанага глінай) дом, у якім кожны пакой меў асобны выхад на тэрасу. Цяпер на расіненых вадзіх сяленні змяняюцца, з'яўляюцца аўліны з дамамі з рознымі аздабленнямі.

Традыцыйнае адзенне Інгшоу у асноўным падобнае з адзеннем суседніх народаў Паўночнага Каўказа (чэчэнцаў, асецінаў). Спецыфічны элемент мужчынскага касцюма – высокая папах, якая расшыраецца ўверх, чаркеска; жаночая – кашук з вушны. Пахлылы жанчыны надзяюць шырокія сукенкі, часам і шавары, маладыя найчасцей носяць гарадскую вопратку.

Традыцыйная ежа – у асноўным малочныя прадукты, мяса, стравы з мукі, садавіна.

Фальклор Інгшоу насычаны багатым гістарычным зместам; значнае месца займаюць міфалогія, нартаўскі эпас, казкі, легенды і паданні, песні – гераічныя, вясельныя, любоўныя, афарыстычныя жанры. Папулярныя музычныя інструменты – трохструнная горская скрыпка, ударныя; народны танец – парная лезгінка. Сфарміраваліся нацыянальная інтэлігенцыя і прафесійная культура.

КАХАНОЎСКІ Генадзь (6.1.1936, в.Дамашы ў Маладзечанскім раёне Менскай вобл. – 15.1.1994, пахаваны ў в.Насілава Маладзечанскага раёна), гісторык, краязнавец, літаратуразнавец, доктар гістарычных навук (1992).

Нарадзіўся ў сялянскай сям’і Аляксандра і Наталі (з Капуціх). Маці мала спадзявалася на сына, бо ён нарадзіўся з цяжкімі парушэннямі здарэнняў, асабліва з пераважэннем на левую руку. Г.Каханоўскі скончыў у 1952 г. Насілаўскую васьмігадовую школу, у 1955 Лебедзеўскую сярэднюю школу. Служыў у Савецкай Арміі (1955 – 1958): у 1958 г. паступіў на гісторыка-філалагічны факультэт Маскоўскага педінстытута (скончыў у 1963 г.). Працаваў настаўнікам у Ленкаўскай васьмігадовай школе Маладзечанскага раёна, у школах г.Маладзечна. З 1964 г. настаўніцкую работу сумяшчаў з працай у Менскім абласным краязнавым музеі (Маладзечна): з 1966 г. навуковы супрацоўнік, з 1968 г. старшы навуковы супрацоўнік, з 1969 г. намеснік дырэктара па навуковай рабоце, з 1978 г. – дырэктар музея. З 1982 г. старшы навуковы супрацоўнік Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору АН БССР. З 1991 г. загадчык аддзела ў нацыянальным навукова-асветным цэнтры імя Ф.Скарыны. Узнаскаваў Беларускае таварыства краязнаўцаў. Узнагароджаны медалём Ф.Скарыны.

Першыя публікацыі Г.Каханоўскага з’явіліся ў друку ў 1962 годзе. Захапленнем на ўсё жыццё для яго стала краязнаўства і

археалогія. Удзельнічаў у археалагічных экспедыцыях на Кавказе, у Крыме, на Беларусі. Краязнаўствам Беларусі ён зацікавіўся яшчэ ў школьныя гады. Падчас працы ў музеі сабраў значную колькасць рэдкіх выданняў і кніг. Некаторыя з гэтых матэрыялаў увайшлі ў манаграфію "Археалогія і гістарычнае краязнаўства Беларусі XVI – XIX ст." Г.Кахановскі аўтар літаратурна-краязнаўчых нарысаў пра Я.Купалу, М.Багдановіча, А.Гур'яновіча, Ф.Тяпчэўскага, М.Чарота, гісторыка-эканамічных нарысаў "Міладзежня", "Вілейка" і інш. Даследаваў развіццё гісторыка-літаратурнага працэсу 19 – пачатку 20 стагоддзяў, асобныя перыяды жыцця і дзейнасці вядомых беларускіх пісьменнікаў, уводзіў у навуковы ўжытак імёны малавядомых літаратараў. Многія з гэтых даследаванняў увайшлі ў кнігу гісторыка-літаратурных нарысаў "Адчынся, таямніца часу" (1984 г.). Выступаў у перыядычным друку па пытаннях музейнай справы, аховы помнікаў на Беларусі і інш.

Г.Кахановскі вельмі прыязна ставіўся да беларускіх татарар. Будучы вучнем малодшых класаў ён пазнаёміўся з настаўнікам Сцяпанам Александровічам, які стаў вядомым вучоным і літаратарам. У 1969 г. у газеце ЛІМ (6 жн.) Г.Кахановскі надрукаваў рэцэнзію на працу С.Александровіча "Па звыклых сюжэтах гісторыі". У квартальніку "Байрам" надрукаваны для артыкулы Г.Кахановскага: "Педагог і вучоны" (пра С.Александровіча), 1991 г., з 4; "У галіне арыенталістыкі" (пра даследчыка беларускіх татарар Антона Мухлінскага), 1992 г., з 1. Г.Кахановскі шмат арабіў для таго, каб захавашь помнік драўлянай архітэктуры татарар – Даубунішкаўскую мячэць.

КІТАБЫ, **А л ь – К і т а б ы** (Аль-Кітаб па-арабску адна з назваў Свяшчэннага Кур'ана), рэлігійная кнігі беларускіх татарар, напісаныя на беларускай мове арабскім пісьмом. Ствараліся з 16 ст. татарамі-мусульманамі, што пасяліліся ў Беларуска-Літоўскай дзяржаве ў 14 – 15 ст. і паступова забылі сваю родную мову.

Для захавання рэлігійны вымушаны былі перапісваць Кур'ан і іншыя кнігі Корану на беларускую мову (нарадзіліся вялікай дапамогай польскіх слоў), якіх ужо пры гэтым арабскі алфавіт з дапамогай арабскіх літар, якіх не змяшчалі арабскі. Змяст Кітабаў – апісанні мусульманскіх выданняў, назваў, азначэнняў з дэ-

цём прарока Мухаммеда (Мірадж - гіма прэ узнясення Мухаммеда на неба), маральна-этычныя навучанні для моладзі (гл. Пра шанаванне бацькі і маці, Пра шанаванне гасці, Пра шанаванне сірот, Пра шанаванне старых і вучоных, Пра шанаванне суседзяў), варажба па літарах Кур'ана, разгадка сноў, усходнія легенды, казкі, прыгодніцкія апавесці.

Акрамя Кітабаў, выдзяляюць Тафсіры (Кур'ан з падрадкавым каментарыем па-беларуску ці па-польску), Таджвіды (правілы чытання Кур'ана), Хамаілы (малітоўнікі).

У 16 - 17 ст. большая частка татараў не ведала сваёй мовы. Як сведчыць аўтар Рываге-і-татар-і Лех (гэта памятная запіска 1557 - 1558 гг. невядомага татарына турэцкаму султану Сулейману Пышлінаму пра татараў-перасяленцаў на Беларусь, Літве і Польшчы) родную мову у гэты час ведалі толькі тыя татары, якія перасяляліся значна пазней. Тым, хто ўжо не разумее па-татарску, прапановалася: "Калі хто па-татарску не умее, то па-руску нехай абракаецца (гаворыць)", - тэкст 1-й паловы 18 ст. Гэта акалічнасць вымусіла перакласці мусульманскую літаратуру на беларускую мову, захаваўшы знешняе афармленне (у т.л. пісьмо) без змен.

Рывучэнне кітабаў пачалося у 19 ст. Першаадкрывальнікам для навукі лічана прафесар Пенярбургскага універсітэта усходазнавец Антон Мухлі́нскі, які у працы "Даследаванне пра паходжанне і стан літоўскіх татар" (СПб., 1857) надрукаваў урывкі з Кітабаў і адзначыў, што "кожна было б стварыць з такіх кніг маленькую бібліятэчку". Пасля смерці вучонага (1877 г.) вывучэнне тэкстаў спынілася. Пра іх успомнілі толькі у пачатку 20 ст. і пазней (Іван Лушкавіч, Яхім Карскі, Ігнаці Крачкоўскі, Ян Станкевіч, Акінар Пырын, Галіна Александровіч-Мішкінене ды інш.).

Грунтоўна даследаваў тэксты Антон Антановіч. У кнізе "Беларускія тэксты, напісаныя арабскім пісьмом..." (1968 г.) ён разгледзеў 24 арыгінальныя тэксты (сярод іх Кітаб 16 ст. з Літоўскай Акадэміі навук (ЛАН-Р21-814), Кітаб 19 ст. з Вільнюскага універсітэта (ВУ - 391), Кітаб 1771 г. з Вільнюскага гісторыка-этнаграфічнага музея (ВЭМ - 35), Кітаб 1815 г. з Вільнюскага гісторыка-этнаграфічнага музея (ВЭМ - 10), Кітаб 1836 г. з Вільнюскага гісторыка-этнаграфічнага музея (ВЭМ - 28), Кітаб 1887 г. з Вільнюскага гісторыка-этнаграфічнага музея (ВЭМ - 39), Кітаб 1888 г. з Вільнюскага гісторыка-этнаграфічнага музея (ВЭМ - 13).

Кітаб І7 ст. з бібліятэкі Казанскага ўніверсітэта (KV - I445).
А.Антановіч даў падрабязную моўную характарыстыку, выказаўся пра месца і час узнікнення кожнага з названых Кітабаў, разгледзеў графіку, дастасаваную титарамі да беларускай фанетыкі, прывеў транслітараваныя урывкі. (Мову Кітабаў даследаваў і абараніў кандыдацкую дысертцыю філолаг Віктар Несіяровіч - заўвага рэд.).

Кітабы напісаны і чытаюцца справа налева, тэкст пачынаецца там, дзе ў славянскіх кнігах заканчваецца. Колькасць старонак неаднолькавая ў кожным Кітабе - ад 70 - 300 (паўкітаб) да 1000. Рядок суцэльны, няма падзелу на словы, няма вялікай літары і знікаў прыпынку. Перанос слоў падпарадкоўваецца аднаму правілу: кожны наступны радок павінен быць роўны з папярэднім. Новы твор (раздзел) пачынаецца словам бэб (раздзел, пачатак новага зместу) ці хікыбет (аповесць, апавяданне).

Іншы раз гэтых слоў няма, тады на паях выпісваюцца першапачатковыя словы (першы сказ), якія таксама паказваюць на пачатак новага зместу.

Мова Кітабаў адрозніваецца ад мовы старадаўніх беларускіх пісьмовых помнікаў, яна блізкая да беларускай народнай мовы. У тэкстах адлюстроўвалася беларуская лексіка (спрэчка, заранак, прысмакі, згода, гадаваць), фразеалогія (як вокам мігнуць, як слова сказаць, на свет пусціць, на ногаць, шлюб браць), беларускі сінтаксіс (пайшоў па прароцкую думу, дзякаваць таварышу). З дапамогай арабскай графікі, дастасаванай да беларускай фанетыкі, больш дакладна, у параўнанні з пісьмовымі помнікамі, напісанымі кірыліцай, перадаюцца некаторыя гукавыя асаблівасці беларускай мовы, у першую чаргу дзеканне і цэканне, разнастайныя асіміляцыйныя змяненні, паколькі ў арабскай графіцы былі розныя літары для абазначэння парных гукаў, напрыклад, ш - ś, з - з', д - дз, т - ц; на сьвече, зь вечара, зьнік, вярнасьць, дзверы. Вось некалькі транслітараваных урывкаў з Кітабаў: Салеіман казаў сабе палац высокі збудоваць(ь) і ... алі рыба адна морам плыве і стала ... рэкла: Господару Салеімане ... пан Бог казаў мне ў (ц)ебе Кесь(ц)і (тэкст І7 ст.). Потым йешчэ верота адчынілісе ... што гэтыя на сьвече чынілі? Ангел рэ: Малако свайё предавалі. У зіх усіх свае дзеці былі, свайё пакінуушы, чужыя мам-

100

чыл! (тэкст ІВ ст.). Што прас сон пабачыш. Калі сонца у натуху бачыць, гультаюм будзе. Калі езьдзіць на караблі, абярнецца, гасць будзе (тэкст І9 ст.).

У Кітабах выкарыстоўваюцца ўсходнія словы, што абазначалі разнастайныя мусульманскія рытуалы: селям (салам) – мусульманскае прывітанне у фразеалагізме даць селям; васійят (весійят) – духоўны запавет, джаназе – малітва на могілках і інш. Пераважная большасць такіх слоў уключаецца ў сістэмныя адносіны (назоўнікі скланяюцца, дзеясловы спрагаюцца). Нямала ўсходніх слоў атрымліваюць пад уплывам беларускай мовы іншыя формы. Слова дуа – малітва, просьба, заклік – прыняло памяншальна-ласкавую форму дуэйка. Арабскае слова кяфір – нявернік – дало вытворнае кяфіры, кяфірскі, кяфіране. Як лічаць арабісты, напрыклад У.П.Дэвідчык, такія словы не маглі перакладацца. Яны інтэрнацыянальныя ў мусульман, бо маюць больш чым канкрэтнае значэнне – прызнанне веры ў адзінага Бога. Выкарыстанне гэтых слоў рытуальнае. Такія словы хоць і адчулі уплыў беларускай мовы, але ў беларускую мову трапіць не маглі, бо Кітабы не маглі быць перадачыкам! слоў у народна-дыялектную мову беларусаў па той прычыне, што пісьменства мела замкнёны характар, беларусы не разумелі яго і не маглі, паводле мусульманскіх канонаў, быць дэпушчаны да яго*.

Вывучэнне Кітабаў дае каштоўны матэрыял для філалагаў, этнографав, фалькларыстаў, гісторыкаў, ісламістаў, цэрколагаў, арабістаў. Кітабы зберагаюцца ў бібліятэках, знаходзяцца ў нарыстанні вернікаў. Кожны Кітаб прадстаўляе вялікую цікавасць для навукі.

КУФР – нявер'е: непрызнанне Ісламу ці адыход ад яго нормав. У разрад куфру ўключаюцца сур'ёзныя праступкі і злачынствы: мнагабожжа, адмова ад малітвы, нешлюбныя адносіны з жанчынай, самагубства, п'янства, азартныя гульні і г.д. Куфрам лічыцца таксама, калі "аучоны" (алім), карыстаючыся сваім аўтарытэтам, павядае вернікаў па няправільнаму шляху.

* Паводле мусульманскай веры Кур'ан, Кітаб, Хамаіл можна браць у рукі толькі пасля таго, як выканаеш абдэс – рытуальнае мыццё рук і змовіш адпаведную дуа – малітву.

У Кур'ане ёсць 109-я сура, якая названа Кафіруна. У Аль-Мі-табах беларускіх татаруаў трапляецца слова кафір, кяфір, што азначае бязбожнік, які груба паручае абавязковыя для мусульма-ніна нормы паводзін.

МАХДЗІ, Аль-Махдзі (кіруемы Аллагам), паводле Хадзісаў пе-рад канцом свету будзе хадіф, які будзе правіць справядліва. Ён нашчадак Фатымы – дачкі Мухаммеда. Яго імя будзе як імя Прарока, а імя яго бацькі – як імя бацькі Прарока. Ён пашырыць справядлі-васць там, дзе было зло і несправядлівасць да яго. У хадзісах пра махдзі сказана: "Ён вельмі прыгожы, на яго правай шчаце чор-ная плямка, арліны нос, выгнутыя бровы, колер скуры арабскі, чарнавокі, з густой барадой, яму сорак гадоў, ён – пакорны Аллагу. У Евангеллі ўпамінаецца ён (махдзі) і называецца Вер-ны, Справядлівы. Аллаг падтрымае махдзі, пакуль ён не пераможа злых ворагаў, у канцы барацьбы ён выбярае Іерусалім як цэнтр, ку-ды накіруюцца многія людзі, што далучацца да яго, а пасля гэтага паявіцца антыхрыст, і пачнуцца зноў бойкі, пасля чаго сыйдзе з неба Іса (Іісус), каб астанавіць антыхрыста і знішчыць яго з дапамогай Аллага. Махдзі будзе кіраваць на зямлі сем, восем ці дзевяць гадоў.

На жаль, у гісторыі былі выпадкі, калі некаторыя абвяшчалі сябе махдзі, аб якім гаварыў Прарок, але яны абманвалі людзей, бо іх справы сведчылі зусім іншае. Напрыклад, заснавальнік ды-настыі Фатымідаў Убайдаллах аль-Махдзі (909 – 934), заснаваль-нік дынастыі Альмахадаў Мухаммед бен Тумарт (1121 – 1128). Але былі і такія правіцелі, якія далі добры прыклад людзям, таму іх называлі махдзі, хоць яны не абвяшчалі, што з'яўляюцца сапраўды махдзі, аб якім гаварылася ў хадзісах.

МАХДЗІ Мухаммед Ахмад (1844, на востраве Лабэб на Ніле на поўначы Судана – 1885, Амдурман), стваральнік і кіраўнік палі-тычна-рэлігійнага руху ў Судане. Паходзіў з роду Кунуз, які на-лежыў да арабізаванага нубійскага племя Бербер. Яго бацька май-страваў драўляныя судны для плавання па Ніле. Ва ўзросце 18 га-доў стаў вучнем шэйха суфіцкай секты Мухамеда Парыфа. Пад яго кіраўніцтвам сам атрымаў званне шэйха. Пасля гэтага знахо-джэння ў Хартуме Махдзі перасяліўся на вострава Абба на Бялым Ні-
100

ле, сабрау вакол сябе вучняў. Крытыкучы зложыванні егіпецка-турэцкай адміністрацыі Махдзі прыдбаў шматлікіх прыхільнікаў з розных слаёў грамадства. Дзейнасць махдзі хутка прывяла да утварэння моцнай, арганізаванай апазіцыі турэцка-егіпецкім уладам. У 1881 г. абвясціў сябе махдзі і з гэтай пары атрымаў вядомасць пад гэтым імем. Стаўшы на чале сваіх прыхільнікаў, якія называліся махдзія (махдзісты), абвясціў сваяцэнную вайну (джыхад) супроць зла і зложыванняў чыноўнікаў, за сапрадную роўнасць усіх вернікаў, за адмену усялякіх падаткаў. Ён імкнуўся вызваліць Судан ад улады чужынцаў — егіпцін, туркаў і англічан. Прапагандаваў таксама рэлігійныя рэформы: вяртанне да Ісламу, які заснаваны выключна на Свяшчэнным Кур'ане. Да сімвала веры, які кожны мусульманін па некалькі разоў у дзень паўтарае: "Няма боства акрамя Аллага, а Мухаммед Яго пасланнік", махдзісты сталі дадаваць фразу "Мухамед Аль-Махдзі — наследнік пасланніка Аллага".

Новая адміністрацыя, якую увёў Махдзі, складалася з вайскоўцаў, быў утвораны Савет спраўдлівых (меджліс аль-умана), агульная казна усіх вернікаў, так званыя байт аль-маль. Махдзі адмаўляўся ад перамоваў, з якімі звяртаўся да яго егіпецкі ўрад, які ў гэты час займаўся задуманнем паўстання Арабіі Памы. Супроць Махдзі было праведзена некалькі вясных экспедыцый, з якіх найбольшая была пад камандаваннем англічаніна Хікс Пашы, які меў больш за 10 тыс. салдат. Гэта экспедыцыя была ўшчэнт разбіта ў 1883 г. У 1884 г. Махдзі адкінуў мірную прапанову англіскага генерала, які быў на егіпецкай службе. Махдзі загадаў зрабіць аблогу Хартума і пасля працяглай аблогі горад быў узяты махдзістамі. Генерал Гордан быў забіты ў палацы губернатара Судана. Незадўга пасля гэтай перамогі, у 1885 г., Махдзі памёр (марнуецца ад тыфу). Яго намеснікам стаў Абдаллаг Ібн Мухаммед ат-Тавіль. Правіў ён Суданам на працягу 13 гадоў да вялікай бітвы пад Амдурманам, калі ў 1898 г. англійская экспедыцыя пад кіраваннем генерала Кішнера з кулямётаў расстрэляла некалькі тысяч суданцаў.

Махдзі — агульнаацэнены герой шматлікіх арабскіх і заходнеўрапейскіх апавесцяў (Пётрык Сянкевіч ставіўся да Махдзі адмоўна). Арабы лічаць яго пераем-вызваліцелем; існуе апісанне жыцця (сі-

ра) і легендарних спрау Махдзі. Рух махдзістатъ быу не толькы релігійным, але і рэвалюцыйным уздымам насельніцтва Судана супроць каланіяльнай экспансіі заходніх дзяржаў на тэрыторыі арабскіх краін.

Ной, пасланнік Аллага, гл. Нут.

Нут, Н у х , прарок і пасланнік Аллага, у Бібліі на рускай мове называецца Н о й , на польскай мове - Н о э. У Кур"ане называецца як настаўнік ("І паслаў Мы Нуте да народа яго, і сказаў ён: "Сапрауды прыйшоў я да вас, каб толькі перасцерагчы вас. Каб не пакланяліся вы нікому, акрамя Аллага. Сапрауды, баўся я што будзе для вас пакаранне і горкі дзень" (II сура Гуд, аят 26 і 27 (25 і 26)). Ён (Нут) ім сказаў: "О мой народ! Я - настаўнік ваш, які з яснай місіяй да вас пасланы..." (сура 71 - Нут, аят 2 (3)). У Кур"ане Нут названы таксама "удзячным рабом" (сура 17 - Бяні Ізраіль, аят 4 (3)) "О сыны тых, каго Мы насілі ў Каучэгу з Нутам. Сапрауды, быў ён удзячным рабом"), "верным пасланнікам" Аллага (сура 26 - Ашўара, аят 108 (107)) "Сапрауды, я Пасланнік для вас, верны паслаўшаму мяне"). Згодна з Кур"анам, Нут быў пасланы Аллагам да бязбожных людзей, якія не жадалі слухаць яго прапаведзі (сура 71 - Нут). Аллаг загадаў Нуту будаваць Каучэг, пасля "закіпела печка" (сура 11 - Гуд, аят 43 (42)) "І ён паплыў з імі па хвалях, як горы. І Нут звярнуўся да сына свайго (Канана), які трымаўся ў старане, "О сын мой, узыйдзі на Каучэг з намі і не заставайся ■ нявернымі"; сура 23 - Аль Мумі-нун, аят 28 (27)) "Таму абвясцілі Мы яму: "Збудуй Каучэг пад Нашым наглядом і згодна з Нашым абвясчэннем. І халі прыйдзе наказ Наш, і паверхня зямлі будзе заліта вадой, вазымі ў Каучэг кожнага віду па пары, самца і самку, і сямейства тваё, акрамя тых, супроць каторых ужо было сказана слова. І не звяртайся да мяне адносна тых, якія чынілі зло, бо будуць яны утоплены". Патоп паглынуў усіх няверных, разам з жонкай Нута і яго сынам (сура 66 - Аттасрым, аят 11 (10)). Каучэг прыйшаў да гары ал-Джудзі (сура 11 - Гуд, аят 28 - 52 (27 - 51)); сура 26 - Аль Шуара, аят 106 - 123 (105 - 122)).

У Кур"ане можна знаць паралелізм гісторыі Нута з гісторыяй Махамеда. Падобныя іх місіі (сура 42 - Ашўара, аят 12 (11)). Са- 104

словамі Нуга пераклікаюцца словы «суры 10 - Нуус, аяты 73 - 75 (72 - 74); а ворагі Нуга ўжывалі тыя ж словы і аргументы, што і ворагі Мухаммеда (сура 23 - Аль Муміну, аяты 25 - 26 (24 - 25); сура 54 - Аль Камар, аят 10 (9). Ёсць таксама паралелі гісторыі Нуга з гісторыяй Мусы і Ібрагіма.

Вядомы шматлікія паслякуранічныя сказанні пра Нуга.

СІНІЯ ВОДЫ. Б і т в а к а л я С і н і х В о д І362. Адбылася паміж войскамі Вялікага Княства Літоўскага (ВКЛ) і аб'яднаным войскам Крымскай, Перакопскай і Ямбалускай ордаў на р.Сінюха (Сінія Воды; левы прыток Пауд. Буга). Гэта бітва была галоўнай падзеяй у наступленні ВКЛ на падпарадкавання татарам землі паўднёва-заходняй Русі. У І362 г. вялікі князь ВКЛ Альгерд, выкарыстаўшы палягнішце адносінаў з Каралеўствам Польскім і крыжамі, выступіў супраць ардынскага панавання ў міжрэччы Дняпра і Дуная. Войска было сабраная на Беларусі і значна папоўнена апалчэнцамі з Валыні і Кіеўшчыны. Восенню Альгерд з войскам рушыў з Кіева на заходняе Падолле. Войска татараў, якое ўзначалілі князі Кутлубуг, Качубей (Качыбей, Хачыбей) і Дамітр - "отчычы і дзедзічы Падольскай зямлі", дзейнічалі на 3 палкі. Альгерд паставіў "шэсць палкоў" у лінію глыбокай абароны ў некалькі радоў, што не давала магчымасці варожай конніцы зайсці ў тыл. Татарскае войска вымушана было распачаць фронтальны бой. Лёгка адбіўшы націск татараў, войскі Альгерда нанеслі удары ў цэнтр фронту і па флангах. Пасля нядоўгага бою супраціўленне татараў было зламана, яны ратаваліся ўцёкамі. У час пагоні быў захоплены абыз ардынцаў.

Удзел у бітве браў князь Альгерд. Асабліва вылучыліся ратнікі з Навагародка, якімі камандавалі Нарытэвічы. Пасля бітвы рэшткі татарскай конніцы падаліся на Дунай і далей у Дабруджу, а князь Альгерд пайшоў углыб іх уладанняў да вусця Дняпра і Пауд. Буга. У выніку гэтай перамогі падудадныя татарам землі зменшыліся. ВКЛ пашырыла сваю тэрыторыю да вусця Дняпра і Днястра, замацавала ў сваім складзе Чарнігава-Северскія землі, Падолле, Валынскае і Кіеўскае княствы. Пачалося вызваленне ўсходнеславянскіх зямель ад ардынскага панавання.

ЦЮРКСКІЯ МОВЫ. Да цюркскіх моу адносіцца моуная сям"я з шырокім географічным распаўсюджаннем ад Прычарнамор"я і Каўказа да Сярэдняй Азіі і Усходняй Сібіры з агульнай колькасцю носьбітаў амаль 110 млн. Носьбіты гэтых моу добра разумеюць адзін аднаго без перакладу, што сведчыць аб познім распадзе працюрк-скай мовы. Існуюць розныя гіпотэзы пра яе паходжанне. У адпаведнасці з алтайскай гіпотэзай цюркскія мовы аб"ядноўваюцца з тунгуса-маньчжурскімі і менгольскімі ў адну групу роднасных моу. Паводле некаторых даных, да гэтай групы адносяцца таксама карайская і японская мовы. Урала-алтайская гіпотэза, апрача вышэй пералічаных алтайскіх моу, адносіць сюды і уральскія (фіна-угорскія і самадзейскія) мовы. Фармальнае і семантычнае падабенства гэтых моу разглядаецца як паказчык іх генетычнай тоеснасці, інакш кажучы, сцвярджаецца, што яны ўзніклі не ў выніку кантактаў, а праз распад агульнай прамовы. Правільнасць гэтых разважанняў залежыць ад надзейнасці метадаў сучаснага параўнальна-гістарычнага мовазнаўства. Найбольш вялікая з сучасных цюркскіх моу турэцкая мова (больш за 45 млн. носьбітаў) лакалізуецца на тэрыторыі Малой Азіі і на сумежных з ёй тэрыторыях. На паўночна-усходняй яе частцы вылучаецца дыялект, блізкі да азербайджанскай мовы. Астатнія цюркскія мовы займаюць тэрыторыю, якая падзяляецца на 5 арэалаў: заходні, каўказскі, волжска-уральскі, сярэдне-азіяцкі і сібірскі. Заходні арэал уключае беларускіх і літоўскіх татар, караімаў, крымскіх татар, гагаўзаў і туркаў. Гістарычна ён склаўся з кыпчакоў (насельніцтва Крымскага ханства) і агузаў (насельнікі Асманскай імперыі). Да іх таксама адносяцца відомыя сваімі нападамі на Кіеў печанегі, якія рана асіміляваліся з іншымі народамі, і полашын. Палавецкая мова захавалася ў помніках, сярод якіх вядомы "Кодэкс Куманікус" (13 ст.). Яе называлі ў мусульманскіх крыніцах кыпчацкай, у еўрапейскіх - куманскай, у старажытнарускіх - палавецкай.

Беларускія і літоўскія татары, літоўскія караімы - выхадцы з Крыма. У іх мове шэраг агульных рыс, што ўзніклі пад уплывам славянскага асяроддзя. Напрыклад, беларускія татары зліліся з мясцовым насельніцтвам і пакінулі помнікі не толькі на татарскай мове, але і на беларускай, пісаныя арабскімі літарамі (гл. Кітаб).

Крымскія татары, якія пасля сталінскіх рэпрэсій 1944 г. жы-

лі у вигнанні у Казахстані і Узбекистані, зараз вяртаюцца у Крым (тут іх ужо больш за 200 тыс.). Невялікая група цюркамоўнага насельніцтва заходняга арэала – гэта гагаўзы, якія жывуць у паўднёвай частцы Малдовы (больш за 150 тыс.).

Другі арэал цюркскіх моў – Каўказ і Дагестан. Найбольшую колькасць іх носьбітаў складаюць азербайджанцы. Агульная іх колькасць дасягае 15 млн. (галоўным чынам у іранскім Азербайджане і 5 млн. у Рэспубліцы Азербайджан). Да цюркскіх моў Дагестана адносяцца кумыкская і карачаева-балкарская (кожная з іх мае каля 200 тыс. носьбітаў).

Трэці арэал цюркскіх моў – Паволжа і Урал. Тут з іх найбольш шматлікія чувашы, татары і башкіры. Носьбітамі чувашскай мовы (больш як 1,5 млн.) – нашчадкі старажытных волжскіх булгар (многія вучоныя сцвярджаюць, што нашчадкамі булгар з'яўляюцца казанскія татары – заўвага рэд.). Найбольшы цюркамоўны народ у гэтым арэале – татары (казанскія татары). Агульная іх колькасць каля 6 млн. Татарская і башкірская (больш за 1 млн. носьбітаў) мовы ўзыходзяць да кыпчацкай з моцным уплывам булгарскай.

Чацвёрты арэал – гэта мовы Сярэдняй Азіі і Казахстана. Этнаграфічна носьбіты гэтых моў маюць рознае паходжанне: узбекі і уйгуры адносяцца да карлукскай групы, казахі, кіргызы і каракалпакі – да кыпчацкай, туркмены – да агузскай. Тут назіраецца і моцны уплыў старажытнаіранскіх моў. Найбольш шматлікія народы цюркскіх народаў узбекі (больш за 14 млн.), казахі (каля 8 млн.), уйгуры (больш за 6 млн., пераважна у Сіньцзян-Уйгурскім аўтаномным раёне Кітая). Кіргызы і туркмены маюць каля 1 млн. носьбітаў (кожная нацыя). Да старажытнауйгурскай і старажытнаагузскай моў адносяцца мова архона-енісейскіх надпісаў (7 – 8 ст. н.э.). Пяты арэал – гэта мовы Сібіры, моўную частку якіх складаюць якуцкая і далганская. Яны ўзыходзяць да старажытнауйгурскай мовы з моцным уплывам тунгускай і мангольскай моў. Агульная колькасць якутамоўных насельнікау каля 300 тыс. Амаль тое самае можна сказаць і пра носьбітаў тувінскай мовы (больш за 100 тыс.), продкі якіх змяшаліся з самадзейскімі і мангольскімі плямёнамі. Невялікія па колькасці хакасы (каля 60 тыс.) звязаны паходжаннем з кетамі, самадзейцамі і іншымі палеасібірскімі народамі.

Асноўныя арэалы рассялення носьбітаў цюркскіх моў узніклі пасля мангольскага наважсця (13 – 14 ст. н.э.). З тыпалагічнага

пункту погляду шоркскія мовы адносяцца да агульнатыпных, г.зн. ім характэрна сістэма словаутваральных і словазмяшчальных аднафункцыянальных афіксаў. З агулінацыйнай генетычна звязаны сінгарманізм, або т.эв. гармонія галосных. Гэта значыць, усе склады слова маюць або галосныя пераедняга рада (э, і), або задняга (а, у). Склад трохсастаўны: зычны-галосны-зычны. Двухсастаўныя склады паходзяць ад трохсастаўных, які ўзніклі ў выніку выпадзення першага зычнага. Сістэма галосных фанем фактычна зводзіцца да галоснага трыгука, які падзяляе склады, і тамбр якога залежыць ад структуры слова (перадні або задні рад), структуры першага каранёвага склада (настнасць або адсутнасць лабілізацыі), зычнага, які ўплывае на наступны галосны (верхні або ніжні пад"ём).

Для вельмі багатай сістэмы зычных характэрны палетальны рад. Ён узнік на аснове пераедняязычных мяккіх. Задняязычныя мяккія засталіся без змен.

Марфалагія шоркскіх мов вызначаецца афіксамі, якія выконваюць функцыі 5 склонаў: родны - (и)н, вінавальны - (и)н, накіроўвальны - (г)а, мясцовы - да та, зыходны - даг (назоўны склон не мае асобнага афікса). Множны лік маркіруецца афіксам - лар. Наступныя афіксы маркіруюць 6 асоб (адзіночнага і множнага ліку): 1 - ман; 2 - сан; 3 - нулявы; 4 - быз; 5 - ыныз; 6 - нуллы або форма, якая супадае з афіксам множнага ліку - лар.

Марфалагічная структура слова паказвае, што найбольш блізкае да кораня становішча займаюць афіксы словаутварэння, найбольш далёкае - афіксы словазмянення.

Для сінтаксісу словазлучэння характэрны тая званы ізафет, г.зн. спалучэнне 2 назоўнікаў без марфалагічных афіксаў, з якіх 1-ы з'яўляецца азначэннем 2-га: азербайджанскае дэмір ол - "чыгунка" (літаральна "жалезная дарога"). Сінтаксічная сувязь можа ускладняцца марфалагічнай, калі назоўнік, які азначаецца, мае афікс прыналежнасці 3-й асобы, або апрача гэтага, само азначэнне мае афікс склону.

Лексічны фонд шоркскіх мов мае агульную частку з алтайскімі мовамі. Але ў працэсе імпамонных кантактаў у шоркскія мовы пранікла лямат слоў з санскрыту, старажытнаіранскіх мов, кітайскай мовы (праз мангольскую і маньчжурскую). У II - IV ст. у сувязі з прыняццем ісламу ў шоркскія мовы пранікла арабская і персідская

лексіка (казанськія татари прийняли мусульманську веру у 922 г. - заувага ред.).

Цюркізми пранікалі у беларускую мову у розныя гістарычныя перыяды нераўнамерна. Гэта пераважна назвы асоб паводле адміністрацыйных пасадаў, роду заняткаў, веравизнання, фізічных і духоўных якасцей (аксакал, арап, атаман, гайдамак, дыгліт, казак, чабан), назвы адзення, абутку і матэрыялаў для іх вырабу (атлас, каракуль, сарафан, халат) і інш.

Кожны беларус разумее не меней як 2 тыс. цюркскіх слоў.

Гл. таксама артыкулы пра мовы: азербайджанскую, алтайскую, балкарскую, башкірскую, гагаўскую, далганскую, казахскую, караймскую, каракалпакскую, карачаеўскую, кашкайскую, крымскататарскую, кумыкскую, кыргызскую, нагайскую, саларскую, тафаларскую, тувінскую (уранхайскую), туркменскую, турэцкую, узбекскую, уйгурскую, хакаскую, чувашскую, шахсёвенскую, шорскую, якуцкую, а таксама цюркскіх народаў Ірана мовы.

ЧЭЧЭНСКАЯ МОВА, мова чэчэнцаў. Пашырана у Чэчэнскай Рэспубліцы і у Хасаўуртаўскім раёне Дагестана. Размаўляюць на чэчэнскай мове 975 тыс. чалавек (перапіс 1989 г.). Мова належыць да нахскай групы іберыйска-каўказскіх моў. Найбольш блізкая да чэчэнскай мовы - Інгудская мова. Вылучаюцца дыялекты: жыхароў раўнін (пласкагор'яў), акінскі, чэберлоўскі, мелхінскі, ітумкалінскі, кістынскі, галанчоўскі. Фанетычныя асаблівасці: багаты вакалізм (дыфтонгі, доўгія і ўмялаўтаваныя галосныя); ёсць абруптыўныя і фарынгальныя зычныя. Марфалагічныя асаблівасці: наяўнасць шасці імённых класаў; скланенне аднатыпнае, адрозніваюцца асноўныя і мясцовыя склоны. Катэгорыі дзеяслова: клас, лік, час, лад, від. Віды супроцьпастаўлены ўнутранай флексіяй (лалла - прагнасць; ліелла - ганяць). Сістэма лічэння двеціацірычная. Сінтаксіс простага сказа адрозніваецца разнастайнасцю канструкцый. Пісьмо было на аснове арабскай графікі, з 1927 - лацінскай, з 1938 на кірыліцы.

ЧЭЧЭНЦЫ, н о х ч ы й (саманазва), народ, асноўнае насельніцтва Чачэнскай Рэспублікі на Каўказе. Паводле перапісу 1989 г. у СССР жыло 975 тыс. чачэнцаў і каля 5 тыс. у Іарданіі. Каля 750 тыс. чачэнцаў жыве ў Чачэнскай Рэспубліцы, каля 50 тыс. чачэнцаў у Хасаўжуртарскім раёне Дагестана.

Чачэнцы належыць да каўкасконскага варыянта балкана-каўказскай расы вялікай еўрапеоіднай расы. Раздзіляюць на чачэнскай мове, палірыана руская мова. Вернікі - мусульмане-сунніты.

Разам з роднасьмі імі інгушамі адносяцца да карэннага насельніцтва Паўночнага Каўказа. Вылучаюцца некалькі дыялектаў.

Чачэнцы упамінаюцца ў армянскіх крыніцах 7 ст. пад імем нахчамациян. Паводле месца жыхарства надзяліліся на Вялікую і Малыю Чачню. У 1859 г. пасля шматгадовай вайны чачэнскага народа з царскімі войскамі Чачня была далучана да Расіі. У 1922 г. была ўтворана Чачэнская аўтаномная вобласць у складзе РСФСР, у 1934 г. аб'яднана з Інгушскай аўтаномнай вобласцю ў Чачэна-Інгушскую аўтаномную вобласць (з 1936 г. АССР, скасавана ў 1944 г., калі чачэнцы працівапраўна выселены; адноўлена ў 1957 г., чачэнцы вярнуліся на сваю родную зямлю).

Традыцыйны занятак на раўніне - земляробства (вырошчваюць кукурузу, пшаніцу, ячмень, проса), развядзенне буйной рагатай жывёлы; у гарах - адгонная жывёлагадоўля і тэраснае земляробства. З хатніх промыслаў былі развіты вытворчасць армякоў-бурак, скураныя вырабы, ганчарства, выраб зброі, швейная справа, апрацоўка дрэва і камяню, горная справа. У 20-м ст. сталі вырошчваць сланечнік, рыс, цукровыя буракі. Павялічыліся плошчы пад сады, гародніну, бахавыя культуры і інш. Ёсць нафтаперапрацоўка і нафтахімічная, хімічная, металаапрацоўчая, лёгкая і харчовая прамісловасць.

Традыцыйныя пасяленні на раўніне былі даволі вялікія, выцягнутыя уздоўж рэк і дарог (дамы ў асноўным саманна-глінабітныя або тупічковыя (плятень, абмазаны глінай)). Горныя сяленні будаваліся з каменю ў дзве паверхі (ніжні паверх - месца для свайскай жывёлы), сакай. Многія аулы мелі хаты і абарончыя вежы ў 3 - 5 паверхаў. Сучасныя дамы ў асноўным квадратныя ў плане, часам заагаваныя традыцыйную планіроўку - размяшчэнне пакояў у адну лінію з асобнымі выходамі ў калідор, які ідзе зверху ўніз.

Нацыянальнае мужчынскае адзенне: чаркеска, бешмет, шаравары, у непаладзь - бурка і башлык. Абутак з сырмацнай скуры. Галавы убор - папах, круглая шапка, летам - лямцавы капялюш, цюбцяйка. Жанчыны насілі доўгія сукенкі чырвонага, жоўтага, зялёнага або сіняга колеру, шаравары, зімой - бешмет. Галавы убор - шарсцяная ці шаўковая хустка, абутак - чувякі, боты, туфлі. Нацыянальны касцюм ці яго элементы захаваліся ў асноўным у пакалых людзей.

Традыцыйная ежа - стравы з пшанічнай і кукурузнай мукі: клёцкі, розныя супы, кашы; хлеб пяклі ў выглядзе праснакоу. Мяса ужывалі галоўным чынам зімой, малочныя прадукты - летам. Папыраны малочныя стравы - твораг са смятанай і твораг з распушчаным маслам.

Сістэма роднасці арабскага тыпу. Формы фальклору разнастайныя - паданні, легенды, казкі, песні; значнае месца займаюць нартаўскі эпас - сказанні пра герояў-волатаў. Старадаўнія традыцыі мае музыкалае і танцавальнае мастацтва. Найбольш папыраныя музычныя інструменты; чондырк (род двухструннай скрыпкі), дэчкпандар (від горскай балазайкі), зурна, бубен, барабан.

Цікава ведаць

Г а р ш и н ы . Ад мурзы Гаршы або Горшы, які вняхаў з Арды пры Іване III (1462 — 1505). У 17 — 19 стст. змярнелы дваранскі род, прадстаўніком якога быў славыты рускі пісьменнік Гаршын Усевалад Міхайлавіч (1855 — 1888). (Рускі бібліяграфічны слоўнік, IV, С. 246 — 258). Пра цюркскае паходжанне прадкаў сведчыць прозвішча Гаршын, якое паходзіць ад цюркска-персідскага **г а р ш а , к у р ш а** — "бяспрашны правіцель, герой " (А.Гафурэў. Імя і гісторыя. М., 1987, С.158).

КРЫМСКАТАТАРСКА-БЕЛАРУСКІ СЛОВАЊІК

1500 слоў і словазлучэнняў ад дзядзькі Ісмаіла Меметава

Крымскататарскае слова

Беларускае слова

А

а
а-а
абонент
абонент джаван бермей
ава
август
авджы
автобус
автомат
автомат-телефон
автоматлаштырув
автомобиль
авуз
агъа
агъа-къардашлар
агъламакъ
агънызыны ачыныыз
агъыр
агъыраакълы
агъыр вазияет
агъырмакъ, агъырув
агъыр чеки, агъыр юк
ад
адам
адамлар
адаштыгъызымы?
адаттен тыш
аджеле

аджеле медицина ярдымлы

а
ага
абанент
абанент не адказвае
надвор"е
жнівень
паляўнічы
аўтобус
аўтамат
тэлефон-аўтамат
аўтаматызацыя
аўтамабіль
рот, губа
старшы брат
браты
плакаць
адчыніце рот
цяжка, цяжкі
цяжарная
злая доля, цяжкое становішча
боль
цяжкая паклажа
імя
чалавек
людзі
вы зблукалі?
незвычайны
неадкладна, тэрмінова,
тэрэптыгъа
хуткая медыцынская дапамога

аджеле телеграма
адджы, аджы
адджы бубер
аджымакъ
адий
адисе
адландырмакъ
адлар
адым
адынъыз не?
аз
аза
азанчык (бир аз) бекленъиз
азбар
азджа
азир
азирлеген
азирленмек
аз-маз
азчыкъ
азув тиш
азыр
аиле
аиле азалары
ай
ай!
айва
айван
айванасравджылыкъ
айда
айдады
айдамакъ
айды
айдын
айдынъыз
айлыкъ туруп
айнеджи
ай-нени

терминовая телеграма
горки
перац чырваны
жаль, шкадаваць
просты, радавы
падззя
эваць, надаць імя
імяны
крок
як вас завуць?
мала, менш, троху
член
крыху зачакайце
падворац
туды, крыху
гатовы
эроблены, прыгатаваны
падрыхтоўка
крыху
крыху, крыначку менш
кутны зуб, карёны зуб
гатовы
сям"я
член сям"!
месяц (планета ! частка года)
ой!
айва
жывёла
жывёлагадоўля
гані
пайшоў, павёў
правіць, гнаць
ну
светлы
давайце
радыска
хітры
люлі, ой люлі

айны
айры
айрыджа
айрмакъ

айтынъыз
айтсанъыз, мында энъ
акъын аптека къайда?
айтынъыз, мен не вакъыт
чикъайым

академия
аккъында
актив
акыл танъшмакъ
акъ-бияз
акъа
акъай
акъайгъа бармакъ
акъайда
акъайым
акъ къайын
акъшам
акъыкъат
акъыкъатен де
акъкы
акълав
акъламакъ
акъмантар
акъ сакъал
акъча
акъча агъач
акъчам
акъшам, акъшамлыкъ аш
акъылсыз
акъшамлыкъ болуги
акъшам сефа
акъшам шерфитъна хайры олсун!
акъыл
акъылдана

аналагичны
асобны
асаблыы
казаць, сказаць, расказаць,
расказваць, гаварыць
скажыце
скажыце, калі ласка, дзе тут
найбліжэйшая аптека?
скажыце, калі мне выходзіць

акадэмія
аб
актыуны
абмеркаванне
белы
цячэ
муж
выходзіць замуж
замуж
муж
белая бяроза
вечар, вечарам
праўда
на самай справе
права (юрыдычнае права)
пабелка
бяліць
баравік
старэйшы
грошы
клён
піхта
вечар, вечарам
неразумны
вечэрняе аддзяленне
начная прыгажуня
добры вечар!
розум
мудры

акыпты
ал
ал явлыкъ
ала
алат
алейкум селям!
алет
алим
Аллах
алмакъ
алма
алма терги
алмакъ
алман
алтмыш
алты
алты нэ
алтын
алтындан
алтынды
алча
алчак, алчакъ бойлы
алып бармакъ
алыпбермек
алып кетмек
алып оламайым
алышмакъ
аман
аманлыкъмы?
амерекъалы
амерекъаныты
ана
ана-баба
ана санъа!
анабаш къой
анам
анахтар

мудры, разумны
руковы, умова, бярэ
ружовая хустка
цётка (бацькава сястра)
трос
добры дзень!
Інструмент
вучоны
Бог, Аллаг
братца, браць
яблык
яблыня
прыняць
немец
шэсцьдзесят
шэсць
шэсцьсот
золата
залаты
шосты
алыча
нізкі
павесці
падаць
весці, панесці
на магу узяць
прывикаць
лазня
як жывецца?
амерыканец
амерыканскі
маці: матка, баба, вось
(часціца), вунь
бацька!
вось дык цуд!
котная авачка
мама
ключ

анда
анда кьалманъ
андан
ант
ант эттим
антер
аньладнытзымъ?
аньлемакъ
аньлатмакъ
аньлаштыкымы
ап
апай
апайым
апарат
аперация
апте
апте-кьардашлар
аптека
араба, арба
апрель
ара
арабаджы
арада
аралык
арба, араба
арбий
арбий хызмет
арекет
арекет этмек
арекетли суретте
арекетлик
арыза
арзы этмек
аркыа
аркыадаш
аркыадашлар
армут
арпачыкъ согълан

там, тыдзень
аквазца, заставаца там
адтуль
клятва
я пакляуся
сукня, плаццэ
вы зразумелі?
разумець, зразумець, пазнаць
растлумачыць
дамовіліся
таблетка
жончына, баба
жонка
апарат
аперация
старшая сястра
сёстры
аптека
воз
красавік
між, паміж, шчыліна
возчык
паміж
завулак
воз
ваенны
вайсковая служба
рух
дзеянне
актыўны
дзейнасць
зьява
захацець
спіна
таварыш
таварышы
ігруша
цыбуля-сявок

арслан аръыз
арткъа
арткъа бакъмакъ
арткъач
арттаки къапы
артындан
арыкъ
арыф
арыфлер
аскер
асрамакъ
астар
асфальт тѣмелъген ол
асыл
асылмакъ
асыр
ат
атлар сѣзы
атеш
атик
атламакъ
атмакъ
атчыкъ
атылмакъ
аферин
афта
афъен
ах!
ахмакъ
ахрет
ахыр
ахыр-сонъы
ач
ача
ач о
ачкозь
ачмакъ
ачув

Гльвіны эеу (кветка)
назад
азіруцца
лішні
задні дзверы
з-за
худы
гітара
хітары
баец, саядат
вырошчваць
падшэўка, падкладка
асфальтаваная дарога
сапраўдны
вісець
стагоддзе
конь
прымаўка
агонь
ліхі, ліха, бяда
скакаць
страляць, кінуць
жарабя, конік
кінуцца
бравы
тысяча, тыдзень
опіум
ахі
неразумны
замагільны свет, той свет
хлеу, наншаня
нарэшце
галодны, адчыні
адчыняе
галодны ён
прагавіты
адчыніць, адчыняць
эласць

ачыкъ
 ачыкъ-айдын
 ачыкъ тос
 ачыладжакъ
 ачылмакъ
 ашагыда
 ашагылыта тошкыныз
 ашадым
 ашайт маллары
 ашайт маллары тожаны
 ашалав
 ашаланмакъ
 ашомакъ
 ашатмакъ
 АШБ
 аш-къазан
 аш татлы олсун
 ашлемакъ
 ашхане
 ашчы
 ашыкыменъыз
 Ашв-дагъ
 ашв къулакъ
 ашв
 аяз
 аякъ
 аякъ устонде турмакъ
 аякъап тожаны
 аят
 аятлы
 аячыкъ

адкрыты, ясна
 ясны
 светлы
 адкрыщѣ, будзе адкрывацца
 адкрыщѣ
 уніз
 спусціцца уніз
 паеу
 харчовныя тавары
 прадуктовая крама
 зневажаць
 уніжацца
 есці, э"есці
 карміць
 ЗША
 страўнік
 прыемнага апетыту
 прышчапляць
 сталоуха
 кухар, повар
 не спяшайцеся
 Ап-даг, Мядзведзь-гара
 талакнянка, мядзведжае вуш-
 ка (трава)
 мядзведзь
 мароз
 нага
 стаяць
 абутковая крама
 перадпакой, веранда
 бытавы
 ножка

У 1993 годзе выдавецтвам "Польмя" была падрыхтаваная кніга "Лёс Крэва" аўтару Дзярыловіча Алега Іванавіча, Трусаву Алега Анатольевіча і Чарнушкага Ігара Млфодзевіча. Кніга невялікая па памерах, але змяшчае многа цікавага, Цікавая яна і тым, што у ёй узгадваюцца факты з гісторыі пасялення і пражывання татараў на землях Беларусі, а менавіта – у Крэве. Таму спачатку некалькі слоў з прыведзенага ў кнізе аб гэтым мястэчку.

Вёска Крэва знаходзіцца на паўночным захадзе Беларусі. Адметная яна сваім гістарычным мінулым. Крэва згадваецца ў нямецкай хроніцы XIII стагоддзя як цэнтр Пальшанскай зямлі, а таксама ў лівоўскай "Рымаванай хроніцы", у якой, праўда, гэтая мясцовасць называецца зямлёй Альсэі. Аб былым нагаднае гарадзішча, традыцыяна, але і вельмі унушальна, размешчанае на узвышшы і абнесенае земляным валам, а таксама руіны старажытнага замка. Цэнтрам удзельнага княства Крэва стала, калі вялікі князь (Гедымін) нашай былой магутнай дзяржавы – Вялікага Княства Літоўскага і Жамойцкага – пасля іх там свайго сына Альгерда, які пражыў у Крэве пакуль не заняў трон Вялікага княства (1341-1345 гг.).

Нам бы хацелася звярнуць вашу ўвагу на такія звесткі: "За Альгердавым часам пасля бітвы з ардынцамі каля Сініх вод пад Наваградкам і Крэвам былі паселены татары-палоннікі. Ім далі зямлю, абавязалі несці вайсковую павіннасць. І сапраўды, мясцовыя татары сталі вернымі абаронцамі Вялікага княства. Іх нашчадкамі і сёння жывуць у мястэчку, слаўяцца як выдатныя гарбары" (с. 6).

З іменем татар звязаны і трагічныя старонкі з жыцця Крэва. У кнізе аб гэтым напісана наступнае: "З 1503 да 1506 года, у панаванне вялікага князя Аляксандра, замак некалькі разоў бралі ў аблогу і значна пашкодзілі крымскія татары" (с. 9).

Асобую ўвагу звярнулі мы на меркаванні аўтараў аб паходжанні Крэўскага герба. Як вядома гербы пачыналі ўжывацца пры наданні вялікімі князямі гарадам і мястэчкам магдэбургскага права па ўласнай ініцыятыве іх жыхароў. Крэва досыць рана атрымала гэта права (? красавіка 1559 года). У 1792 годзе нягледзячы на другі падзелу Рэчы Паспалітай самакіраванне Крэва было пацверджана. А ў юрыдычным сэнсе любы населены пункт, які атрымаў магдэ-

бургскае права, лічыўся горадам — "мястэчкам".

"За герб мястэчка ўжываўся геральдычны знак "Ляліва": выява у блакітным полі срэбнай шасціканцовай зоркі і залатога маладзійка, павернутага рогамі ўверх. У польскай рэмантычнай традыцыі тлумачыцца, што гэты герб надаваў рыцару за перамогу над ворагам пры святле зорак і месяца. Быў ён распаўсюджаны сярод шляхецкіх родаў у навакольных Крэва. Уважлівы аналіз гербаў сведчыць, што матыў "Ляліва" актыўна выкарыстоўваўся ў гербах татар, бо аднаўдаў мусульманскай сімволіцы. А калі мы згадаем пра значную колькасць татарскага насельніцтва ў мястэчку, дык стане зразумелым, чаму Крэва атрымала менавіта такі герб" (с.16-17).

Маем зазначыць, што сапраўды герб "Ляліва" належыў знакамітаму татарскаму роду Ілляевічаў. Пра гэта знаходзім звесткі ў кнізе С.Думіна і І.Канапацкага "Беларускія татары: мінулае і сучаснасць", Мінск, 1993 г.

Змяніўся статус Крэва, таксама як і яго знешні выгляд, з канчатковай ліквідацыяй Рэчы Паспалітай і уваходам усіх беларускіх земляў у склад Расійскай імперыі. Пачаўся заняпад як замка, так і самога мястэчка. У Крэве ж, перад уключэннем яго ў Расійскую імперыю, пражывала каля 1000 жыхароў, калі выходзіць з кожнасці насельнікаў кожнага дома ў 5 чалавек. Такія высновы аб колькасці жыхароў Крэва зроблены аўтарамі на падставе дадзеных апісання 1789 года. У гэтым апісанні сказана, што на вуліцы Татарскай знаходзіцца 13 дамоў. Няцяжка здагадацца, што менавіта на гэтай вуліцы жыла пераважная большасць нашых суседзяў. А калі зрабіць простыя матэматычныя вылічэнні, то можна сказаць, што жыло ў Крэве на прыканцы XVIII стагоддзя каля 65 татароў, гэта складае прыкладна 7% ад агульнай колькасці жыхароў. Асноўную ж частку жыхароў Крэва (колішняга гнязда крывічоў — продкаў беларусаў, як называў яго пачынальнік беларускай навуковай археалогіі Зарыян Даленга-Хадакоўскі) складалі габрэі, гандляры і рамеснікі, якія пераважна займаліся тут гандлем на працягу XVIII — першай паловы XIX ст.ст. Пры знаёмстве з планам Крэва 1856 года, прыведзеным на с. 23, мы убачымі, што Татарская вуліца знаходзіцца на поўдні, недалёка ад габрэйскіх могілак (месца

захаванні татараў не азначана). Сёння гэтая вуліца азначае мяс-
тэчка з шалю Мінск-Вільня.

ж ж
ж

НАЗВЫ ЗЯМЛІ БЕЛАРУСКАЙ

У гэтым годзе выдавецтва "Універсітэцкае" у серыі "Універ-
сітэт – школа" выпусціла вельмі цікавую і карысную кнігу докта-
ра гістарычных навук, прафесара Леаніда Міхайлавіча Лыча "Назвы
зямлі беларускай" (Мінск, 1994 г.). Яна прысвечана беларускай
тапаніміі. Прафесар Л.М.Лыч вядомы шырокаму колу чытачоў Белару-
сі як шчыры і руплівы даследчык, адраджэнец у самым высокім сэн-
се гэтага слова, аўтар шматлікіх публікацый па гісторыі і культу-
ры Беларусі. Як і раней, прафесар Л.М.Лыч выступае ў сваёй новай
кнізе рашучым абаронцам нацыянальнай тапаніміі – найкаштоўнага
моўнага помніка, важнейшага элемента гісторыка-культурнай спад-
чыны народаў Беларусі. Цэлы раздзел кнігі прысвечаны геаграфіч-
ным назвам, якія паходзяць ад плямён і народаў, здаўна насілаўшых
нашу краіну. Ён называецца "Міжэтнічныя прыцэсы ў лютэрку тапа-
німіі". У ім даволі шмат увагі удзяляецца татарам, якія пакінулі
свой след у тапаніміі населеных пунктаў Беларусі. Вось што піша
прафесар Л.М.Лыч: "Усіх, хто не мае глыбокіх уяўленняў пра гісто-
рыю беларускага народа, напэўна, адзіліць, чаму на яго зямлі так
багата этнанімічных назваў, звязаных са словам татарын, паколькі
іх гістарычная тэрыторыя знаходзіцца удалечыні ад Беларусі і да
таго ж паміж гэтымі этнасамі існуюць вельмі выразныя этнічныя і
антрапалагічныя адрозненні".

Усё сказанае – так, але ў далёкія ад нас сярэднія вякі ў гэ-
тых народаў было шмат сталых і часовых кантактаў, што не магло
не адбіцца і на нашай тапаніміі. Магчыма, большасць этнанімічных
назваў, што паходзяць ад імя гэтага усходняга народа, "прывязана"
да колішняга канкрэтнага месца пасялення яго груп на тэрыторыі
Беларусі: Татарынавічы (Драгічынскі раён), рабочы пасёлак Татар-
ка Асіповіцкага раёна і вёскі аналагічнай назвы ў Воранаўскім,

Любанскім і іншых раёнах, ■ таксама чыгуначная станцыя на лініі Мінск-Гомель, Татарскія (Валожынскі), Татары (Брэслаўскі, Ашанскі, Жумілінскі і інш.), Татаршчына (Дзяржынскі, Маладзечанскі і інш.), чыгуначная станцыя на участку Мінск-Маладзечна, Татар"я (Драгічынскі). Як вынікае, гэтая этнанімічная назва даволі шырока распаўсюджана ў нас. Да яе прымыкаюць тапонімы Арда і Турац Клейкага і Карэліцкага раёнаў, г.зн. тых мясцін, дзе з даўняе пары засведчана пражыванне татар. Першы з прыведзеных тэрмінаў паходзіць ад асновы цюркскага слова арда, якое перакладаецца на беларускую мову як сарэз, калектыў, аб'яднанне. Тапонім жа Турац хача марфалагічна з этнонімам татарын нічога агульнага не мае, але ўлічваючы два фактары, што ў мінулым многія ўсходнія качавыя народы называліся нашымі продкамі цоркамі ці туркмі, што ва ўказаным населеным пункце Беларусі спрадвечу жылі татары, даная назва найчаснейшым чынам звязана з гэтым этнонімам. Праўда, ёсць меркаванні аб паходжанні яе ад гідроніма Тур"я ці ў далёкім мінулым прамысловыя жылі тура.

Беларускія татары ніколі не жылі на новай для сябе радзіме як прыгнечаны народ. Яны займаліся самымі рознымі відамі прафесійнай дзейнасці, часта паводле узроўню свайго маёмаснага стану не ўступалі мясцоваму насельніцтву. Таму не даўна, што сярод іх былі і заможныя станы, якія пры нагодзе не супраць былі ўзхвалячыць свайго імя і ў назве населенага пункта. Некаторыя з паселішчаў татараў былі названы і па роду іх вытворчай дзейнасці ці па якой-небудзь канкрэтнай прафесіі. З назваў населеных пунктаў Беларусі, так ці інакш звязаных з жыхарамі татараў, іх прозвішчамі, можна прывесці такія: Бабавічы (у цюркскіх мовах слова баба перакладаецца як стары), Басевы (ад бай – гаспадар, багач), Балашы (перакладаецца як лазурны), Баторын (герой, багатыр), Баштан (агарод, бахчанік), Галішчы (ад цюркскага прозвішча). Койданава (ад імя хана Койдана ці Кайдана; з 1932 г. горад перайменаваны ў Дзяржынск), Карацк, Карацка, Карацуны (цюркскія прозвішчы ад кара – чорны, чорны, хат), Курманова (ад цюркскага прозвішча), Чамат або Мямат (ад лезбанага імя цюркскага паходжання), Мамоды, Мамоны і Мамоньк (ад цюркскага прозвішча), Муран (ад цюркскага перамененага тэтуля), Тахул'іна (ад цюркскага прозвішча), Тухалі (перакладаецца як сокол), Чыгура і Чыгура (зі-

жэйшы военачальнік, дробнапамесны дваранін), Чыгіры і Чыгірын-ка (ад цюркскага прозвішча), Шайтарава (ад цюркскага прозвішча)".

Да сказанага можна дадаць яшчэ многія татарскія тапонімы, што распаўсюджаны на тэрыторыі Беларусі і суседняй Літвы. Напрыклад: Апчак, Агдамер, Узда, Іўе, Мір (ад Эміра), Смалявічы (ад Ісмаілавічы - Смоля - Смалявічы), Баранавічы, Якшыцы, Сорак Татары, Казаклары, Турэц-Баяры, Карзуны і шмат іншых. Назвы некаторых рэк Беларусі (гідронімы) маюць таксама цюркскае паходжанне (Уса, Сула, Гаўя, Жыма, Шчара). Нельга не пагадаціцца таксама з прафесарам Л.М.Лычом, што нам усім трэба хутчэй вяртацца да свых жыватворных крыніц - спадчыны народа двасобленай у прадметах матэрыяльнай і духоўнай культуры.

Дзякуй, шановны Леанід Міхайлавіч за валу самаадданую і плённую працу на карысць нашае Вацькаўшчыны - Беларусі. Няхай ухваліць Аллах Усявышні старанасць Вашу. Аллах (хвала Яму і вялікі Ён) заўсёды з тымі, хто творыць дабро. Мір Вам, міласць Аллага Усемагутнага і Яго благаслаўленне.

Цікавае факт

Дзяржавіны. Ад Дзяржавы Аліксея, сына Дамітрыя Нарбёта, сына мурзы Абрагіма — Ібрагіма, які выехаў з Вялікай Арды на службу да Вялікага князя Васіля Васілевіча (Агульны гербоўнік дваранскіх родаў Расійскай імперыі. У, С.38). У АГДР, У, С.38; IV, С. 45) адзначаецца свадцтва Дзяржавіных з іншымі дваранамі цюркскага паходжання. У нашчадках яго Г.Р.Дзяржавін, які нарадзіўся у 1743 годзе каля Казані.

ПРАДМОВА	3
КІТАБ З ФОНДАУ КАЗАНСКАГА УНІВЕРСІТЭТУ. Транскрыпцыя	
Г. Александровіч-Мілкінен	5
КУР"АН. СУРА АЛЬ-МАІДА. З рускай мовы пераклаў	
Я.Гучок	6
ГІСТОРЫЯ ДЗЯРЖАВЫ ІДЭЛЬ-УРАЛ. Гаяз Ісхакі	13
ГЭТА ЦІКАВА. З кнігі А.Халікава 500 русскіх фамилий	
булгаро-татарскага проісходжэння. Казань, 1992	22
53 66 91 III 123	
ВЕЧАРЫНА БЕЛАРУСКІХ ТАТАРАЎ. Р.Александровіч	23
МАТЭРЫЯЛЫ КАНФЕРЭНЦЫ БЕЛАРУСКІХ ТАТАРАЎ-МУСУЛЬМАН.	26
ТАТАРСКІЯ МЯСЦІНЫ І ІХ УЛАДАЛЬНІКІ У ХІХ СТАГОДДЗІ.	
А. Грыбавічу, Эм. Яцкевіч	45
ІМАМ ШАМІЛЬ І ЯЎГЕН ЛЕЦКА. А.Баркоўскі	47
ЧАМУ АНАТОЛЬ САБАДЗЕЎСКІ НЕ ЗАЎВАЖЫў АНАТОЛЯ СЫСА ?	
А.Баркоўскі	48
ТАТАРСКАЯ ВЕЧАРЫНА.У БАРАНАВІЧАХ. М.Маліноўскі	50
НІЎСКІ СЛЕДАПЫТ. А.Глагоўская	54
У РЭДАКЦЫЮ "БАЙРАМА" ПІШУЦЬ	57 66
ДА 50-ГОДДЗЯ ПЕРАМОГІ У ВЯЛІКАЙ АЙЧЫННАЙ ВАЙНЕ.	
А.Кананацкая-Трафімава	58
ТОЕ, ШТО ПОМНІЦА. Т.Якубоўская-Нікалайчык	61
АДКРЫТЫ ЛІСТ ПРЭЗІДЭНТУ "АЛЬ-КІТАБА". М.Кананацкі	64
АДКРЫТЫ ЛІСТ ПЕДАГОГАМ. І НАВУЧЭНЦАМ	65
ПАДААННЕ ПРА КУНДУСА. Ф.Фаізаў, пераклаў з татарскай	
мовы Я.Гучок	68
ВЕРЫ БРАЊІСЛАВЫ ЛАПКОЎСКАЙ. МОВА, ЛЮДЗІ ДРУЖЫ	
ЧАТЫРОХ НАЦЫІ, СПАДЧЫНА	84
"ТАТАРЫ БЕЛАРУСІ, ЛІТВЫ І ПОЛЫШЧЫ"	
(слоўнік на літары "Н", "О", "П")	86

ПРОБНЫЯ АРТЫКУЛЫ ДЛЯ ЭНЦЫКЛАПЕДЫЧНАГА ДАВЕДНІКА
"ТАТАРЫ БЕЛАРУСІ, ЛІТВЫ І ПОДЛЫЧЫ"

АЗРАІЛ	92
ДЖУМА. Кансультант А.Суданскі	92
ЗАЛІЧКОУСКІ АНАНІЯШ. З кнігі прысвечанай памяці А.Залічкоўскага. Вільнюс, 1994	92
ІЗРАІЛ. Кансультант А.Суданскі	95
ІНІГУШКАЯ МОВА. Ю.Дэшэрау	95
ІНІГУШЫ. З кнігі Народы мира. М., 1988	96
КАХАНОУСКІ ГЕНАДЗЬ. Т.Канаваленка	97
КІТАБЫ. В.Несцяровіч	98
КУФР. Кансультант А.Суданскі	101
МАХДЗІ. А.Суданскі	102
МАХДЗІ МУХАМЕД АХМАД. Кансультант А.Суданскі	102
НОЙ.	104
НУТ. Кансультант А.Суданскі	104
СІНІЯ ВОДЫ. Г.Сагановіч	105
ЦЫРКСКІЯ МОВЫ. В.Мартынаў	106
ЧЭЧЭНСКАЯ МОВА. Ю.Дэшэрау	109
ЧЭЧЭНЦЫ. З кнігі Народы мира. М., 1988	110
КРЫМСКАТАТАРСКА-БЕЛАРУСКІ СЛОУНІК. І.Меметаў	112
ПА СТАРОНКАХ БЕЛАРУСКІХ ВYДАННЬЯУ. Р.Александровіч	119
НАЗВЫ ЗЯМЛІ БЕЛАРУСКАЙ. І.Канапацкі	121

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

У імя Аллага Міласцівага, Міласэрнага!

ІНФАРМАЦЫЙНЫ ЛІСТ

Міністэрства культуры і друку Рэспублікі Беларусь

Акадэмія навук Рэспублікі Беларусь

Беларускі ўніверсітэт культуры

Беларускі педагагічны ўніверсітэт

Нацыянальны інстытут адукацыі Міністэрства адукацыі і навукі Рэспублікі Беларусь

Міжнародная асацыяцыя беларусістаў

Згуртаванне беларусаў свету "Бацькаўшчына"

Цэнтр нацыянальных культур Рэспублікі Беларусь

Сусветны кангрэс татар

Беларускае згуртаванне татар-мусульман "Аль-Кітаб"

Мусульманскае рэлігійнае аб'яднанне Рэспублікі Беларусь

арганізуюць і праводзяць 19-20 мая 1995 года ў Мінску 2-ю міжнародную навуковую канферэнцыю па тэме: "Ісламская культура татар-мусульман Беларусі, Літвы і Польшчы і яе ўзаемадзеянне з беларускай і іншымі культурамі", прысвечаную 600-годдзю пасялення татар-мусульман на землях Беларуска-Літоўскай дзяржавы (Вялікага Княства Літоўскага). Заяўкі на ўдзел у канферэнцыі просім даслаць да 1 красавіка 1995 года, а тэзісы дакладаў і паведамленняў (да 5 сторонак машынапісу праз 1,5 інтэрвалы для друкавання на ратэпрынце) да 15 красавіка 1995 года па адрасу: 220131, Беларусь, г. Мінск, вул. Мірашнічэнкі д. 51, кв. 312, Кананецкаму Ібрагіму Барысавічу.

Тэлефоны для даведак: 29-66-83; 32-53-22; 54-32-42; 61-84-93; 62-35-41
63-37-89; 65-86-66.